

C. W. CERAM

TANRILARIN
VATANI
ANADOLU

Remzi Kitabevi

**TANRILARIN VATANI
ANADOLU**

C . W . C E R A M

TANRILARIN VATANI ANADOLU

Türkçesi:
ESAT NERMİ ERENDOR

7. Basım

Remzi Kitabevi

Büyük Fikir Kitapları Dizisi

TANRILARIN VATANI ANADOLU / C. W. Ceram

Özgün adı: *Enge Schlucht, Schwarzen Berg*

©1955 Kurt W. Marek (Ceram) mal varlığı

Türkçe yayın hakları © Remzi Kitabevi, 2008

Bu kitabın yayın hakları ONK Ajans

aracılığıyla alınmıştır.

Her hakkı saklıdır. Bu yapının aynen ya da
özet olarak hiçbir bölümü, telif hakkı
sahibinin yazılı izni alınmadan kullanılabilir.

Kapak: DPN

ISBN 978-975-14-0356-8

BİRİNCİ BASIM: 1983

YEDİNCİ BASIM: Haziran, 2008

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Eteler-İstanbul

Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090

www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri

100. Yıl Matbaacilar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul

İçindekiler

I — VAROLUŞUN SIRRI.....	7
1. Keşif ve Seziş	9
2. Kutsal Kitap ve Yeni Araştırı	23
3. Winckler'in Boğazköy Kazısı	37
II— YAZILARIN SIRRI	51
1. Yaziların Esrarını Çözme Sanatı	53
2. Hititler, Hittitçe mi Konuşuyorlardı?	63
3. Hiçbir Şeyden Hiçbir Şey Çıkarılmaz.....	69
III — EGEMENLİĞİN SIRRI	81
1. Hattusas Kralları.....	83
2. Tarihleri Saptama Bilimi.....	91
3. Kadeş Savaşı ve Sonsuz Barış	105
4. Şehir ve Ülke — Halk ve Töre	135
IV — ARTAKALANLARIN SIRRI	145
1. Karatepe'nin Keşfi	147
2. Asitavandas Konuşuyor.....	159
3. Son Görünüm.....	167
HİTİT İMPARATORLUĞU KRONOLOJİSİ.....	169
AÇIKLAMALAR.....	173
DİZİN	179

I

VAROLUŞUN SIRRI

Keşif ve Seziş

ÇOK ESKİ ZAMANLarda Genç Leander, sevgilisi Hero'nun¹ kollarına atılabilmek için her gece Çanakkale Boğazı'nı yüzerek geçerken, aynı zamanda Asya'dan Avrupa'ya geçmiş oluyordu. Greklerin *Hellespont*, Avrupalıların *Dardanel* dediği, bir yandan Akdeniz'e, bir yandan Marmara'ya açılan bu dar boğaz; bir su engeli değil, Küçükasya ile Avrupa arasında bir köprüdür. Bu-nun böyle olduğunu Ege uluslarının göçleri gösterdiği gibi, I. Serhas (M.Ö. 480)² ve Büyük İskender (M.Ö. 336) de tanıtlar.

Böylece Küçükasya dedigimiz bugünkü Türkiye, tarihin ilk çağlarından beri insan kitlelerinin geçiş ülkesi, çeşitli ulusların çatıştığı alan ve giderek içinde kaynayıp eridiği bir pota olmuştur.

Burada tarih, sadece dökülen kanları, salt ölüm kalım çabalarını anlatır. Doğu'yla Batı çatışlığında bu hep böyle olmuştur; günümüze kadar, hatta Stalingrad'a kadar. Burada yalnızca kesin çözümlemeler vardır; İskender'in Gordium³ düğümü'nü kılıçıyla parçalayışı gibi kesin çözümlemeler.

Bu yüzden Indo-German⁴ kökenli Hititler'in tarih sahnesine çıkıp İsa'nın doğumundan 20 yüzyıl önce bu topraklarda yaptıkları işlerde, İsa'nın doğumundan 20 yüzyıl sonrasının insanları bizler için de, ibret alınacak çok şey bulunmaktadır. Çünkü Hititolog Albrecht Gotze'nin dediği gibi, "Avrupalı ulusların kültür dünyasında görünmeleri Hititler'le başlar; bu da onların ilginçliğini daha da artırmaktadır."

Dünya tarihinin böylesine önemli bir hareketini başarmış bu ulusun, bilim tarafından ancak çok kısa bir süre önce keşfedilmiş olması, tarih biliminin tarihinde gerçekten ender rastlanır bir olaydır. Bugün bilimin, bu ulusun tarihini birçok bakımlardan ayrıntılarına girerek yazacak duruma gelebilmesi de mucize diye nitelendirilebilecek bir olaydır; çünkü böylesine bir iş, üç bin yıldan fazla bir zaman önce göçüp gitmiş bir ulusun dilini öğrenmeyi, yazısını okuyup anlamayı gerektiriyordu. Bu çapta bir bilgi düzeyine çok kısa zaman-

(1) Bkz.: Açıklamalar bölümü.

(2) M.Ö. 486-465 arasında Pers Kralı. Gemilerden köprü kurarak Çanakkale Boğazı'nı geçti. Atina'yı yaktı. Salamis deniz savaşında yenilerek geri çekildi.

(3) Polath yakınında Frigya'nın başkenti.

(4) Bkz.: Açıklamalar bölümü.

da erişilmiş olması hayranlığımızı uyandırıyor. Bu düzeye erişmek yolunda bilim adamları hangi yöntemlere başvurmuşlardır, hangi araştırmaları ve kazıları yapmışlardır?

İşte kitabımızın konusu bunlardır.

İlk büyük ansiklopedik sözlüğün, bütün bilimleri, bütün sanatları kapsayan büyük Fransız *Ansiklopedisi*'nin yayımlanmasından bu yana iki yüzyıl geçti. O zamandan beri bilimler, alanlarını çok genişlettiler. Bu genişlemenin belirli bir zaman dilimi içinde nereden nereye geldiğini anlamamız için en iyi rehber, yine eski ansiklopedilerdir. Bu konuda bize 1871'de yayımlanmış Meyer *Ansiklopedik Sözlüğü*'nün *Hittit* maddesi yararlı bir örnek olacaktır.

Burada Hititler şöyle anlatılıyor: "*Israiloğulları'nın Filistin'de karşılaştığı bir Kenan Ülkesi ulusudur. Hebron'un aşağı kesiminde, Amoritler'e komşu otururlardı; sonraları Bethel'in kuzeyine geçtiler. Hazreti Süleyman'ın egemenliği altına girdiler. Bir süre Suriye'de bir Hittit Krallığı da varolmuştur.*"

Ansiklopedide bu bilgi yedi satırdır. Sadece kısa oluşu bakımından değil, üstelik birçok önemli noktadaki yanlışları nedeniyle kusurlu bir bilgidir. Aslına bakılırsa bu satırlar Kutsal Kitap'ın (Ahd-i Atik – Tevrat)¹ gelişigüzel de¤indi¤i şeylerin olduğu gibi aktarılmasıdır, o kadar!

O halde tarihçiler, 1871 yılında Hititler hakkında hiç denecek derecede çok az bilgiye sahiptiler. Bugün bu ulusun M.Ö. 2. binyilda çok büyük bir siyasal güç olduğunu, egemenliğini bütün Küçükasya'dan sonra Suriye'ye de yaydığını, Babil'i² fethedip Mısır'la başarılı savaşlar yaptığı öğrendi¤imiz zaman, kendine özgü yazısıyla, kendine özgü hukuk düzeniyle köklü kültürünü kanıtlamış böylesine dev bir gücün arkeologların kazmasından, tarihçilerin karşılaşmalar yapan gözünden 20. yüzyıla varıncaya dek nasıl kaçmış olduğuna insanın bir türlü aklı ermiyor.

Ya sonunda bir avuç bilim adamının, yirmi kişiden az insanın, ilk kazmanın vurulduğu andan itibaren 15-20 yıl içinde, o zamana kadar bilinmezliğin karanlığında kalmış bir kültürü aydınlatmaları, hayran olunacak bir iş değil midir? Bu alanda ilk kazmayı vuranın çok şanslı kişilerden biri olduğunu, bu işin onu bir arkeolog yaptığını da belirtmek gerek. Ancak bunu anlatmadan önce, tarihini örten esrar perdesini araştıracılarla birlikte açaca¤ımız ülkeye de söyle bir göz atmalıyız.

KÜÇÜKASYA... Büyük Asya kıta¤ının eklemesi. Sadece bir uzantısı, bir devamı değil, aynı zamanda bir modeli. Eskiler, Küçükasya – *Asia Minor* adını vermekle, burasının, büyük Asya'nın biçim ve çizgilerini tekrarlayan bir yer

(1) Bkz.: Açıklamalar bölümü.

(2) Güney Mezopotamya'da M.Ö. 1830-539 yıllarında yaşamış, başkenti Babil olan devlet. 1. Babil devletini Hititler M.Ö. 1530'da, 2. Babil devletini İskender, M.Ö. 331'de yıkmıştır.

olduğunu belirtmek istemişler: Orta kesimde yüksek yayla, etrafını kuşatan sıradaglar ve her yanda sekiler halinde vadilere doğru inen bir arazi.

Aslında bu tam bir Asya kıtası modeli değildir; eskiler, büyük Asya'nın kuzey ve doğu sınırlarını bilmediklerinden böyle bir benzetmeye kalkmış olmaları.

Bugün Küçükasya'dan trenle, kamyonla, otobüsle ve Amerikan taksileriyle geçiliyor. Kimi zaman da atla gitmek zorunluluğu doğuyor. Altınizda çatırdayan tahta egerin üstünde doğrulup burasının nasıl bir ülke olduğunu seyrettiğinizde, aynı anda bir zamanlar nasıl bir ülke olduğunu da seyretmiş olursunuz. Bugün hâlâ Anadolu'nun içlerinde yekpare tahta tekerlekli öküz arabalarına, kağınlara rastlayabilir, gıcırtılı inlemesini millerce öteden duyabilirsiniz.

Bugün güneşin altında uzanan boz renkli köylerin durumu, üç binyıl önce zengin Asur'dan¹ Anadolu'nun başına alışveriş için ilk Asurlu tüccarların sokulduğu zamandakinden pek farklı olmasa gerek. Bu köylerin evleri hâlâ kerpiçtendir. Kavurucu güneşte bel veren, arada bir görülen sahanaklarda parça parça eriyip giden kerpiç... Bu yüzden köyler acayıplıkları seven bir hayal gücü tarafından yaratılmışcasına çirkin görünümde dirler. Yirmi yıl bile ömrü olmaz kerpiç evlerin; yıkıliverirler, yıkıntısına torunlar yenilerini yaparlar. İşte "arkeolojik tabakalar" da böyle oluşur.

Küçükasya, İspanya'dan, Almanya'dan, Amerika'dan, Kaliforniya'dan da ha büyük değildir. Avustralya'daki Queensland eyaletinden biraz küçüktür.

Coğrafyası bakımından merkez noktası sayılan Kayseri'de, Amsterdam'daki gibi kış, Toulouse'deki gibi yaz olur. Toros boğazlarında bugün de yaban hayvanları dolaşır; kurt sürüleri koyun ağıllarına saldırır ve Afrika sürüngenleri, kayalarda güneşlenir. Ve karanlık çokkünce sırtlanlar katırtırnağı ormanlarında dolaşmaya, çakallar gece şarklarını söylemeye başlar.

Kuzeydoğu'da çay yetiştirilir, güneybatıda pamuk ve turunciller. Adana'da bir köylü gördüm; Antikçağ'dan kalma bir duvarı rüzgâr siperi yapmış, küçük bahçesinde limon yetiştirdi.

Yazılıkaya'da, Hititler'in Boğazköy'ündeki² bu kutsal yerinde bir bekçi vardır; tapınağın avlusunda tanrı kabartmalarının dibinde özenle yetiştirdiği acı soğanları toplar, karısına götürürdü.

Irmak vadilerinde ve dar ovalarında tütün yetişir; afyon, tahıl ve zeytin yetişir. Ama böyle yeşil vadi boyunca kaç tanedir?

Küçükasya'da gemi trafigine elverişli bir tane bile akarsu yoktur. En büyük Kızılırmak'tır; Antikçağ'ın *Halys*'ı. Kral Krezus buradan geçmezden önce kâhinlere danışmış; ırmağı geçerse, kehanet gerçekleşecek, büyük bir devlet yıkılacakmış. Dedikleri gibi de olmuş, Krezus kendi devletini yitirmiştir.

(1) Kuzey Mezopotamya'da kurulmuş ve M.O. 2104-612 yılları arasında yaşamış devlet. Başkenti Musul yakınında Ninova'ydı. Sınırları savaşlara göre değişmiştir. Babilliler ve Medler, Asur egemenliğine son vermiştir.

(2) Ankara'nın 150 km. doğusunda, Yozgat'ın kuzeyindedir.

Küçükasya'nın bitki örtüsü

Kızılırmak doğudan gelerek Orta Anadolu'da kocaman bir yay çizer, sonra da kuzeydeki dağları yarıp Karadeniz'e dökülür. Öteki ırmaklar daha da önemsizdir.

Küçükasya'nın ücste biri yüksek yayladır; susuz, bitkisiz, yer yer çiplak kayaclarla delinmiş bozkırdan bir halidir. Arada bir, mavi mavi parıldayan büyük bir su birikintisi göze çarpar; bir tuz gölüdür bu. Bu topraklarda yüce soylu bir tedbüzeliğ vardır, renkler kavruk ve mine gibi yanaktır. Çoğu zaman ürperti verir insana. Yalnız başına giden bir atlı karşınıza çıktıığında, sanki bir tehlike gelişiyormuş izlenimini uyandırır. Bir dağ dizisine yaklaşılınca ürküntüler sarar her yanınızı, sanki orada çok daha kötü şeyle sizi tehdit edecektir; sanki çok daha bilinmezlerle dolu bir dünya beklemektedir.

Kerpiç köylerden birine varırsınız, ilkin bir mezarlık gibi görünür; titrek ışık oyunlarıyla yakıcı sıcaklığın altında evlerin kapıları ölü gözleri gibi bakar. Sonra adamlar çıkar ortaya, kadın göremezsiniz; birkaç meraklı çocuk bir el işaretiley kovalanır. Ve adamlar ağır adımlarla yanınıza gelir, çizgileri oynamayan yüzlerinde meraklanmanın en küçük belirtisini bile göremezsiniz. Yabancının çevresinde halka olurlar, sonra da hiç konuşmadan ona bakarlar. Derken bir bardak çay yabancıya uzatılır, yabancı da susan yüzlerin çemberini gözden geçirip sıkıntıyla gülümser.

Burada Yakındogu insanların kulak tırmalayan patırtısı yoktur, burada masallardaki Doğu ülkelerinin renkli görkemi yoktur. Burada garip bir onur, bir ağırbaşılık gözünüze çarpar; aynı duyguya bu topraklara, bu dağlara, bu yaylalara baktığınız zaman da içinizde belirir. Burada insan davranışlarına toprak yön vermiş, onları kendisine benzetmiştir.

Küçükasya'dan geçen ulusların sayıları da, çeşitleri de öylesine çoktur ki, Eskiçağların başlarında – sadece bir tanesini saymazsa – uzun süre ayakta kalabilecek büyük devletlerin kurulması olağanı bulunamamıştır. Bunlar, 4.

binyla kadar hep birbirleriyle dövüşüp durmuş uluslar, boylar, insan sürülebiliridir.

Eğer aldığımız konu, genel tarih ve coğrafyadan daha çok arkeolojik araştırmaların anlatımıyla ilişkili olduğundan, gözlemlerimizi artık bu noktada kesiyorum.

Bunlar, öğreneceğimiz tarihsel gerçekler karşısında duyacağımız hayreti biraz daha artırmaya yarayacaktır. Tarihsel gerçek ise, böylesine paramparça bir ülkenin ilk çağlarında çeşit çeşit boyaların bir araya gelip bir ulus oluşturmasıdır; birleşik bir devlet kurmak için hiç de elverişli ön koşullar bulunmadığı halde, kısa süre içinde Önasya'nın en büyük siyasal gücü düzeyine erişmesidir; üstelik kültürel etkisini Grek dünyasına kadar uzatması, belki de bunu henüz bilemediğimiz bir derinlikte yapmasıdır.

Modern araştırmamanın bu ulusla ilk rastlaşması, hem de bunu dolaylı yollarдан değil de doğrudan doğruya, onun eski başkentine el atarak yapması ayrı bir garip hikâyedir.

GEÇEN YÜZYILIN 30. YILI başlarında bir Fransız araştırcı, İç Anadolu'ya yapacağı geziyi özene bezene planlıyordu. Daha sonra, “*amacım, eski Tavium¹ kentinin yerini bulmaktı*” diye yazar; “*bütün ipuçları, bu kentin eski Halys’ın – Kızılırmak’ın – kıyısında verimli bir bölgede bulunması gerektiğini gösteriyordu.*”

Fransız'ın ön hazırlıkları sırasında yakındığı türlü işler olur. Gezi notlarının da bunları okuyoruz. Önemli değildir bizim için. Ama sonunda Türkiye'ye gelmeyi başarıyor: “*Her ne kadar derlediğim bilgilerin hepsi eksik şeyler idiyse de, ben, yine kervanımı 28 Temmuz 1834’té harekete geçirdim. Kuzeye gidiyorum.*”

Kısa bir süre sonra Kızılırmak'ın büyük yayı içinde küçük bir köy olan Boğazköy'dedir. Burada tek başına atla dolaşırken birdenbire harabelerle karşılaşır. Soluk kesen bir görünümdür bu. Burasını tarihte bir yerbere bağlamaya kalkışırsa da bu kez büsbütün çaresiz kalır.

Arkeolog ve gezgin Charles Felix-Marie Texier (1802-1871), bilim aşkıyla çeşit çeşit geziler yaptı; 19. yüzyıl onun gibi geçmişin patikalarına sapabilmek için can atan insanlarla doludur. Yine bu yüzyıl, teknik bilimlerin evrimini yansitan bir ayna gibidir, aynı zamanda o güne kadar tarihin dayandığı temellerin artık bu yüklü taşımaya gücü yetmeyeceğini de gösteren geleceğe yönelik bir objektiftir.

Tavium'u arayan Texier, Boğazköy'de dikkatini çeken birkaç şey öğreniyor ve bunların doğruluk derecesini denetlemek istiyor. Yıkık kerpiç evlerin arasından tepeye doğru giden berbat bir yola sıyor, yalçın kayalarla kaplı

(1) Yeri kesin olarak saptanamamış, fakat çoğunlukla Kayseri yakınında, Kültepe'de bulunduğu kabul edilen Antikçağ kenti.

tepeye tırmanıyor. Ve birden gördüğü manzara karşısında afallayıp duruyor:

Önune, sıra sıra dizilmiş dev taş bloklar çıkmıştır; karşısında binlerce yılın aşındırmasına rağmen yine de sanki ezelden beri varmışcasına bir yapının temelleri yatomaktadır. Devler tarafından yapılmış gibi ölçülere sığmaz büyük-lükte bir yapıdır bu.

Tepeye tırmanmaya devam ediyor, pervasızca mahvedilmiş bir arazide çevreyi seyrediyor; bir duvar kalıntısına rastlıyor, adımlıyor, uzunluğu bir kilometredir.

Tepenin doruguvara vardığında dört bir yanını gözden geçirir. Görebildiği kadariyla bütün bu harabeleri zihinden pergele vurur ve bu yıkıntıların bir zamanlar bir şehir meydana getirmiş olduğunu anlar; hem de "*en parlak çağındaki Atina kadar büyük bir şehir.*"

Böyle bir şehri kimler kurmuştu? Burası Tavium olabilir miydi?

Yoluna devam ederek duvarda iki heybetli kapı buluyor. Birinde bir insan vücudu kabartması vardır, belki bir kralın kabartmasıdır; insandan büyük, hiç bilinmeyen bir üslupta yapılmış, o güne kadar gördüklerinin hiçbirıyla karşılaşılmaya girişemeyeceği bir kabartmadır. Öbüründe taştan bir aslan heykeli vardır.

Bunların resimlerini yapar, sonra da yanındakilere kopyalarını çkarttırır. Ancak ne var ki, ressamlar kendi çağlarının çocuklarıdır; onlardaki burjuva ruhu, Fransız restorasyon döneminin biçim verdiği bu ruh böyle anıtlara sadece hayranlık duyabilir, fakat onu kavrayamazdı. Bu yüzden de onların bize resim halinde bıraktığı aslanlar hayal ürünüdür. Hele cepheden bakıldığından 19. yüzyılın ilk yarısında moda olan Biedermeier¹ stiliyle yapılmış yakıştırma aslanlardır.

Gördükleri karşısında Texier ilk yorumu yapacak gücü kendinde buluyor:

"Tepeden tırnağa eski Tavium'u bulmak düşüncesiyle yüklüydim; bu harabelerde bir Jüpiter tapınağını, yanında Strabo'nun anlatığı düskünler yurdunu göreceğimi umuyordum... Ama bir süre sonra bütün bu düşüncelerden vazgeçmek zorunluluğunu duydum."

Akasından da şunları ekliyor: "...burada Roma çağlarından herhangi birine yerleştirilebilecek cinsten hiçbir yapı yoktu. Harabelerdeki bu kendine özgü ve görkemli karakter, şehrə tarihsel adını vermeye kalkışlığında beni olağanüstü sıktılar uğrattı."

Daha sonraları resimlerini baskiya vereceği sırada, kendisinden bir yıl sonra Boğazköy'ü görüp aynı şekilde burayı Tavium sanan İngiliz William Hamilton'un notlarını gözden geçirdi ve ayrıca Antikçağ yazarlarının verdiği bütün bilgileri bir kez daha inceleyip kendi görüşüyle karşılaştırdı. Akasından da yeni bilgilere dayanarak harabeleri Tavium sanan görüşlere karşı çıktı ve

(1) 1815-48 yılları arasında etkili olmuştur. Mobilyada rahatlık ve sadeliği, resimde mutlu aile hayatını ve hoş doğa görünümelerini tasvir etmeyi amaçlamıştır.

burasının Krezus¹ ile Keyhusrev'in² önünde ünlü savaşlarını yaptıkları Pteria olduğunu ileri sürdü.

Ne var ki Texier'i başka sürprizler bekliyordu. Köylülerden biri, onu Boğazköy'den hayli ötelere götürdü; güclükle yürünen bir patikadan derin bir ırmak vadisine indiler; karşı tepelerdeki düzlige varmaları iki saat sürdü. Ve orada *Yazılıkaya* dediğimiz yeri buldu.

Yalçın bir kaya kitlesi dimdik göye yükseliyordu. Geniş bir yarık açılmış ve bu yarıktan bakıldığından kabaca düzeltilmiş yontma taşlar üzerinde garip resimler göze çarpmaktaydı. Texier bu duvarların üzerinde tören alayı halinde yürüken taşlaşmış tanrılar gördü; başlarında sivri külahları vardı, elbiselerin belleri kemerliydi.

Kaya yarığından sağa sapınca, bu defa da başka resimlerle karşılaştı. Bollar, değişik elbiseli, değişik kişilerdi; kafalarında sivri külahlar yerine takke biçimini başlıklar vardı. Figürlerden ikisi kanathıydı, ötekiler de, ellerinde ne olduğu pek seçilmeyen bir şeyler tutuyorlardı; arka arkaya sıralanmışlardı ya da artlarından hayvanlar geliyordu.

Texier gördüğü bu taştan garip geçit alayından afallamış bir halde çıkış yelini aradı. O zaman sol yanda dar bir aralığın, daha dar bir kaya yarığına açıldığını fark etti. Giriş yerinde olduğu yerde mihlanıp kaldı, geçitte sağlam sollu taşlara oyulmuş kanatlı iki dev vardı. İnsanüstü bu iki varlık, girişin bekçiliğini yapıyor gibiydiler.

Texier duraksadı, ama yine de içeri girdi. Batı yönündeki düz duvarda yennen bir geçit alayı gördü. On iki savaşçıydılar, kimbilir belki de tanrıydılar; arka arkaya dizilmişler, sert adımlarla yürüyorlardı. Hedeflerine erişmek çabasıyla kendilerinden geçmiş, korkunç bir katılık içindeydiler. On iki kişiydi; başlarında sivri külahları, omuzlarında eğri kılıçları, uygun adım yürüyen on iki kişi.

Bunların çaprazlama karşısındaki taşta çok iri bir figür vardı; korumak isternesine daha küçük bir figürü kucaklıyor, onun üzerinden uzattığı kolu, çiçeğe benzer bir şekli boşlukta tutuyordu. Bu şekil ise hiyeroglif benzer bir yılın işaretten oluşmuştu. Besbelli bir şeyin simgesiydi bu... ama neyin?

Texier bunları seyretti, sonra tekrar büyük avluya döndü. O zaman aynı işaretlerin burada da bulunduğuunu gördü. Bazıları havanın ve zamanın etkiyle öylesine hirpalanmıştı ki, birer işaret olduğunu seçmek bile güçleşmişti. Bütün bu işaretler bir süsleme, birçok bezek miydi? Yoksa bir yazıtın parçası mı?

Yazılı kayalardan ayrılırken Texier, giriş yerinin önündeki düzluğu söyle bir gözden geçirdi. O zaman bir duvar kalıntısı fark etti. Neyin duvarı olabilirdi? Bir yapının mı? Yarık kayaya giriş için yapılmış büyük bir kapının mı?

(1) Kroisos, M.O. 560-540'ta Lydia'nın zenginliğiyle ünlü son kralı.

(2) Büyük unvanlı Pers Kralı. Anadolu'yu ve Babil'i fethetti. M.O. 6. yüzyıl İran dilinde adı Kuruş'tur.

Artık kesinlikle anlamıştı. Burası çok eski çağlardan kalma kutsal bir yerdi. Her şeyi kendine özgü bir kaya tapınağıydı.

Peki ama, kimler yapmıştı burasını? Hangi ulusun din törenleri için kullanılmıştı?

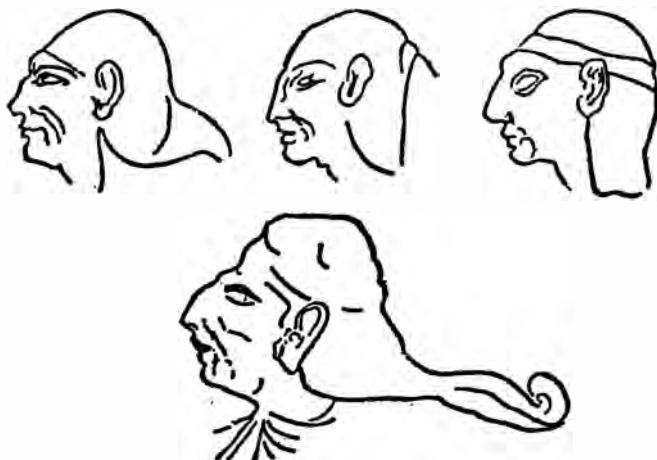
Boğazköy harabelerine doğru baktı; vadinin ötelerinde inişli çıkışlı görünütsüyle yamaçlara doğru yayılıyor, üstünde yakıcı bir güneş parlıyordu. Burası Tanrı'nın yumruğunu sikarak işe koyulup yarattığı topraktı. Daha sonra buralarda bir ulus yaşamış, doğadaki yalçın kayaları taş bloklarla daha da yükseltip daha da yalçınlaştırmıştı. Şu anda bile karşısındaki duvar kalıntısına bakılınca dimdik yükselen kısımlardan, buranın eskiden çatıyla örtülü olduğu anlaşılıyordu. Büylesine heybetli bir yapıyı dikme hevesi ancak çok kudretli krallarda, zengin ve güçlü uluslara egemen olmuş kişilerde bulunabilirdi.

Texier, birkaç cilt tutan anıtsal eseri, "Description de L'Asie Mineure – Küçükasya Üzerine"yi, 1839'da ve Paris'te yayımladı. Bu eserinde şu gerçeği kabul etmek zorunda kaldığını belirtiyordu: Boğazköy harabeleri, büyük kültürü olan bir ulusun varlığını kanıtlamaktadır.

Fakat, 19. yüzyılın tarih bilimi, bütün M.Ö. 2. binyıl boyunca Küçükasya bölgesinde böyle bir ulusun yaşadığından habersiz bulunmaktaydı.

TEXIER, çağının bilimi için bütünüyle can sıkıcı olan şeyler göstermişti. Harika bir yazı ve resim malzemesi elde et, sonra da bunları açıklamak için en küçük bir dayanak noktası bile gösterme!

Görülmüş iş degildi bu ve her uzmanı daha başlangıçta çileden çıkarmaya yeterdi. O sıralarda henüz genç bir bilim olan arkeolojinin ilgisi, 1839'dan sonraki yıllarda Mısır ve Mezopotamya'da yapılmış şaşırtıcı kazılara yönelik

Hititler – Mısır anıtlarında böyle tasvir ediliyor.

miş; Lepsius ve Mariette, firavunlar ülkesinde olağanüstü eserler keşfetmiş, Botta ve Layard da Asur kültürünü aydınlığa çıkarmıştı. Heyecan uyandıran bu kazılara rağmen, araştırmalar, Anadolu'daki esrarlı harabeler karşısında susup durma yoluna gidemediler, çünkü durmadan yeni haberler gelmekteydi.

Texier'den kısa bir süre sonra Hamilton, yalnızca Boğazköy'e gitmekle kalmamış, buradan pek uzakta olmayan *Alacahöyük*¹ köyünde yeni bir harabe alanı da keşfetmişti. Alman gezginleri H. Barth ile A. D. Mordtmann, 1859-1861 arasında Boğazköy'ü inceleyip Texier'in tipkisi bilgiler vermişler ve onun kabataslak yaptığı planları da düzeltmişlerdi.

Fransız Langlois, aynı yıllarda Tarsus dolaylarını dolaşmıştı. 1862'den itibaren Fransız bilgini Georges Perrot, bütün Anadolu'yu kapsayan bir inceleme gezisi yapmış ve çok ilginç bir dizi yeni anıt keşfetmişti. Bu arada eski Boğazköy kenti sınırları içinde, üstü işaretlerle kaplı eğik bir kayayı, *Nişantepe*'yi bulmuştı. Gerçi işaretler iyice silinmiş ve yer yer taşın üstünde kazıntılarla dönüştürülmüş ama, yine de Texier'in *Yazılıkaya*'da keşfetmiş olduğu özelliklerin aynını göstermekteydi.

Bu taşın çok önemli bir keşif sayılması gereklidi, fakat malzemenin bolluğu nedeniyle Perrot, bunu ancak, ressami E. Guillaume'un çabasıyla 1872'de yayımlamıştır.

On yıl sonra Alman Karl Humann, *Yazılıkaya*'daki birkaç kabartmanın ilk kalıplarını çıkardı. Arkasından da Boğazköy ören alanının doğru ölçülere göre ilk kez tam planını yapmayı başardı. Bu başarısını biraz da eski mesleğine borçluydu, zira arkeolojinin büyüsüne kendini kaptırmazdan önce demiryolu mühendisliği yapmış, sonra da Bergama sunağı kazısını bitirerek dünya çapında üne erişmişti.

1887'de Perrot, o zamana kadar Anadolu'da bulunan esrarlı anıtlarda keşfedilmiş ne varsa hepsini büyük bir toplu-eserde bir araya getirdi: "Histoire de L'Art Dans L'Antiquité – Antikçağ Sanat Tarihi". Anadolu eserleri arasında ancak birkaç resim ve işaret kümesi hakkında bazı sanılar ileri sürebilmektedir. Sanı dediğimiz bu görüşler, aslında ötekiler için de gerçeğin ta kendisiydiler.

1870'te iki Amerikalı, Suriye'de yaptıkları bir geziden sonra birkaç taş hakkında bilgi vermişlerdi. Söz konusu bu taş plakalar, bulundukları yere göre "Hama Taşları" diye adlandırılmış ve Anadolu harabelerinin esrarını çözme çabasında yeni bir dönemi başlatmışlardır. Ancak Amerikalılar bu taşların hiç de asıl kâşifleri degillerdi. Bunlar, daha 58 yıl önce keşfedilmiştir; hem de 19. yüzyılın en ilginç bir gezğini tarafından.

1809 YILINDA Doğu ülkelerine özgü kılığıyla sakallı bir adam, Malta'dan Suriye'ye giden bir gemiye bindi. Adının Şeyh İbrahim olduğunu ve Doğu Hindistan Kumpanyası'nda tüccar olarak hizmet gördüğünü söylüyordu.

(1) Çorum-Sungurlu'nun 24 km. kuzeybatısında.

Suriye'de üç büyük yıl kaldı. Çok garip bir tüccardı bu Şeyh İbrahim; kimi zaman Halep'te, kimin zaman Şam'da oturuyor, alışveriş yapacağı yerde yörensel dilleri inceliyor; tarihle, coğrafyayla ve özellikle de Kur'an'la uğraşıyordu. Bu çalışmalarına yalnız geziye çıkmak için ara vermektediydi. Güneyde Kutsal Topraklar'a, doğuda Fırat boylarına gitti; Antakya'da, Asi ırmağı vadisinde dolaştı; Hazreti Musa'nın kardeşi Aron'un öldüğü kutsal Hor dağını çıktı; bir Habeşistan gezisinde casus diye tutuklandı, sınırdışı edildi ve Mısır'a geldi. Bir paşa, onu iki Arap doktorun karşısına oturtup sınava çekti. Bu sınavda müslüman yasalarını bilip bilmediği, tanıtlaması gerekiyordu. Sınavı öylesine parlak şekilde başardı ki, dört ay süreyle "yasak şehir" Mekke'ye gitmek olanagını elde etti. Seksen bin hacı adayıyla birlikte Arafat dağında şeytanı taşlayıp hacı oldu. O günden sonra da adminin başına "hacı" unvanını koymak hakkını kazandı. 1817 yılında yeni bir geziye hazırlanırken, 33 yaşında Kahire'de öldü; hem hacı, hem şeyh olmasının gerektirdiği saygıların hepsi kendisine gösterilerek müslüman mezarlığına defnedildi.

Bu Şeyh Hacı İbrahim'in asıl adı Johann Ludwig Burckhardt'tır. 1784'te doğmuştur; günümüze kadar önemli diplomatlar ve tarihçiler yetiştirmiş Ba-selli eski bir soylu ailedendi. Ölümünden sonra Doğu ülkelerine ait orijinal el yazmalarından oluşan 350 ciltlik derlemesi ile günlük defteri Cambridge Üniversitesi'ne miras kaldı. Günlük defteri; coğrafya, eski diller filolojisi ve arkeoloji için eşsiz bir kaynak oldu. Olağanüstü ilginçlikteki bu defter taranıp yeni eserler hazırlanmıştır.

Bu çeşit kitaplardan birinde, Londra'da ve 1822'de yayımlanmış "*Travels in Syria and the Holy Land – Suriye ve Kutsal Ülkede Geziler*"de Asi ırmağı vadisindeki Hamaehrinde bir taş yüzünden kalışımı anlatır. Pazarda, bir evin köşesinde bulunan bir taştır bu. Taşı şöyle tasvir eder: "Üzerinde küçük figürler ve işaretler olan bu taş, bir çeşit hiyeroglif gibi görünüyordu, ancak Mısır hiyerografilerine de hiç benzemiyordu."

1822'de, Texier'in büyük eseri yayımlanmadan 17 yıl önce, kimsenin bu sözlerden haberi olmayışı doğaldır; o yüzden de anlattığı şey, çok ilginç bir gezi macerasının olay bolluğu içinde kaybolup gitmiştir.

Aradan 58 yıl geçer; iki Amerikalı, Konsolos Augustus Johnson ile misyoner Dr. Jessup, tipki Burckhardt gibi Hama'şını gezmektedir. Bunlar da en az Şeyh İbrahim kadar meraklıdırlar. Ve, İbrahim'in keşfettiği "yazılı taşlar"dan sadece bir tane değil, "üstü bir yığın küçük figür ve işaretlerle kaplı" üç tane taş bulurlar.

Johnson, bir yıl sonra *American Palestine Exploration Society* – Amerikan Filistin Araştırma Kurumu önünde buluntular üzerine bilgi verir; fakat elinde ne taşların kalıpları vardır ne de tipki eskizleri. Çünkü, ellemek amacıyla taşlara yaklaşmaya kalkışıkça, her seferinde yerli halktan feryatlar kopmuş, vahşi gösteriler başlamış ve insanların yüzlerinde eyleme geçeceklerini gösteren çizgiler belirmiştir.

Bu esrarlı işaretler zamanın akışı içinde batıl inanca dayalı bir dokunu-

mazlık değeri kazanmıştı. Bu batıl inanç ögesi, kısa bir süre sonra Halep'te buldukları, üstünde aynı "hiyeroglif" yazılı taşta daha da belirgindi. Yerliler bu taştaki işaretlerde hastalık iyileştirme gücü bulunduğuna inanıyor, özellikle göz hastalığı olanlar uzak yerlerden gelerek, artık iyice aşınıp düzleşmiş taşa alınlarını sürüyor, böylece dertlerinden kurtulmayı diliyorlardı.

Bu taşları yakından incelemeyi kafasına koyan bir araştırcının, başına bir şey gelmeden amacına ulaşması için tam bir yıl beklemesi gerekmıştır. Bu araştırcı William Wright'tı; o zamanlar Şam'da oturan İrlandalı bir misyoner.

Kendisine bir rastlantı yardım ediyor. Böyle bir rastlantı sonucu şans yüze gülmeseysi, yiğinla keşiflerden hiçbirini yapamayacaktı. 1872'de Suriye Valisi değişiyor; bu vali tutucu, bağınaz, Batı biçimini araştırma girişimlerine karşı çıkan bir adamdı. Yerine gelen Suphi Paşa ise, aksine, açık düşünceli, liberal biriydi. Hama Taşları'nı duymuş ve rahip William Wright'a inceleme yapması için izin vermişti.

Wright, 25 Kasım 1872'de, bu arada bilim çevrelerinde artık tanınmış bulunan taşları üçüncü kez buluyor (aslina bakılırsa, beşinci kez bulmuştur bu; bu arada başka iki gezgin grubu daha Hama'ya gelip gitmiştir). Wright'ın kendinden öncekilerden farklı bir durumu vardı; vali paşanın himayesi altındaydı. Bu himaye yalnız sözde kalmamış, paşa, onun yanına askerler de katılmıştı. Onların yardımıyla Wright taşları evlerin duvarlarından çıkartır. Çok da güç bir iş olur bu; ikide bir yerlilerin başlattığı gösterilerle aksar. Çünkü, Halep'teki taşın göz hastalıklarını iyileştirdiğine inanılması gibi, bura halkın da taşların romatizmayı geçirdiğine inancı kesindir.

Taşlar, paşanın Hama'ya geldiğinde kaldığı konakta muhafaza altına alınınca, hamallardan biri, yerlilerin küme küme toplandığı haberini getiriyor. Arkasından bağnazların konağı basacakları ve taşları yabancılara vermekte se, parçalamaya kalkışacakları söylentisi duyuluyor. Üstelik polis de Hamallar'dan yanadır.

"*Bir bunalımın oluşmakta olduğunu görüyordum,*" diye yazar Wright. Askerler tarafından korunarak Hama sokaklarından geçiyor, halk galeyan halindedir; onlarla konuşuyor ve paşanın taşları ertesi sabah tarttırip buna göre parasını ödeyeceğine dair söz verdiği söylüyor. Halk, alaylı cevaplar veriyor, çünkü devletin parayla ilgili vaatleri konusunda hayli acı tecrübelere sahiptirler.

O zaman Wright, askerle gözlerini korkutup, eğer zorbaca hareketlere yeltenirlerse paşanın şiddetli cezalar vereceğini söyleyerek tehdit ediyor. Sonunda sinirleri harap olmuş bir halde evine varıyor. Notlarında "*uykusuz uzun bir gece geçirdim*" diye yazar.

Ama, hiçbir olay çıkmıyor. Ertesi sabah Suphi Paşa söz verdiği gibi parayı ödeyerek, yerlileri büyük bir şaşkınlığa uğratıyor. Ne var ki tehdidle yataştırılmış ve parayla geçirtilmiş olan öfke, birden tekrar kabarmıştır. Geceleyin görülmemiş parlaklıktı bir göktaşı düşmüştür; bu olay ateşler saçan bir yıldı-

zin gökten inişi şekline dönüyor; sokaklarda koşuşan dervişler, bilen bilme-
yen herkese bunu bir felaket habercisi olarak duyuruyorlar. Yerliler hemen
bir topluluk meydana getirip, paşanın huzuruna çıkarıyorlar: Bu olay, taşların
buradan uzaklaştırılmaması gerektiğini gösteren göksel bir belirti değil midir?

Paşa uzun uzadıya düşündükten sonra, göktaşının herhangi bir zarar verip vermediğini, insan ya da hayvanın ölümüne yol açıp açmadığını soruyor. Hayır, böyle bir şey olmamıştır; topluluk da bunu doğruluyor. O zaman paşa, kurnazca bir soru yöneltiyor: "Böyle görülmemiş parlaklıktı bir ışık, acaba yanılan işi göklerin de onayladığına işaret değil midir?"

Böylece taşlar ilk postayla İstanbul'a sevk ediliyor. Fakat William Wright daha önceden kalıplarını çıkarmak iznini koparmıştır. Ve bu kalıplar Londra'ya, *British Museum*'a gidiyor.

TEXIER, Anadolu'nun kuzeyinde harabeler gördü, ama bunların ne olduğunu bir türlü kestiremedi. Wright, Hama yazılarının kalıplarını çıkardı, ama bunların neyi gösterdiğini anlayamadı. O zamanlar Anadolu harabeleri ile Suriye'deki taşlar arasında bir ilişki olabileceğinin akla gelmeyişini doğal sağlamak gereklidir. Çünkü bunun için zorunlu olan bağlantı zinciri henüz takılmış değildir.

Bu sırada *British Museum*'dan W. H. Skeene ile George Smith, Fırat'ın sağ kıyısında bulunan *Cerebus*'da büyük bir ören-tepeyi keşfettiler (*Cerebus*, *Europus*'tan gelir, Grek-Suriye döneminde kentin adı böyleydi). Bu öreni inceleyen İngilizler, burasının Asur kaynaklarında adı geçen *Carchamish* – Karhe-

Karkamışlı savascı

E. J. Davis, bu işaretleri *Tarsus* dolayında *Ivriz*'de anıtsal bir kabartmada bulmuş; ayrıca üstünde yine bu işaretler bulunan mührüler ele geçirmiş, bir süre sonra da Texier'in *Yazılıkaya* tanrı figürleri yanında keşfettiği hiyerogliflerin, Suriye'dekilere benzediğinden kimsenin kuskusu kalmadı.

Alacahöyük'te bulunmuş altın kupa

mamıştı. Hatta bu esrarlı yazılar *Izmir* doyalarında bile bulunmuştu.

Ortaya kelimenin tam anlamıyla şaşırıcı bir olgu çıkmaktaydı. Çünkü bu işaretlerin gerçekten bir ve aynı kökeni vardı. Öyleyse bir zamanlar Ege kıyılarından Suriye'nin içlerine kadar bütün Anadolu'da yazısını kullandıracak derecede güçlü bir ulus yaşamıştı. Ortaklaşa bir yazısı olan böyle bir ulusun bir de ortaklaşa kültürü olmalydı. Ne var ki, bu yazı işaretleri ile aynı üslupta olduğu besbelli birkaç anıt bir yana bırakılırsa, böyle bir ulusun varlığını gösteren başka hiçbir belirti, onlardan söz eden tek bir kaynak yoktu.

Acaba gerçekten yok muydu? Yoksa bazı kaynakların verdiği bilgilere o güne kadar gerektiğince dikkat mi edilmemişti?

Tartışmaların herhangi bir olumlu sonuca varmadığı 1879 yılında, bir İngiliz bilgini İzmir dolaylarındaki tepeleri inceliyorodu. Bir yıl sonra da Londra'da, *Society for Biblical Archaeology* – Kutsal Kitap Arkeolojisi Kurumu'nda bir konferans veriyor ve kutsal kitabın çeşitli yerlerini tanık göstererek, bilimsel açıdan gözüpek bir tez ortaya atıyordu. Bu bilgin, o zamanlar 34 yaşında bulunan ünlü İngiliz arkeoloğu Archibald Henry Sayce idi ve *Britannica Ansiklopedisi* yaşayan kimselere çok ender yer verdiği halde, onun hakkında da ha sağılığında "...Doğu bilimlerine yaptığı hizmetleri bir bir anlatma olağan yoktur" diye yazmıştı.

İşte bu Sayce, son onyıllar içinde Küçükasya ve Suriye'de ortaya çıkarılan anıtlarla yazıtların hepsinde belirli bir karakterin bulunmasını, bunların Hitit ulusuna ait olmasıyla açıkladı. Bu ulustan Kutsal Kitap'ta açıkça söz edilmektediydi; ancak o güne kadar önemsiz sayılmış, hiçbir zaman tarihsel araştırma konusu yapılmamıştı.

Kutsal Kitap ve Yeni Araştırırı

ARCHIBALD HENRY SAYCE doğru olanı daha 1876'da sezmişti, hem de masa başında. Bir yıl sonra Hama Taşları hakkında yazdı; bu garip işaretlerin bir yazı olduğunu ileri sürdüğü gibi, *boustrophedon* satır sırası gibi birkaç ayırt edici özelliği bulunduğu da belirtti (*Boustrophedon*'un ne olduğunu daha sonra öğreneceğiz). 1879'da bir makale yayımladı, çok kesin bir başlığı vardı: "Küçükasya'da Hititler".

Ama ancak 1880'de, Suriye gezisinden bir yıl sonra, Londra Kutsal Kitap Arkeolojisi Kurumu'nda heyecan uyandıran ve kendisine bir süre "Hititlerin Kâşifi" adının takılmasını sağlayan konferansını vermiştir.

Aslina bakılırsa, bu adın ona verilmesi bir bakıma doğru değildi; çünkü kendisinden iki yıl önce misyoner Wright, bir evangelist dergisinde (*British and Foreign Evangelical Review*'de) yayınladığı kısa bir makalede, Küçükasya'daki bu yeni buluntuların sahibi olarak Hitit ulusunu göstermişti. Fakat, onun makalesi dikkati çekmemiştir.

Sayce'in tezini ortaya atmasından sonra bilim çevrelerinde ateşli tartışmalar başladı ve bu tartışmalar kısa zamanda kamuoyuna da sıçradı. Üç binyıl önce göçüp gitmiş bir ulusa ilgili başlıklar gündelik gazetelerin birinci sayfalarında boy gösterdi. Böyle bir olay zaten ancak İngiltere'de; halkın arkeoloji sorunlarına duyduğu ilgi, Avrupa ülkelerinin hiçbirinde görülmeyen ölçüde derin olan bu ülkede olabilirdi.

Her bakımdan yetersiz olan az sayıda kanıtlara dayanılarak sürdürülen tartışmalar, William Wright'in 1884'te, Londra'da bir kitap yayımılaşıyla doruk noktasına erişti. Kitap yalnız yeni malzemeler ortaya koymakla kalmıyor, ayrıca bir kıskırtıcı ad da taşıyordu: "Hititlerin Büyük İmparatorluğu – Prof. A. H. Sayce tarafından okunmuş bir Hitit yazısıyla birlikte."

İçerigini bugün yetersiz bulduğumuz ve bu nedenle de üzerinde pek durmak gereğini duymadığımız bu kitapla, Hititbilim – Hititoloji tarihi başlamaktadır. Ortaya attığı cesur tezlerle Hitit sorununun susuşla geçirilmesine olanak vermemiştir; Doğu bilimlerinin bir yan dalından yavaş yavaş, fakat tek bir konuya yönelik özel bir bilimin oluşmasını sağlamıştır.

Bu yayınların heyecan uyandırıcı etkiler yapması doğaldı; zira, eğer ileri sürülenler doğrusa, o zaman bu kendine özgü olayda bilim, önceden biline-

ni ya da sezileni sistemli kazılarla yalnızca zenginleştirmekle kalmayacak, üstelik tek başına ıssız yerlerde rasgele ele geçen buluntuların karşılaşılmasına dayanarak bütün bir ulusu yeniden keşfetmiş olacaktı; hem de Önasya'nın üçüncü büyük devletini kurmuş bir ulustu bu. Varlığı Grekler ve Romalılar'ın hatırlasından ikibin yıldan fazla bir zaman önce silinmiş bir ulus.

Bu atakça tezin meydan okuyusu, kanıtlarının inanılmaz derecede basit olduğundan ileri gelmekteydi. Fakat bir kanıtlamada böylesine basit ve rahatça öne sürülmüş hareket noktasından yola çıkılınca, hemen çok kısıt bir alan'a gelinmekteydi. Evet. Kutsal Kitap gerçekten Hititler'den söz etmişti, ama...

İbranice Kutsal Kitap'ta adları *Hittim*'di. Dr. Martin Luther bunu *Hethit* diye Almancaya aktardı; İngilizceye çevirenler *Hittites* diye yazdılar: Fransızcada ilkin *Héthéen* kullanıldı, bugün *Hittites*'dir. Ne var ki, kitapların kitabı bu adı sadece çok önemsiz ulusları sayarken kaydeder. Josua 3,10'da şöyledir: "Kenan ulusu, Hittiler, Ferezitler, Girgazitler, Amoritler ve Yabuzitler." I. Musa 15, 19-21'de şöyle: "Kenitler, Kenisitler, Kadmonitler, Hittiler, Ferezitler, Amoritler, Girgazitler, Yebuzitler ve Kenan ulusu."

Hazreti İbrahim'in (I. Musa 23,3'te) bildirdiği, biraz daha fazla: "Heth Çocukları" önünde kendini yabancı olarak tanır ve "önümde yatan cenazemi gömeyim" diye onlardan ölü gömmek için izin ister. Bu da belirli bir zaman dili mi içinde Hititler'in, kutsal topraklara – Filistin'e – egemen olduklarını açıkça gösteriyor. Başka bir yerde de Kutsal Kitap, ulusların bir hayli geniş coğrafyasını vermektedir. (4. Musa 13,19): "Amalekitler güney taraflarında oturur; Hittiler, Yebuzitler ve Amoritler dağlarda oturur. Kenan ulusu ise deniz kıyısında ve Ürdün dolaylarında oturur."

Bugüne kadar keşfedilmiş Hittit harabelerinin, anıtlarının, yazıtlarının ve yazılı tabletlerinin buluntu yerleri (hepsi 70 kadardır), haritada noktalı alanlar içinde gösterilmiştir.

Kutsal Kitap'taki bu ve daha başka birkaç kayda göre; Hittit ulusundan sadece Suriye'de yerleşmiş ve hiçbir özelliği olmayan tek bir boyun kastedildiği anlaşılıyor.

Yalnız bir kayıt var ki, Kutsal Kitap'ın henüz güvenilmez bir kaynak olarak nitelendirilmemiş 19. yüzyılda, birçok araştırcıyı Sayce'dan çok önce hayrete düşürmüştür. Bu kayıt 2. Krallar 7,6'da bulunuyor:

“Çünkü Rab, Suriyelilere atların, arabaların ve büyük bir ordunun gürültüsünü duyurdu; öyle ki, aralarında söyle konuştular: Bakın, İsrail Kralı üstümüze saldırsın diye yine Hitit kralları ve Mısır kralları ile anlaştı.”

Kutsal Kitap daha önce Hititler'i hiçbir zaman hiçbir yerde tarihsel rolü olmamış önemsiz uluslar arasında sayarken, burada Hittit kralları birden Eskiçağ dünyasının en güçlü hükümdarı olan Mısır krallarıyla birlikte anılmakta, hem de onlardan daha önce yer almaktadır.

Ancak Kutsal Kitap'ın bildirdiklerinin hepsi sadece bu kadardır. Bu da bir *“Hitit İmparatorluğu”*, bir büyük devlet tezini ayakta tutmaya yeter mi?

Sayce ile Wright elbette başka dayanaklar aradılar. Başlattıklarını yürütmek zorundaydılar. *“The Empire of the Hittites – Hitit İmparatorluğu”* yayılabilir, yayılanmaz karşı çıkanlar da oldu, benimseyenler de. Şimdi yapılacak iş, bu yeni tezi bir kez de Antikçağ'ın bütün kaynaklarına, özellikle o çağların Mısır ve Asur belgelerine dayanarak gözden geçirmekti.

Tek tek araştırcıların bu konudaki çalışmalarını ayrı ayrı belirtmek sıkıcı bir iş olur; birkaç örnek göstermemiz yeter, çünkü 1880'de Asur belgelerinde yapıldığı gibi, kaynakların karşılaştırılması, sadece çalışma alanını genişletmeye zorlamış, fakat doyurucu hiçbir yeni bilgi sağlamamıştı.

Ama bu defa iki olayın yepyeni birer anlam kazandığı görüldü. Asurlular sık sık Hatti ülkesinden söz edip, Mısırlıların Heta ile sürüp giden savaşlarını anlatmaktadır.

Heta, Mısır hiyeroglif kelimesi (*Ht*) nin okunuşudur; Mısır yazısında sesli harf yoktur; bu durumda Mısır adlarının bugün kullanılagelmekte olan okunuş biçimlerinin Mısır dilinde oldukları da kesinlikle iddia edilemez, daha doğrusu bunlar Mısır bilimle uğraşanların tahminleridir; Mısırca değil, Mısır bilimcedir.

Gerçekten de bir kez tarih ırmağının üstünü kapatmış buz tabakası kırıldıktan sonra, kaynak dereleri ortayaçıktı. Bu kaynaklar M.Ö. 15. yüzyılda Firavun Thutmosis'e bir Hittit ulusunun haraç ödemek zorunda kaldığını bildiriyor; Mısır tapınak duvarlarındaki ayrıntılı yazıtlar büyük firavun II. Ramses'in Suriye'de Hititler'e karşı yaptığı ve kazandığı şanlı savaşları anlatıyor. Ayrıca bu duvarlarda Mısır-Hittit savaşlarına son veren ve inanılmaz derecede modern bir havası olan barış antlaşmasının tam metni de var. Üstelik bu antlaşma bir Hittit prenesinin firavunla evlendirilmesiyle de bezendirilmiştir.

Mısırlıların böbürlenmiş bir edayla yazılmış savaş haberlerinin bazı ayrıntıları ve özellikle barış antlaşmasının karakteri araştırcıları hayli şaşırtmış ol-

malıdır. Ancak bunlara çok benzeyen, yani Mısırlılar'ın anlatıklarını doğrulayan bilgileri Asur metinlerinde buluyoruz. I. Tiglat-pileser (M.Ö. 1100 yılları) Hatti ülkesiyle yaptığı başarılı savaşları anlatır. 400 yıllık bir zaman kesiti içindeki savaş haberlerinde sürekli olarak Hititler'e rastlanıyor. Bunlara göre, Hititler, küçük şehir krallıklarını halinde örgütlenmiş bir ulustur. Başlıca krallıklar; Suriye'nin kuzeyinde *Zamal*, *Karkamış* ve *Malatya*'dır. Bunlar hiçbir zaman tehlikeli birer hasım durumuna gelememiş ve Önasya dünyasını titreten bir güçleri de olmamıştır; dolayısıyla da M.Ö. 717'de *Karkamış*'ın düşmesiyle Asur İmparatorluğu içinde eriyip gitmişlerdir.

Bu metinlerde hep yenilen bir hasım olarak gösterilen böyle bir ulus, Ege'den Suriye'ye kadar geniş bir alan içinde kendine özgü güçlü bir kültürü kurmuş olabilir mi? Bugün konuya ilgili bilgilere sahip bizler için, Hitit ulusunun gerçek durumunu anlamak için, Mısırlılar ile Asurlular'ın onlardan söz edip durduğu zamanın uzunluğuna – *Thutmosis*'ten *Karkamış*'ın düşmesine kadar yedi yüzyıldan fazla sürmüş zamana – dikkat edilmesi gerekiirdi, demek kolaydır.

Bilgilerin alacakaranlıkta bocaladığı 19. yüzyıl sonlarında ise, ancak yarımda açıklamalar yapılabiliyor; özellikle Sayce'a karşı aydan aya yeni makaleler yayılmayıyor, fakat hep başka gerçekelerle ilgili alanlarda bilgi zenginleştiriliyor. Bugün yanlışlığını kesinlikle bildiğimiz, Hititler'i bir Kuzey Suriye ulusu sanan ve bunların bazı nedenlerle yavaş yavaş kuzeye doğru ilerlediklerini öne süren görüşler, o günlerde eleştiriye uğramadan benimsenmekteydi. Bu teori, askerlik dalında olsun, kültür alanında olsun tüm girişimlerini coğrafya açısından aksi yönde yorumlamış oluyordu. O zaman da Hititler, savaşlarını hep güney yönünde yapan, buna karşılık kültürel yayılmalarını tam bir barış içinde kuzeye ve kuzeybatıya doğru gerçekleştiren garip bir ulus kimliği kazanıyordu.

Burada aksayan bir şey olduğu besbelliydi. Ama neydi bu aksaklı? (O zamanlar birisi işin gerçek yanını sezmiş ve söylemiş olsaydı, hiç kuşkusuz deli diye alaya alınirdı.) Böylece 1880 yılında Hitit ulusu henüz akla yatkın bir tarihsel tabana oturtulmuş değildi. Bilimsel araştıri büyük keşfini yapmadan önce, bir ölü noktada çiçilenip kalmıştı.

Bu durumdan kurtulması, 1887'de yine bir rastlantı sayesinde oldu. Karanlıkta duran şeýler bir anda aydınlığa kavuştu, bir anda yepyeni ufuklar açı liverdi. Aslında gülünç bir rastlantıydı bu; başka bir kıtada Misir Afrikası'nda meydana geldi, fakat Hitit sorununu çözmede sanıldığından çok daha fazla bir yol göstericilik yaptı.

BU RASTLANTIYI hazırlayan, bir fellah karısının öfkesidir. Nil'in doğu yakasında, Kahire'den 300 km. güneyde, *Tell-el-Amarna*'da bir fellah karısı, kendini rahatsız eden yabancılara karşı son savunma çaresi olarak birkaç toprak tabağı fırlatmışlığı; amacı onların meraklı bakışından kurtulmaktı; ama sonuç

bunun tam tersi oldu. Yabancıların kafasına fırlatılanlar, Mısır'ın şimdiye kadar bulunmuş en büyük ve en önemli kil levha arşiviydi. Mısır tarihinde yeni din kurmuş, bu yüzden "Dönme" diye adlandırılan Firavun IV. Amenophis zamanına ait *Tell-el-Amarna* arşivi böyle bulundu.

Bu bulunuşu yansitan hikâyenin doğru olup olmadığını kesin olarak bilmiyoruz, çünkü bu arşivden bilimsel yararlanma da o zamana kadar görülmemiş bir gariplikte olmuştur. Aslında, değerine paha biçilmez bu arşivin ilk parçalarını bulduğunu hiçbir bilim adamı söyleyemez. Kesinlikle bilinen, bu kil tabletlerin 1887 yılının sonlarında satışa çıkarıldığı, Kahire'ye kadar getirilerek antikacı dükkânlarında tanesi 10 kuruşa satıldığıdır. O zamanlar çok sert bir eski eserler yasası vardı; böyle şeyleri bulan yerliler, mallarını hükmeye haber vermeden el altından satmak için her çareye başvurmaktaştılar. Çünkü kazanç farkı çok büyüktü.

1888'de, Kahire çarşısında 200 kadar parçanın satışa arzedildiği biliniyor. Sayce, bunları yanında görmüş ve haklarında bilgi vermiştir. Enstitüler ve koleksiyoncular hemen ilgilenmeye başladılar; o yılın birinci ayı içinde ilk parçalar Londra ve Berlin'e geldi.

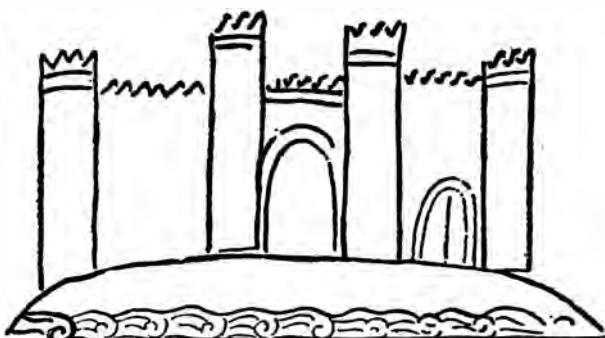
Bu arada garip olaylar da oluşmakta gecikmedi. Arap tüccarı, Abd-ül-Hac, eline geçirdiği tabletleri Gizeh'de, Bulak Müzesi görevlilerinden birine gösteriyor (o zamanlar Bulak'da kurulmaya başlayan bu müze şimdi Kahire'dedir). Görevli, bu tabletlerin sahte olduğunu söylüyor ve satın almak istemiyor. Bunun üzerine tüccar da onları Avusturyalı koleksiyoncu Theodor Graf'a götürüp satıyor; Allah'tan ki tabetler sahicidir.

Bugün Amarna tabletlerinin sahibi olduğunu biliyoruz. Berlin Müzesi, Graf'ın koleksiyonunu satın aldı; hepsi 160 parçadır, bir kısmı şimdiye kadar görülmemiş büyülüklüktedir.

Büyük İngiliz arkeoloğu William Flinders Petrie konuya ilgili bütün bilgileri derledikten sonra, *Tell-el-Amarna*'da 1891 Kasım'ından 1892 Mart sonuna kadar süren kazılara girdi; önemli şeyler buldu. Artık arşiv konuşmaya başlamıştı ve M.O. 2. binyılım ortalarının belirli bir zaman seridiyle ilgili çok ilginç ayrıntıları anlatıyordu.

AMARNA tabletleri esrarı hayli zaman önce çözülmüş çivi yazısıyla yazılmıştır; rahatça okunmaktadır ve Eskiçağ'da Önasya'nın ülkelerarası ilişkilerde kullandığı Akadça ile kaleme alınmıştır. Bu bakımdan Mısırbilimciler için buluntular heyecan verici niteliktedi; çünkü bu arşiv, Mısır'da egemen olmuş firavunların en ilginçlerinden birinin dış politika yazışmalarını içermiştir.

Amarna, IV. Amenophis'in (M.O. 1370-1350) yıkılmış sarayının toprakları içindeydi. Bu firavun hükümdarlık tahtı kendisine dar gelen bir aydın, siyasal gerçekleri görmeyen, daha doğrusu görmek istemediği için görmeyen bir hayalperestti. İnsanlarla tanrılar arasında yeni ilişkiler görmüş ve Mısır'ın eski tanrılarından da, tapınak düzenleninden de yüz çevirmiştir. Ona göre, sadece

Karkamış kalesini gösteren bir Asur tasviri (Balavar'da bir tunç kapı üstündedir).

tek bir tanrı vardı: Güneş tanrı! Bu yüzden kendi adını değiştirmiş, Amenophis'i Ehnaton, "güneş tanrı Aton'a tapan" yapmıştı. Üstelik kendi özel dinini bütün Mısır'a kabul ettirmeye de kalkışmıştı. Mısır'daki bütün tutucu rahipler kendisine düşman kesilmeseymi? bir mucize olmaz mıydı? Bir firavunun dinsel reformları ülkenin savunmasından daha önemli sayması nedeniyle, sadece iç huzursuzluklara yol açmakla kalmayıp, her zaman savaşa istekli sınır uluslararasına yeni çatışmalara girişmek fırsatı vermesi, elbette beklenmez bir durum değildi.

Ehnaton'un dinsel reformunun aslında çok derin bir anlamı vardır, fakat siyasal açıdan tam bir başarısızlıktır. İşte Mısırbilimcilerin ele geçirdiği, sonradan adlandırıldığı üzere bu "dönme" firavunun yazışmalarıydı; hem sadece ele geçirmekle kalmamışlar, çok çabuk okumayı da başarmışlardı.

Mektuplar o zamanın Mısır'ıyla Önasya'nın siyasal durumunu ayrıntılı bir tablo halinde göz önüne sermekteydi. İyi ama, bu mektupların Hittitbilimcilerre verdiği nelerdi?

Sayı çok kabarık bir toplama yükselen Amarna yazışmaları arasında Hittit krallarından firavuna yazılmış iki mektup göze çarpıyordu; bundan başka, Hittit savaş birlüklerinin Suriye'nin dış sınırında girişikleri eylemler hakkında yazılmış bir yiğin da rapor var. Başka birkaç mektup da, örneğin Mitanni gibi diğer ülkelerin kiminin adı hiç bilinmeyen, kiminin sadece adı duyulmuş krallarının değeri hakkında bilgi kazanmamızı sağlıyor. Bunların arasında enarsız biçimde yalvarıp yakarmalara kalkışan kral mektupları da var; Mısır firavununa küstahça "kardeşim" diye hitap eden prens mektupları; kendi kızlarını sık sık Mısırlılar'ın haremine göndermek zorunda kaldığı halde, bu kez birden şımarıp işi firavun kızlarından birini haremine istemeye kadar vardıran, fakat horlanarak reddedilenlerin mektupları, vb. de var.

Mitanni Kralı Tushratta ise, Ehnaton'un öncülü Firavun III. Amenophis'e şöyle yazıyor: "Sen benim babamla çok, çok yakın dostluk kurmuştun. Şimdi bizim kurduğumuz dostluk ise babamla olandan on defa daha büyüktür. Ve şimdi ben, kardeşim olan sana derim ki: Kardeşim, bana babaminkinden on defa daha

*fazla pay ayırmalıdır. O halde kardeşim, bana çok altın göndermeli; sayılmaya-
cak kadar çok altın göndermeli.”*

Bu, kötü niyetle kaleme alınmış bir mektup değildir, tipik bir mektuptur. Bu dilenci mektupları Önasya tarihinin kronolojisi açısından her ne kadar çok değerliyse de, Hititbilim araştırmalarına yardımcı olacak nitelikte değildi. Önemli olan, bunlar arasındaki Hittit mektuplarıdır. Özellikle Suppiluliuma diye kulağa hoş gelen bir ad taşıyan bir Hatti kralının, “dönme” firavun Ehnaton'a tahta çıkışını dolayısıyla gönderdiği kutlama mesajının bulunduğu tablet en ilgincidir.

Bütünüyle Amarna mektupları, ilk defa Hititler'in sadece büyük bir devlet olmaları gerektiğini kanıtlamakla kalmıyor, ayrıca o güne kadar sanıldığı gibi, Kuzey Suriye'de yerleşen bir ulus olmadıklarını da gösteriyordu. Bir de henüz kestirememeyen bir zamanda Küçükasya'dan Suriye'ye göçüklerini de ortaya çıkarmıştı. Amarna mektupları bu şekilde iki önemli bilgiyi vermektediler:

Birincisi, tarih açısından zamanı kesinlikle saptanmış firavun Ehnaton'a hitap eden Suppiluliuma'nın mektubıyla bir Hittit kralının yaşadığı yılları öğrenmemizi sağlıyor.

Ikincisi, Sayce ile Wright'in görüşlerini; yani, Hititler'in büyük bir siyasal güç olduğunu ve kuzeyden güneye göç ettiklerini doğruluyordu.

AMARNA mektuplarının çoğunuyla hemen okunabilir durumda olması, Doğubilimi için bir şanstı. Fakat bunlar arasında ötekilerden farklı iki mektup vardı; okunamayan iki mektup. Bu mektupların özellikle Hittit araştırmaları açısından çok önemli olduğu kısa bir süre sonra anlaşıldı.

Bunlara “Arzava Mektupları” adı verilmişti, çünkü o güne kadar adı duymamış bir Arzava kralına hitap ediyordu. Gerçi okunması bilinen civi yazısıyla yazılmıştı, ama hiç bilinmeyen bir dil kullanılmıştı. Arzava'nın birçok nedenlerle Güney Anadolu'da bulunduğu sonucuna varıldı. Gelgelelim, mektuplar bir türlü okunamıyordu.

Okunamayan bu mektuplar, 1893'te Fransız arkeologu E. Chantre, Boğazköy'de aynı bilinmeyen Arzava diliyle yazılmış başka tabletler bulmasayı, belki de müze arşivlerinde kaybolup gidecekti. Böylece yepyeni bir sorun ortaya çıkardı: Bu Arzava dilini kullanan bir ulus mu vardı? Bu ulus, Kızılırmak yayının kuzeyi ile Anadolu'nun Akdeniz kıyılara aynı zamanda mı egenmiş olmuştu?

Bu sorun öylesine zorlayıcı nitelikteydi ki, birkaç yıl sonra aslında kendisi Asurlıbilimci olan bir bilgini bunun çözümesine bütün gücünü harcamaya yöneltti. Sonunda çözdü de.

Bunu anlatmadan önce, bilgilerin yeterince açıklığa kavuşmadığı bu dönemde kazıların nasıl düzenlendiğine bir örnek vermek gerekiyor. Bu iş sağlam temellere dayalı bilgi olmadan, sadece bir şeyler keşfetme aşkıyla gerçek-

leştiriliyordu. Bizim şimdî burada vereceğimiz örneğin, sıralayıp durmak istemediğimiz birçok başka olay için de geçerli olduğunu hatırlatalım.

ADLARI Otto Puchstein, Karl Humann ve Dr. Von Luschan'dı. Üçü de arkeologdu. Birlikte Türkiye'nin güneydoğusunda gezi yaparlarken *Zincirli*'nin hayli ötesinde bir yerde çok ilginç kabartmaların açıkta durduğunu öğrendiler.

Gezilerinin bitmesine iki gün kalmıştır, zamanları yoktur, ama yine de Puchstein ile Von Luschan, söz konusu şeylerin ne olduğunu görmek için söylenilen yere giderler.

Varır varmaz da sekiz tane kabartmalı levha bulurlar. Bu levhalar doğal durumda; yani, ilk konuldukları yerde ve ilk konuldukları haldeydiler. Ancak bunları keşfetmiş olmalarının sevinci çok kısa sürdü, çünkü Türkiye Müzeler Genel Müdürü *Hamdi Bey*¹, kısa bir süre önce bu levhaları bulup ortaya koymuştu (Bu *Hamdi Bey*, Türkiye'de ilk kazıları yapan ve bu alanda günümüze kadar çalışan Türk bilim adamları içinde hizmetleri unutulmaz, önemli bir bilgindir). Böyle olmasına rağmen, ortada açıkça anlaşılmış bir gerçek vardı: Henüz el değimemiş bu topraklarda başarılı kazılar yapılabılır ve daha pek çok şey meydana çıkarılabilirdi.

Dört yıl sonra, 1884'te (Berlin'de kurulmuş *Doğu Komitesi*'nin desteğini de sağlayan) Humann'a, Krallık Müzeleri Genel Müdürlüğü'nce İstanbul'a giderek bir kazı seferi hazırlığı yapmak ve bununla ilgili izin dilekçesini yetkili makamlara sunmak görevi verildi.

Nice umutlarla bağlandıkları bu kazının hazırlığı için Humann'ın neler yaptığına degeinirse, o çağın yansitan tipik bir örnek de vermiş oluruz. Bu tarihten birkaç yıl önce hiç kuşkusuz bir dâhi olan Schliemann'in Troya'da nasıl hoysatça kazı yaptığını biliyoruz; ve yine birçok kazı yerinde tam bir yağma kazısı yapıldığını, bilimsel araştırma yerine define aranması amacı güdüldüğünü de biliyoruz.

Humann'ın düzenlediği ise, kelimenin tam anlamıyla bir arkeoloji araştırma seferiydi. Çadırlar, portatif karyolalar, mutfak takımları hazırlamıştı; bekçiler, taşçılar, marangozlar, demirciler ve aşçılar bulmuştı; kazıda kullanılabilecek ne kadar araç gereç ve fotoğraf malzemesi varsa hepsi tamamdı. Berlin Krallık Müzesi'nden Dr. Von Luschan ile Atina Arkeoloji Enstitüsü'nden arkadaşı Franz Winter, kendisine yardımıcılık yapacaklardı.

Karl Humann ile Felix von Luschan'ın iyi bir çift meydana getirdiklerini ayrıca belirtmek gerekir. Humann, 1839'da Steele'de doğmuştur; yani, Ren Prusyalısı'ydı ve buralara özgür hareketli insanlardandı. O tarihte de hayli gün görmüş ve ün kazanmış biriydi. Sağlığının bozulması bu eski demiryolu mü-

(1) (1842-1910) Osman Hamdi, Türkiye'de müzeciliği ve arkeolojiyi başlatan seçkin bir bilim adamı ve ressamdır.

hendisini güneyin yumuşak iklimine sığınmaya zorlamıştı (Kırk yıl sonra aynı neden, sporcu Lord Carnarvon'u Mısır'a gitmeye zorlayacak, o da orada Carter'le birlikte Tut-enh-Amun'un mezarını bulacaktır).

Humann'ın, Sisam adasında rastlantı sonucu kazandığı başarı, onda bir den arkeoloji tutkusunu yaratmıştı. Birkaç harita çizme görevini yerine getirmiş ve 1867'den 1873'e kadar Öناسya'da yol yapımı işini yönetmişti.

Bu süre içinde arkeolojiden asla vazgeçmemiş ve *Bergama* üzerinde dura rak, burada kazilar yapmıştır., 1878 Eylül'ünde başladığı kazıları 1886'da bitirdiğinde, Antikçağ'ın en görkemli sunak'ı ortaya olmuş bulunuyordu. Bu sunak, şimdi Berlin'de ve ayrı bir müzdedir.

Ötekisi, Felix von Luschan ise aslen Avusturyalı'ydı. 1854'te Aşağı Avusturya'da, Ober-Hollabrunn'da doğmuştur. Bütün benliğiyle kendini antropolojiye adamış bir insandı; ayrıca hekimdi. Avusturya ordusunda askeri doktor olarak hizmet görmüştü. Humann'ın her keşif seferinde onun yanlarında yer almış, büyük yararlar sağlayarak tamamlayıcı bir eleman olmuştu.

Aslında bu girişimin olanakları sınırlıydı; ancak bugün böyle işlerde çoğu zaman nasıl az bir donatım sağlandığı düşünülürse, Humann'ın kazısına ne kadar cömertçe hazırlandığı daha iyi anlaşılmır. Bu hazırlığı, Humann, yuvarlak hesap 100 işçiyile 3-4 ay sürecek bir çalışmaya göre yapmıştır. O günlerde bir kazı seferine neler götürüldüğünü öğrenmek herhalde ilginç olacaktır: 20 kazma, 12 tırmık (bunlar için 100 adet yedek kazma sapı), 55 kürek, 12 el arabası, 57 toprak taşıma sepeti, 2 bucurgat, 2 demir kaldırıç, 2 ağır çekiç, 3 halat, 1 makaralı planga, 1 çelik dingilli ağır araba, 1 demirhane ve ayrıca el sanatlarının her çeşidi için gereçler, civiler, ipler vb.

Kendisi, "Böylece" diyor; "170 kişi, hatta daha fazlası için gereç sağladım, ayrıca eskiyen her şeyi yedekleyebilecek durumdaydım." Ancak sefere katılanlara nasıl bir konfor sağlandığı konusunda tek kelime söylemiyor. Bilimsel keşif seferinde buz dolapları ve bira makinelerinin hayatı önemde araştırma donatımı sayıldığı zamanlar henüz gelmemiştir.

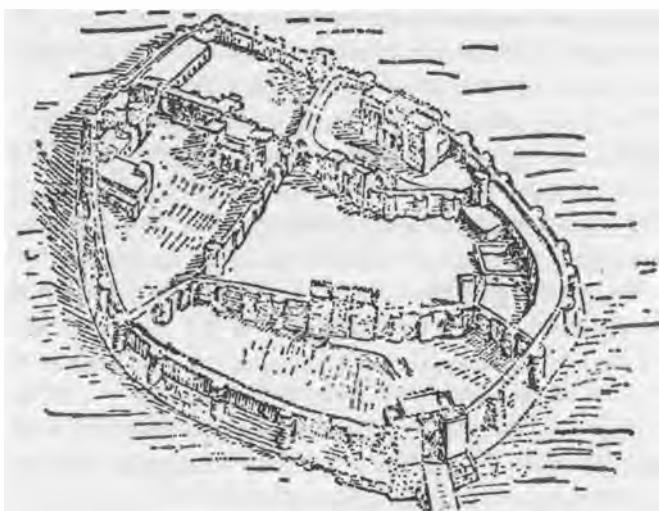
5 Nisan 1888'de sefer heyeti İskenderun'dan hareket etti. Haçlı ordularının geçtiği yoldan gidiliyordu, onlardan çok daha önce, 2000 yıl önce genç Kurus (Keyhusrev) ve Büyük İskender bu tozlu yolda at koşturmuştu.

Yol, tek kelimeyle kötüydü. Üstelik yağmur yağıyordu. Ancak 7 Nisan'da akşam üzeri İslahiye'ye varıldı. Burası bir ilçe merkeziydi; "sağħha aykiri ellī kadaş pis kulübeden meydana gelmiş bir kasaba."

Cevrede buradan daha iyi başka bir yer de yoktu. İlçe yöneticisi kaymakam, Humann'a gerekli her çeşit yardımı esirgemedi. Planlanmış barakaların yapımı için kereste ismarladı, ayrıca yeniden iki dülger buldu.

8 Nisan Pazar günü tekrar yola çıktı, daha doğrusu asıl sefer heyeti yola çıktı. Akşama doğru Zirciye'ye vardılar; işin tuhafı, tam 13 kişiydiler.

Ertesi sabah ilk gördükleri hiç de iç açıcı değildi. Karşlarında yumurta biçimli bir tepe vardı – sonradan ölçüldü: 335 metre uzunluğu, en geniş yerinde 240 metre eni vardı. Batı eteğinde yamru yumru kulübeler bulunuyordu, bu-

“Zencirli” kent ve hisarının varyapımı. Kalenin kuruluşuna dikkat edilirse, parça parça ele geçirilebilecek şekilde yapıldığı görülür. Kral sarayı en yüksek kesimdedir.

rada “korkunç derecede pis insanlar, Kürtler ve Ensariler oturmaktadır. Köyün her yanı ıslak çamur içindeydi.” Bu da köyün 80 kadar kulübesinin arasından kıvrılarak akan balçıklı bir dereden ileri geliyordu.

Humann, birkaç yıl önce *Hamdi Bey*'in ortaya çıkardığı ve Luschan ile Puschstein'in da görmüş olduğu kabartmaları arayınca, bunların çoğunu yeniden toprakla kaplanmış bulunduğu fark etti.

Kazı 9 Nisan'da başladı. Çevrede yabancıların acayıp çalışması konuşuluyordu. Ören molozlarına kazma vurma sırasında çok yüksek para ödendiği, hatta yontulmuş bir taş bulana ayrıca bahşış verildiği ağızdan ağıza yayılmıştı. Bunun sonucu öğleye doğru 34, ertesi sabah 96 kişinin işçilik yapmak üzere çıkış gelmesi oldu.

Daha ilk kazı akşamı yalnızca *Hamdi Bey*'in daha önce bulduğu beş kabartma ortaya çıkartılmakla kalınmamış, ayrıca dört tane de yeni kabartma bulunmuştur. Biri kılıç kalkanlı mızraklı bir savaşçı, biri elinde ayna tutan bir kız, biri bir savaş arabası atiydi. Ayrıca bir avlu, bir büyük kapı ve bu kapının yolу meydana çıktı.

Kazının ikinci günü akşamı 26 tane kabartmalı levha elde edilmiş bulunuyordu. Bunlarda görülen tanrılar, insanlar ve hayvanlar o zamana kadar görülmüş olanlardanambaşkaydı. Fakat Fırat ile Kızılırmak arasında orada burada bulunmuş parçalarla belirgin bir benzerliği olduğu da besbelliydi. Ancak o güne kadar hiçbir yerde, buradaki gibi böyle konuşan resimler bolluğu keşfedilmiş değildi.

Humann, karşısındaki moloz yiğini sakladığı esrarı böyle birden cömertçe açığa vurunca, kendinden önceki ve sonraki her kazıcı gibi heyecanlanarak

şunları yazıyor: "Birinci hafta böyle bitti ve buluntular zenginliği karşısında duyduğumuz sevinç, bize, çadırımızın Batı rüzgârından yirtılmış olmasını da, yataklarımıza yağmur yağmasını da, bir elimizde şemsiye tutarak uyuduğumu zu ve çadırlarda pislik içinde yüzdüğümüzü de unutturmuştu."

Meydana çıkmakta olan şey, bir hisardı. Yuvarlak bir hisar, olağanüstü büyülükté, olağanüstü bezeklerle dolu; Humann gibi, Sayce ve Wright'ı okumuş, onlardan yana ve onlara karşı söylemiş her şeyi bilen bir araştırcı için, burada gün ışığına çıkan hiç kuşkusuz "*Hititliliğin*" ta kendisiydi. Hem de bu Hititler'e özgü oluş sadece hisarın sınırları içinde kalmıyor, bütünüyle tahkimat üzerinde bile kendini gösteriyordu.

Bir Ermeni ilkokul öğretmeni, Luschan ile Winter'i daha uzakta bulunan bir köye, orada Hititler'e ait olduğu besbelli bir kabartmaya götürdü. Kabartmada bir kadın masa başında oturuyor, bir adam da karşısında ayakta duruyordu. Bundan başka, *Zincirli*'nin kuzeyinde atla bir saat uzaklıktı bir Hitit yaztı bulunduğu.

Ancak, tepe daha başka sırlar saklamaktaydı. İnsan geçmişe dalaşsa, simgelerle oynamaktan hoşlanır; bu bakımdan tepenin özellikle tek bir çeşit çiçekle, Akdeniz zambaklarıyla kaplı olduğunu söylememiz gereklidir. Bu çiçek, ölüler ülkesinin iççegidir. Bu kadar azgınca yaygınlaşmış olmasında gizlenen sır neydi acaba?

4 Mayıs 1888'de Humann, günlüğüne: "*Bu seferimiz bir yoklama olabilir*" diye yazar. Berlin'e de buna yakın şeyler yazmıştır. "*Sadece eski bir sarayın varlığını saplayabilirseم dahi, bu seferlik erişilmesi gereken yere erişmiş olacağım ve sonra da daha sağlam hesaplarla ikinci bir sefer düşüneceğim.*"

Fakat hava koşulları güçlükler yaratıyordu. İlkin serin ve yağmurluydu. Arkasından, mayısın ortalarına doğru boğucu sıcaklar bastırdı ve sıcakla birlikte yılanlar, akrepler, zehirli örümcekler de ortaya çıktı ve binlerce sıvrisinek dört bir yanı kapladı.

Buna karşılık, kazı çalışmaları alabildiğine verimli geçiyordu. 3 Mayıs'ta dev bir aslan buldular. Yan yatmış, yüzü yukarıya dönüktü; zambakların, ölüm ülkesi çiçeklerinin beş metre altındaydı.

Ve Human, tepeyi kuzeyden güneye, doğudan batıya yoklayıp durdu. Ancak bu yoklamalarla buranın durumu hakkında açık bir kaniya erişemiyordu. Bir büyük kapı desteği buldu, fakat normal olarak onun yanında bulunması gereken yan kırıslar ortaya çıkmıyordu. Bir heykel buldu, fakat bütün arkeolojik görgülere göre tek parça olmaması gerekirken, burada bu heykelin gerçekten tek başına durduğunu kabul etmek zorunda kalıyordu.

Bilimsel açıklama bakımdan durum ne kadar bulanık olursa olsun, Humann yine de bulunan parçaları taşıtma sorunuyla karşı karşıyaydı. Kendinden öncekilerin tecrübelerinden yararlanacaktı. Bu konuda başlıca zorluk, hep buluntuların ağırlığı olmuştu. Burada ise, gelişigüzel ağırlıklar değil, olağanüstü ağırlıklar söz konusuuydu. Ayrıca, başka bir garip durum daha vardı: Buranın sanatçıları kabartmalarını plakalar üzerine yapmamışlar, doğrudan

doğruya heybetli taş bloklara işlemişlerdi. Bu da korkunç ağırlıkta parçalar demekti.

Mayısın ilk haftasında büyük yuvarlak hisarın giriş kapısındaki 8 kabartmayı Humann çıkarttırdı. Taşların arka kısmını kestirdi. Böylece kabartmaların kalınlığı 15 cm.'ye inince, ağırlıkları da 250-800 kiloya düşürülmüş oldu.

Bu defa da yeni bir güçlük çıktı karşılara: *Maraş* ve dolaylarındaki Çerkezler, beher araba için 90 mark taşıma parası istiyorlardı. Oysa, sefer heyetinin bu işe ayırdığı para en çok 65 marktı. Humann, 2,5 saat ötedeki *Elbistan'a* bir adam gönderdi. Oradan sağlanan ilk on araba hemen geldi; bunlar 65 marka kıralanmıştı.

Ne var ki, sıkıntılardan bir türlü kurtulamıyorlardı. Doğu sanksi onlardan öç alıyordu. 28 Mayıs'ta sefer heyetinde ilk ateş nöbetleri görüldü. Humann'ın kendisi de akciğerlerini üşüterek 5 gün yatağa serildi. Hastalığın çok şiddetli biçimde nüksetmesinden bir gün sonra *Hamdi Bey*'den telgraf geldi (Bu araştırma seferinin gerçekleştirilmesinde *Hamdi Bey*'in ilgisine ve korumasına çok şey borçluydular). Telgrafta çok dostça bir ifadeyle Humann'dan 7 Haziran'da *İskenderun*'da buluşmalarını rica ediyordu.

Humann, hasta hasta ayın başında at sırtında yola çıktı; Luschan, hekim sıfatıyla kendisine eşlik ediyordu. Ayın yedisinde *Hamdi Bey*'in karşısındaydı; kazıların sonucunu açıkladı. *Hamdi Bey* de gördüklerini ve yaptıklarını bir kez de İstanbul'a anlatması gerektiğini bildirdi. Humann hâlâ hastaydı, ama yine de vapurla yolculuk yapmayı göze aldı.

İstanbul'da 23 kabartma, 1 dikilitaş ve bütün küçük buluntuları Berlin'e gönderme iznini kopardı. Arkasından hemen vapura atlayıp tekrar *İskenderun'a* döndü. Ayın on birinde karaya çıktı, ayın on üçünde yine *Zincirli* deydi.

Ancak orada sadece tek bir sağlam adam bulabildi: Dr. Von Luschan'ı. Geri kalan herkes ateşler içinde yatmaktadır.

Luschan hiç dinlenmeden çalışmıştı. Tepenin güneyinden ilerleyerek "hic el degmemis yanik molozun" içine girmiş bulunuyordu. Bu kesimde çalışma hayli güç olmuş ve pek az ürün vermişti.

Ancak haziran sonunda duvarlar ortaya çıktı, hem de dördü birden. En alttakının kalınlığı 4 metreye yaklaşıyordu. Ne var ki, ateşli hastalığın yayılması düzeni altüst etmişti, disiplin diye bir şey kalmamıştı. Haziranın son haftasında işbaşı yapabilen işçi sayısı sadece 60'tı. Humann gündelikleri bir kuruş artırdı (o zaman 1 kuruş 18 fenikti). İki gün sonra yeniden 101 işçi gelmiştir.

Buluntular, köken bakımından acayıplemeye başlamıştı. 3,45 metre yüksekliğinde bir kral dikilitaşının yanı başında bir Grek sikkesi bulunuyor, bir Konstantin parasının yanından bir Hitit figürü çıkıyor, bir Hitit yazısının yakınında bir Helen fil başı görülyordu. Bir Kurt gelip, uzun uzadıra "konuşan resimler"'i anlattı ve Luschan ile Winter'i *Ördekgöl'e* götürdü. Orada, 1,20 metre yüksekliğinde bir dikilitaş bulduklar; üzerinde Hititler'e özgü bir ölü yemegi tasviri vardı, ayrıca da dokuz satır Fenike yazısı.

Tanrı Teshub

Bütün bunlar, bu toprakların çeşitli tarihsel olaylara sahne olduğuna tanıklıklar. Yalnız, henüz belirgin biçimde bir şeyler anlatmaya başlamış degillerdi.

Ateşli hastalığın etkisi çok kötü biçimde gittikçe artıyordu. Ustalardan birkaç hava değişimi için yaylaya gönderildi. Geriye kalanlar günden güne çöküyordu. Hava sıcaklığı korkunç derecede artmıştı. "Öğleden sonra 37-38 derece olursa, bugün hava serin diyorduk." Bu koşullar altında bir de büyük buluntu parçalarını sevk etmek zorundaydilar. Hemen hemen olmayacak bir iştı bu.

13 Haziran'da 12 öküz arabalık ilk kafileyi yola çıkardılar. *Islahiye* yolunda iki sa-

atlık bir yerde arabaların üçü kırıldı. Geri kalan dokuzuna ise pek kibirli bir Kürt olan kaymakam vekili el koydu. Kendisine *Hamdi Bey'in* mektubu gösterildi, hiçbir etkisi olmadı. Ancak tehdit yoluna sapılıncı olumlu sonuç alınamıldı ve arabalar serbest bırakıldı.

Ateş nöbetlerinden sarsılmış adamlar umutsuzluğa düşmek üzereyken, ayın 14'ünde daha önce fazla para istemiş Çerkezler'den biri çkageldi. İki de sağlam at arabası getirmiştir. Bu sefer uygun bir ücret istiyordu. Ardından öteki Çerkezler de sökünen etti. Arabalar arka arkaya dizilip yola çıktılar, daha doğrusu ağır taş yükleriyle *Iskenderun* yollarında dansa koymuldu.

82 balya yükleri vardı. Toplam ağırlıkları 30 bin kilo kadar tutuyordu. Bir bakıma bunlar yontulmuş ve yanmış taş parçalarından başka bir şey degillerdi, ama işin erbabı için aslında bilinmeyen, bilinmediğinden dolayı da heyecan uyandıran çok eski bir kültürün resim albümü gibiydiler.

Yolda işçilerden biri nöbetlere dayanamayıp yıklılverdi. Ama insanlar ve hayvanlar üzünlü bir alay halinde tozdan kırık kırık yolda sürükleneçesine ilerlemelerine devam ettiler. Ayın 23'ünde deniz kıyısına vardılar. Bir pazarlesi yola çıkmışlardı, bir çarşamba öğle üzeri denizi görüyorlardı. *Iskenderun'dan* 6 kilometre ötedeydiler. Yol kenarında küçük bir kahve vardı, becerikli bir zenci işletiyordu, yanı başında da suyu buz gibi bir çeşme şırıldamaktaydı.

Fakat, ilk gemi ancak on gün sonra kalkacaktı.

Son 6 kilometrede dize gelmişlerdi; çadırlarını kurup yerlesitiler. Böylece Humann'ın yazdığı gibi "*mavi denize baka baka dinlenmeye koyuldular.*"

Ona şu satırları yazdırın iyimserliği besbelli bu dinlenme sayesinde kazanmış olmalıdır: "*Amacımız olan hedefe varmıştık. Aranan Hitit yapısını bulmuştuk, hem de toprak yüzeyinin pek derinlerine inmeden. Bu durumda yeni bir çalışmanın hazırlıklarına güvenle girişebilecektik. Çünkü tepede artık derinliği*

olan moloz yiğini kalmamıştı; üstünü kapatan örtünün ucu kaldırılmıştı, yapılacak iş bu örtüyü büsbütün sıyrıp atmakti...”

Burada hemen söyleyelim ki, Humann kendi çalışmasıyla ve özellikle geleceğe yönelik umutlarıyla ilgili tahminlerinde abartılıydı. Aynı nitelikte abartılıyı ilk *Karkamış* kazalarını yapanlarda da görürüz. Bu kazalar 1878'de amatör işi üstünkörü başlamış, sonra Ramsay, Hogarth, Lawrence, Woolley gibi uzmanlarca ele alınarak bilimsel doğrultuda geliştirilmiştir. Meydana çıkarılanlar, hep M.Ö. 1. binyıla aitti; M.Ö. 2. binyıla ait hiçbir şey yoktu; yani, Hittit kültürünün en son dönemini yansıtıyordu.

Gerçi hepsi ilginçti, ama Hititler'in gerçekten bir Önasya imparatorluğu kurup kurmadıklarını saptamayı amaçlayan ve henüz araştırma ve inceleme sahrasında bulunan genç Hititbilim'e pek az bilgi sağlamaktaydı.

Humann'ınki gibi güzel yönetilmiş bir kazı çalışmasının sadece ikinci de-recede önemli olan bilgiler sağlamış bulunması da çok gariptir. Oysa, bundan 20 yıl sonra çok kötü düzenlenmiş ve çok kötü yönetilmiş başka bir kazı, gerçekten heyecan verici buluntuları gün ışığına çıkarmış, Önasya tarihinde Hititler'in oynadığı rolün kesinlikle açıklanabilmesi olanağını vermiştir. Yöneticisi Alman bilgini Dr. Hugo Winckler olan bu kazının sadece bir siyasal rastlantı sayesinde yapılmış bulunması, işin garipliğini daha da artırmaktadır.

İngiliz arkeologlarının en iyilerinden biri, Texier'in keşfettiği şehir Boğazköy'de kazı yapmak izni için Winckler'den daha önce Türk hükümetine başvurmuştu. Fakat bu sırada silahlarını şakırdatan Alman İmparatoru II. Wilhelm, Türk Sultanı II. Abdülhamit'le İngiltere Kralı VII. Eduard'tan daha iyi ilişkiler kurmuş bulunuyordu. Siyasal dostluk ekonomik bir renk de kazanmış, 1899'da "Alman Bankası" dünyanın en büyük demiryolu projelerinden biri olan "Bağdat Yolu"nun yapım imtiyazını almıştı. Bu bakımdan Boğazköy'de kazı yapmak için izin fermanını İngiliz'in değil de, Alman'ın almasına pek şaşmamak gereklidir. Bu izin, Sultan'ın, arkeoloji meraklısı Alman Kayzerine aynı zamanda bir dostluk gösterisiydi. Kayzer, kendisini arkeolojinin koruyucusu olarak göstermekten hoşlanıyordu, ama burada koruyucu olmak için parmağını bile oynatmak gerektiğini duymamıştı.

Bizim yazmak istediğimiz, bu ilişkilerin değil, arkeolojinin hikâyesidir. Onun için hemen şunu belirtelim: Hitit sorununu aydınlatmak amacıyla Berlin'den kalkıp gelen Alman araştırcıyı, dünyanın o gündü ekonomik ilişkileri tipki İngiliz meslektaşları gibi pek az ilgilendirmekteydi; onun yerinde İngiliz meslektaşları bulunsayı izni alan bu kez de o olacaktı.

O sırada böylesine bir siyasal yakınlaşmanın meydana gelmesi, belki de kaderin bir cilvesiydi. Gelgelelim, bu yakınlaşmanın özelliklerinden bizim araştıracığımızın haberi bile yoktu. Fakat araştıracımıza bu sayede, her geçen gün biraz daha önem kazanan Hitit sorununa çözüm getirecek belirleyici adımı atma olanağını kazanıyordu. Üstelik bu işte öylesine yanlış yöntemler kullandığı, daha ilk andan itibaren çok verimli sonuçlar, elde ettiği halde, biz yine de yaptığı kusurlu davranışları bugün bir türlü hoşgöremiyoruz.

Winckler'in Boğazköy Kazısı

HİTİTLER'LE İLGİLİ SORUNLAR giderek erginleşiyordu. İlk araştırmaların yanılırlara sapan çok yanlış yorum karmaşıklığı içinde, aslında daha başlangıçtan itibaren saklı bulunan ve bugün daha açıkça anlaşılır duruma gelmiş gerçekleri, aradan hayli zaman geçtikten sonra göstermesi kolaydır.

1907'lerde ise, konuya ilgili sorunların nasıl tanımlandığını göstermek için bu tarihlerde ilk önemli kazayı yapacak olan adamı yardıma çağıralım. Hugo Winckler, Kasım 1907'de "Alman Doğu Kurumu Haberleri"nin 35. sayısında şunları yazıyor:

"Doğrudan doğruya saf Küçükasya ya da Hitit kültürüne ait anıtların yanı sıra, bu ülkede Babil özelliklerinin güçlü etkisini gösteren tanıklar da vardır. Bir rastlantı, Tell Amarna belgeleriyle Küçükasya'nın çivi yazılı kil tabletlerinin aşağı yukarı aynı tarihlerde ortaya çıkışmasını sağladı. Bu tabletlerin buluntu yeri Kayseri'nin üç saat kadar doğusunda Karahöyük köyü yakınlarındaki Kültepe adlı örentepESİdir. Gerçi içerik bakımından az verimliydi ve güç anlaşılır nitelikteydi, ama yine de çivi yazısı kullanan ülkelerin Küçükasya'daki kültür etkisini gösteriyordu. Böylece bunlar, Tell Amarna'nın firavuna gönderilmiş Küçükasya mektuplarına uyum gösteren belgeler oluyorlardı. Bunlardan Hatti Krallı Suppliliuma'nın içerik zenginliği bakımından yetersiz birkaç parçası ile başka iki parça eldedir. Bu iki parça bilgi vermekten çok bilinenleri daha karmaşık hale sokuyor. Birincisi Firavun III. Amenophis'in Arzava Krallı Tarhundaraus'a gönderdiği bir yazıdır. Arzava ülkesinin Küçükasya'da bir yerlerde olması gereği sonucu çıkarılıyorsa da kesin yeri belli değildir. Ikincisi Lapava adlı bir prensin yazısıdır. Bu yazidan ayrıca prensin Yerusalem-Kudüs Krallığı'nın kuzey komşusu olduğu da anlaşılıyor. Bu durumda prensin yurdunu Batı Ürdün'de Karmel Dağı dolaylarında aramak gerekmektedir. Bu olguların nasıl bir araya getirileceği ve Arzava ülkesine ait olduğunu kabul ettiğimiz bir dilin kullanılmasını nasıl açıklamak gerekeceği, çözülmesi güç sorunlar halinde karşımıza dikiliyor."

Dikkatli okuyucular burada çetrefil bir profesör ağızıyla degenilen şeyi, daha önceki bölümde Arzava mektuplarından söz ederken kısaca ele aldığımızı hemen hatırlamışlardır.

Arzava mektupları konusunda bugünün okuyucusunu, o zamanın araştırmıcısından daha hazırlıklı kılmak için bunların Hitit diliyle yazıldıklarını söyley

leyebilir miyiz? Bu sorunun cevabı, arkeolojik araştırmalar izlene kendiğinden verilsin istiyoruz.

Winckler'in ilk keşif seferi daha önceki büyük örneklere göre düzenlenebilirdi. Bir iki yıl önce Arthur Evans, *Girit* adasında Knossos sarayı kazılarına başlamış; ondan kısa bir süre önce de Robert Koldeway, *Babil*'de kazmasını vurmuştu. Her iki kazı da örnek olacak derecede kusursuz yönetilmişti.

Bu kazının yıldızı, başlangıçtan itibaren parlak olmadı; bunda da Winckler'in kişiliğinin payı olsa gerek. 1863'te Saksonya'da, Grafenhausen'inde doğan Winckler, Anadolu'ya geldiğinde, tanınmış bir Asurlı bilimciydi; 1903'ten 1904'e kadar *Sidon*'da kazılar yapmıştır. Bir yıl sonra kendisinin asistanı olmuş bulunan Ludwig Curtius üzerinde bırakıldığı izlenim, hemen herkes için de geçerli sayılabilir: "Bu çapta bir Doğubilimciyle birlikte çalışma olanağı bulduğum için mutluydum. Onun görmüş geçirmiş ve çok geziler yapmış bir insan olarak hayalimde canlandırdığım bir kişiliği vardı; bu bakımdan İstanbul'da silik haliyle karşıma çıktığı zaman hayretim hiç de az olmadı. Kestane rengi bakımsız sakalı, sırtına geçirdiği kırmızı ipek kurdelalı spor gömleği ve Doğu'da güç bulunan küçük burjuva kibarlığıyla dünya çapında bir adama hiç de benzemiyordu."

Sadece bu kadar da değil. Winckler her zaman düşmanı çok, dostu az olmuş şanssızlardandı. "Kendisinden daha başarılı herkese karşı hinc duyardı." Üstelik bilimsel alandaki hasımlarına karşı tam anlamıyla hoşgörüsüzdü. Her şeyi Babil'e dayanan bir dünya görüşü vardı. Ona göre, dünyada bir işe yaranan ne varsa, hepsinin kökeni Babil'deydi. Grek kültürü ile Batı uygurlığı arasında çözülmeyecektir. Herhalde 1913'te ölümüne yol açacak uzun süren biktirici hastalığı olsa gerektir.

Üstelik çok hırslı bir Yahudi düşmanıydı. Doğubilimlerine böylesine tutkuyla gönül vermiş bir insanda bu düşmanlık şaşırtıcı oluyordu. Kendisinde görülen çeşitli uyumsuzlukların, direnme yetersizliğinin ve iki yanlı kişilik belirtilerinin etmeni, herhalde 1913'te ölümüne yol açacak uzun süren biktirici hastalığı olsa gerektir.

Yahudi düşmanı olduğu halde, ilk gezilerinin giderlerini hep Yahudi para babalarına ödetmiştir. Ancak, onun Yahudilikten tıksınme duygusu her zaman bir ırk kuramcılığından uzak kalmıştır. Bu konuda kendisinden beklenenlerin tersine davranışları da olmuştur. Nitekim bütün hırslı Yahudi düşmanları ve ırk kuramçıları bellesinler diye yazılmış şu cümle de onun kaleminden çıkmıştır: "Kültür yaratmış uluslar ırk bakımından asla saf değillerdir, aksine her çağda kültür hep çeşitli ırkların az ya da çok karışımından meydana gelen birikimin ürünü olmuştur."

Karkamışlı rahibe

Şimdi sefer hazırlığı yapan, işte bu iki ruhlu Hugo Winckler'di; daha doğrusu hazırlık filan yaptığı yoktu; hele bir yola çıkalım gerisi kolay, diyordu.

Seferin parasını veren Kont Wilhelm von Landau, Winckler'in öğrencisiydi, daha önce *Sidon* kazısının giderlerini de o karşılamıştı. Bir de *Theodore Macridy Bey* vardı, Winckler'in çalışma arkadaşı, can yoldası, hükümet görevlisi ve resmi yöneticiydi. *Sidon* kazılarına da aynı şekilde katılmıştı. İstanbul'da, Osmanlı Müzesi'nin memuru ve ayrıca Winckler'in de Doğu işi bir başka benzeriydi.

Ludwig Curtius, "Almanlar ve Antik Dünya" adlı beğenmiş yüz sayfalık anılarında tek bir kişiyi bile hoşa gitmeyecek çizgilerle tasvir etmediği halde, bu "sinnekkayı traşlı, sitmadan benzi solmuş yüzünde ne ifade ettiği kestirilemeyen siyah gözleri işildayan" adam hakkında şunları yazar:

"Macridy Bey, hem bilgin geçinen bir yarıaydın, hem coşkulu heyecanların adamışıdı; hem amiri Halil Bey'e derin sadakatla bağlı bir memur, hem de sinsi sinsi çıkarını kollayan bir tüccardı. Kimi zaman kâşiflere özgü huzursuzluklarla kıvrılır, kimi zaman da hiçbir şeye aldırit etmez, keyfine bakardı. Bir bakarsınız bugün cömert ve kibar olmuş, bir bakarsınız ertesi gün şüpheli entrikalara yönelmiş."

Gün olurdu, kendisini *Otello'daki Yago'ya* benzetirdim."

WINCKLER ile arkadaşları bu işlerin yabancı olmadıkları halde, ilk kazı seferine acemi avcılar gibi başladılar. Ankara'ya kadar trenle gittiler. Kendileri için her şeyi buradan sağlamak niyetindeydiler. Üstelik acele ediyorlardı. Acele eden bir kişinin Doğu ülkelerinde doğru dürüst hiçbir şey satın alamayacağı gerçeği bir yana, o tarihlerde Ankara bugünkü gibi modern ve bir büyük şehirde değildi. Bir tepenin üstüne kondurulmuş eski bir kalenin çevresinde kümelenmiş toprak kulübelerin meydana getirdiği zavallı bir bozkır kasabasıydı.

Alacakları şeylerin hepsini tamamlayabilmek için üç gün oyalanmak zorunda kaldılar. Çevreye uyma yeteneği pek az olan Winckler, yapılan pazarlıklar sırasında çıldıracak hale geliyordu. Bir tane bile iyi at bulamadılar; satın aldıkları lagar beygirlerdi. "Eyer diye kullandığımız nesne, Doğu işi bir işkence aracılıdı, Avrupa'nın işkence odalarında rahatça yer alabileceğine hiç kuşkunuz olmasın!"

Sonra da hemen yola çıktılar, 14 Ekim günüydü. Yapacakları işin hiç de mevsimi değildi, geç kalmışlardı. Doğubilimci Winckler, Doğu'yu düşman görüyor, gündüzleri sığaçından, geceleri soğuğundan yakınıyor; ama yine de her şeyi en küçük ayrıntısına kadar not etmekten de geri kalmıyordu. Ancak bunu nefretle yapıyor ve herkese, her şeye kızıp bağıryordu.

At sırtında yolculukları beş gün sürdü.

Geceleri ya bir ateş yakıp bunun yanlarında yatıyorlar, ya da bir "misafir odası"nda kalıyorlardı. Misafir odaları en küçük yerlerde bile yolcular için hazır tutulan barınaklardı. Gelen yabancıları bir gün süreyle ağırlamak buraların töresiydi. Gerçi yol boyunca *han* denilen eski kervansaraylar vardı, ama

Winckler misafir odalarını tahtakurusu kaynayan hanlara tercih ediyor, o zaman da yerini çoğu kez sıgırlarla paylaşmak zorunda kalmıştı.

“Bu strada sıgırların yerli halka oranla çok daha geçimli olduğunu” fark ediyor, *“ayrıca bura insanların başkalarına karşı yardımseverce davranışları o kadar rahatsız ediciydi ki, böylesini daha önce sadece Hristiyan Suriyeliler’de görmüştüm”* diye yazar.

Boğazköy’de ise her şey bambaşkaydı. 71 yıl önce Charles Texier’ın buraya gelişinden bu yana hiçbir şeyin dış görünüşü değişmemiştir. Bura halkı son yirmi yıl içinde gelir gelmez hiç de kibar olmayan bir telaşla, hemen eski duvarları soran yabancıları sık sık görmüştü.

Gelenlerin hepsi de aynı konuya ilgi duyan bir ev sahibi bulmuşlardı; büyük toprak sahibi Ziya Bey’di bu. Ölçüye sığmaz derecede geniş toprakları vardi, fakat eski Selçuklu beylerinden birinin soyundan gelmesine rağmen, evhamlı ve ürkük Sultan Abdülhamit kendisinden hâlâ kuşkulandığı için, bulunduğu ilin sınırlarından dışarı çıkmıyordu. Köylü ile bey karışımı bir adamdı; cins atlara binip dolaşır, yanından ayırmadığı uşağı İsmail, hep sırmalı elbiseler giydiği halde, kendisi yakasız bir köylü mintanıyla yetinir, çizme giymez, çapulayla gezerdi. Kısa bir süre önce, köylülerinden birinin getirdiği bir kil levhayı İstanbul’a göndermiş, böylece Macridy’nin, dolayısıyla da Winckler’in dikkatini çekmişti.

Yani bütün bunlar, kazı ekibinin Ziya Bey tarafından iyi kabul göreceği anlamına geliyordu. Nitekim gelir gelmez onlara saygı gösterilen yabancılar olarak ipekli yataklar gönderildi. Winckler, kaşınmak için yerinden ilk fırlayan Macridy olduğunu anlatır. Bu durumda Winckler, yatakların değiştirilmesini istedi. Eliçabuk uşaklar hemen yeni yatakları getirdiler; bir yandan da iki tane küçük böcekten huylanan bu garip yabancılar hakkında aralarında konuşup duruyorlardı. Ama, yeni gelen yataklarda bulunan tahtakurularının canılılığı öncekilerden hiç de aşağı değildi.

19 Ekim’de işbaşı yapıldı. Winckler ile Macridy, harabeleri incelediler; Texier’in ve ondan sonra gelen başkalarının geçtiği yollardan geçtiler. Yalnız bu sefer onlar belirli bir şeyi aramaktaydilar; acayıp işaretli levhaların bulunduğu yerleri.

Boğazköylüler bu yeni yabancıların ne aradığını anlayınca, tam bir açık yürekliyle kil levha parçaları getirmeye başladılar. Aslında bunları değerli şeyler de saymıyordu. Koyunları eski surlar boyunca otlar ve içlerinden biri sürüden ayrılmaya kalkırsa, hayvana fırlattıkları bu tablet parçalarından biri oluyordu. Her yanda bunlardan yeteri kadar vardı.

Winckler ile Macridy sabahın erken saatlerinde yollara düşüyor, akşamın geç saatlerine kadar dolaşıyor, başlıca buluntu yerleri arasında mekik dokuyorlardı. Bu arada yerlilerin ifadesine göre, özellikle büyük parçalar halinde yazılı levhaların bulunmuş olduğu yerde daha önce bir kazı çalışması yapıldığını da anladılar.

Winckler, *“Fakat bu durum, bizde hiç de düşmanca duygular uyandırma-*

di," diye yazar. Bunun nedeni, yapılmış bulunan kazının gelişigüzel ve yüzeysel nitelikte oluşuydı. Bu şekilde Winckler önce buraya el atanın ne kadar çabuk cesaretini yitirdiğini de anlamış oluyordu; bunu anaması onda sevinç uyandırıyordu. Çünkü, büyük bir keşfin eşliğinde durduğunu sezmek teydi.

Ateşli bir coşkuyla işe koyuldular. Fakat, bu iş sadece üç gün sürdü. Yağmur mevsiminin birden bastırmasından şaşkına dönmüşler, çamur deryası haline gelen ovada yattıkları yerin yolunu bulamaz olmuşlardı.

Kazı çalışmalarını kesmek zorunda kaldılar. Ancak yine de Hitit tablet parçalarından 34 kadarını özenle sandıklaşmış ve taşınmaya hazır hale getirmiş bulunuyorlardı. Kazı yapanlarda yaygın göreneğe göre, tek bir tablet bile önemli buluntu sayıldığından, bunların çok büyük ve heyecan verici nitelikte bir başarıydı. Ama Winckler burada çok daha başka hazineler ortaya çıkabileceğini sezmişti.

Dönüş yolculuğunu not ederken, *Nefesköy*'de kaldığı evde her zamanki gibi mızmızlığını, Anadolu toprağının vahsi güzelliğine gözünün ucuyla bile başını çevirip bakmadığını; uykusuzluğunu ve geleceği düşünmek için kapının önüne çıçıp yıldızları seyre koyulduğunu anlatır.

ARADAN tam bir yıl geçti ve Winckler hiç kimsenin kendisinden beklemediği bir keşfi gerçekleştirdi.

1906 seferinin masrafı "Önasya Kurumu" ve "Berlin Doğu Komitesi"nce karşılandı; ayrıca, bilim koruyucusu birkaç zengin de yardımında bulunmuştu. 17 Temmuz 1906'da, Winckler ile Macridy Bey bir kez daha Ziya Bey'in konağı önünde attan iniyordu; bu kez eski dostlar olarak buluşuyorlardı.

"Bey'le iyi arkadaşlık kurmuştuk. Bu arada bizden istedikleri de olmadı değil; bunlar bir şise iyi konyaktan, ansızın beliren sıkıntılı durumda yardım etmeye kadar çeşitli şeylerdi. Buna karşılık, onun da bize kendine özgü biçimde hizmetleri oldu. İşçilerin topluca işi bırakmaları girişimi, onun bir sözüyle anında onlendi. Küçük dostluk hizmetleri, Doğu'da her zaman mükâfatını görür."

Cadırlarını Büyükkale'de kurmuşlardı. Hastalığının nöbetlerini geçiren Winckler, sicaktan çok rahatsız oluyor, buna bir de Bulgar aşçısının hazırladığı kötü yemekler eklenince, rahatsızlık azap halini alıyordu (bu Bulgarları da sifir bir parça Almanca konuştuğu için tutmuşlardı). Hasta bilgin, yapraklı dallardan yapılmış bir kameriyede oturuyor, başında ensesini bir bezle güneşten koruyan şapkası, ellerinde eldivenleri, inleyip acılar çekerek durmadan önüne getirilen kil tabletleri kâğıda aktarıyordu.

Winckler kazı yapan olarak çalışmasının bilgisini hemen kazı yerinde elde edebildiği için başkalarından çok farklı bir durumdaydı. Çünkü, arkeologların aynı zamanda eski diller filoloğu olması çok ender görülen bir olaydı; burada ise kazıyı yapan bir dil araştırıcısıydı. Ayrıca, kısa bir süre öncesine kadar hiç bilinmeyen bir ulusun siyasal yazışmalarını, hiç değilse bunların önemli

bir kısmını, ortaya çıkardıkları anda okumuş olması da ilk kez Boğazköy'de görülen bir olaydı.

Boğazköy Hititleri, önemli belgeleriyle mektuplarının bir kısmını, o çağlarda ülkelerarası ilişkiler dili olarak kullanılan Akadça ile yazmışlardı (bilim adamları bu dili hayli zamandan beri bilmekteydiler). Ayrıca, yayılma gücü bundan hiç de aşağı olmayan bir alfabeti, Babil-Asur çivi yazısını kullanmışlardı (bu yazı da hayli zaman önce okunmuş bulunuyordu).

Yapraklı dallardan yapılmış kameriyesinde oturan Winckler'e günün birinde getirilen tablet de bu çeşit bir tabletti. Ne var ki tablette yazıları okuyunca, hayatı kendine zehir etmiş bu hasta adam birden canlandı. O anda duyduğu heyecanı tasvire çalışırken kalemini ilk kez bambaşka bir biçimde kullandığını görüyoruz. Winckler gibi bir adamı böylesine değiştiren yazının niteliğini açıklayabilmek için şunları hatırlamak zorundayız:

Bu sistemli kazдан önce bilginlere bir *Hatti* (ya da *Heta*) ulusu hakkında ilk bilgileri vermiş olan anıtlar ve yazılı belgeler arasında, hiyeroglifle yazılmış Mısır metinleri de bulunmaktaydı. Bunlardan biri *Karnak*'ta bir tapınağın duvarındaydı ve büyük firavun Ramses ile Hatti Kralı II. Hattusilis arasındaki bir antlaşmayı anlatıyordu (o zaman bu kral adı *Hetsar* okunmuştu, Winckler ise *Hatusil* olarak yazmıştır). İlkçağ dünyasında da antlaşmalar bugün olduğu gibi birkaç nüsha halinde ve ilgili ülkelerin dilleriyle yazılıyordu.

Fakat aradan 3100 yıldan fazla bir zaman geçikten sonra bu antlaşmanın uzun bir mektup halinde bulunması, hem de Mısır'daki gibi taşa kazılmış değil, kolay kırılır kıl tabletlere yazılmış olması, üstelik taş yazıtın 2000 kilometreden fazla bir uzaklıkta, antlaşmaya taraf olan ülkede ortaya çıkması doğrusu akıl alacak iş değildir.

Fakat, akıl almaz gibi görünen bu iş olmuştu.

Böylece bu buluntu, mucize diye nitelendirilen arkeolojik keşifler dizisinde yerini alıyordu. Schliemann'ın Homeros'un anlatıklarına dayanarak Troya'yı keşfetmesi bu dizidedir; Layard'ın Nemrud'u bulması bu dizidedir. Fakat Winckler'in buluntusu, sürpriz özellikle daha çok George Smith'in başarısına benzer. O da Gilgamiş Efsanesi'nde eksiklikleri tamamlayacak birkaç kil tablet bulmak arzusuna kapılmış ve bu amaçla 1870 başlarında Londra'dan Ninova'ya gelmiş, sonra da bu tabletleri buluvermişti. Galiba şimdi heyecansız bir bilim adamı ve hasta bir insan olan Winckler'in notlarında kendini birdenbir coşkulara kaptırmamasını daha iyi anlayabileceğiz:

"20 Ağustos'ta, yirmi günlük çalışmadan sonra, tepenin eteğinde yiğili taş parçaları arasında açtığımız gedikten ilk bölme duvarına kadar ilerlemiş bulunuyorduk. Burada çok iyi durumda bir levha bulundu. Üstünde yazılı olanları söyle bir gözden geçirince birden irkildim; ömrüm boyunca edindiğim bütün bilgiler bir anda hiçliğin içine yuvarlanıverdi. Karşında, insanın sadece bir istek halinde kalacağını bile bile gerçekleştemesini ancak şakacıkta bekleyebileceğim bir şey duruyordu. Ramses'in, yaptıkları karşılıklı antlaşma hakkında Hattusil'e yazdığı mektuptu

*Tell Halaf'tan bir kabartma. Hititlerin evren tasimini yansitiyor:
Derinliğin cinleri olan yarı insan, yarı boğa varlıklar yıldızlarla güneş'i
taşıyarak, yeryüzüünü ve gökkubeyi birbirine bağlıyorlar.*

bu. Gerçi son günlerde bu iki devlet arasında yapılan antlaşmadan söz eden kırık tablet parçası buluntularının sayısı sürekli artış göstermişti, fakat bu metin tek başına Karnak Tapınağı duvarında hiyeroglifle anlatınlardan öğrendiğimiz ünlü antlaşmayı tam anlamıyla doğrulamaktaydı. Ramses, unvanlarını, soyunu sopusu tipki antlaşma metninde olduğu gibi sayıp dökerek yine aynı şekilde unvanları belirtilen Hattusil'e hitap ediyor ve yazısının içeriği antlaşmanın madde-lerine kelimesi kelimesine uyarlilik gösteriyordu.”

Winckler sonra şunları ekliyor:

“Boyle bir belgeyi gözden geçirirken çok değişik duygulara kapıldım. El Amarna'nın Arzava Mektupları'nı Bulak Müzesi'nde görüşümden ve Berlin'de Mitanni dilini öğrenişimden bu yana 18 yıl geçmişti. O günlerde El Amarna buluntusuyla açıklık kazanmış oglarını incelerken, Ramses Antlaşması'nın da aslında çivi yazısıyla yazılmış olması gerektiği sanısını ileri sürmüştüm. Şimdi ise tarafların karşılıklı olarak birbirlerine gönderdikleri bu yazıldan birini elle-rimde tutmactaydım; hem de temiz çivi yazısı ve Babilce ile yazılmışını.”

Durum, kapsamı geniş tutulacak ve daha özenle hazırlanacak bir kazının yapılması için elverişli hale gelmişti. Çünkü daha o yıl; 1906'da Winckler yalnızca rasgele bir Hittit kentinde kazı yapmadığını, Hatti İmparatorluğu'nun eski başkentinde dolaştığını kesinlikle anlamış bulunuyordu.

Çünkü devletin önemli belgelerinin birçoğu buradaydı. Normal koşullar altında devlet arşivi ülkenin başkentinde durmaz mıydı? Fakat bu kentin adı neydi? Çok kez ülkenin adının başkentin de adı olması eski Doğu'da görülen bir özelliği. O halde “Hatti Ülkesi” adından bir “Başkent Hatti” adı çıkartılabilir miydi? Winckler bu kanya vardı.

Ve bunda da haklıydı.

Eğer bugün bir zamanlar Babil ile Teb'e denk bir siyasal gücün merkezi olmuş bu kentin adını "Hattusas" diye söyleyorsak, bunu sadece filoloji bilgileri alanında daha derine inilmiş olmasına ve o sayede aynı kelimenin doğru okunabilmesine borçluyuz.

Winckler kazmasını vurmakla gerçekte Hitit İmparatorluğu'nun kalbini ve beyğini ortaya çıkarmış oluyordu. 1907 yılına ait notlarında bu konudaki güvencesini şöyle belirtir: "...*Bu yeni ortaya çıkarılmış arşiv, bir inceleme olarak çok uzun sürecek çalışmaları gerektirecektir.*"

Ve kendisi çalışmasını sürdürdü. İlkinci yıl birinci yıldan daha da başarılı oldu, hem de hiç hoş olmayan koşullara rağmen. Ancak, geleceğe yönelik tahminlerinde haklı çıkmıştı: Bugün Boğazköy'de hâlâ başarıyla kazılar yapılmaktadır.

WINCKLER'İN büyülenmişcesine kendini Boğazköy'e bağlı hissetmesinde şansıdacak bir taraf yoktur. Zira, 20. yüzyılda arkeolojik girişimler artık sadece esinlenme ve heyecan işi olmaktan çıkmış bulunuyordu; macera kazıları çığı çöktan sona ermişti (1845'te Layard'ın cebinde 60 İngiliz Lirasıyla yola çıkıp Ninova'yı keşfetmesi, Belzoni'nin 1817'de Mısır kral mezarlарını koçbaşları kullanarak açması gibi işler geride kalmıştı). Winckler çalışmasını sürdürmek istiyorsa para bulmak zorundaydı.

Darda kaldığı için üniversitedeki meslektaşlarından yardım istedi; gelgelelim, bizim "Babilci" buralarda pek sevilen birisi değildi. Bu kez Berlin Arkeoloji Enstitüsü'ne başvurdu. Enstitünün müdürü o günlerde Otto Puchstein'di. Huy bakımından Winckler'in tam tersi, olgun bir insan, Alman arkeologlarının belki en kibarı, aynı zamanda seçkin bir bilim adamıydı. Ayrıca,ince şakaldan hoşlanan biri de olmalı ki, Winckler'in planlarını dinlediği zaman bunların öneminden bir an bile kuşku duymadığını, ancak böyle bir seferin donatımını enstitünün sadece kendi başına sağlayacak durumda bulunmadığını söylemekle birlikte, bu konuda para yardımını yapacak tanındık bir koruyucuya başvurmayı da teklif etti. Yalnız bir şartı vardı, para işini Winckler'in kendisi konuşup bir sonuca bağlayacaktı.

Puchstein gerek yaptığı yardımдан ötürü, gerekse tüm ilkçağ bilimine yararından ötürü başka bir şart daha öne sürmüşü ve bunda da çok haklıydı: Boğazköy'deki çalışmalar mimarlık alanını da içine alacak biçimde geniş tutulacaktı. Hiçbir istek bundan daha akla yatkın olamaz, çünkü Texier'in zamanından beri Boğazköy'ün kale harabeleriyle, tapınak kalıntılarıyla bir şehir olduğu bilinmekteydi. Yazılırla ilgili araştırmaları sürdürmek gerçi önemliydi, bunu tartışan yoktu, ama Winckler gibi saplantı halinde bir tek taraflılıkla yazızları incelemeye gidenlerin dışında herkes için, buralarda mimarlık açısından araştırmalar yapılması da aynı derecede önemliydi.

Winckler, Puchstein'in önerisini kabul etti, fakat gerçekleştirilmesi yolunda hayli aksiliklerle karşılaştı.

1907 yılının yeni seferi de yine Ziya Bey'in konağından başladı. Bu defa "selamlıkta" verilen büyük bir ziyafetle. Yabancılar ipekli perdelerle donatılmış geniş salonda, çok kıymetli hahların üstüne yan gelip oturdular; ev sahibi Bey'den başka, yerlilerden tek konuk, imamdı. Yeni yetme delikanlılar konuklar elliğini yıkasınlar diye ibrik leğen getirdiler; sonra da hoş kokulu esanslar döktüler. İlk limonatayla küçük kurabiye ikram edildi. Arkasından uşaklar iki metre boyunda bakır bir tepsisi yemek odasına taşıdilar. Tepsinin üstü çeşitli cerezlerle donanmıştı. Bu seferde asistan bulunan Curtius, meraklı genç bilim adamı olarak hemen şu notu alıyor: "...tepsinin üstünde 15. yüzyıldan Küfi yazısıyla âyetler yazılıydı."

Konuklar sofraya buyur edildi, yemek odasında arkalıksız iskemlelere oturup kaşıklara sarıldılar (bıçak ve çatal yoktu). İlk yemek, yoğurtlu yayla çorbasıydı. Gerisini Curtius'tan dinleyelim:

"Yemeğin uzun sürmesinden kaygılanmıştık. Doğu nezaketinin yasası, konुğun çok yemesini gerektiriyordu; öyle ki, ne açık yüreklikle doyduğumu beyan etmek ne de mide rahatsızlığı gibi bahaneler uydurmak bir işe yarıyordu. Yemeklerin dağıtımını Bey kendi eliyle yapıyordu. Bütün yemekler tek kelimeyle nefisti; daha ilk lokmada fark edilen bu olağanüstü tat, bol yağ kullanımasından ve buna bizim bilmediğimiz baharatın katılmışından ileri geliyordu. Yemeklerin tabaklarımıza tepeleme doldurulması, XIV. Lui'nin Versay Sarayı ziyafetlerinde olduğu gibi elle yemek yenilmesi bizi bunaltıyordu. Son yemek olarak döndürülecek kızartılmış koyun geldi; bütünüyle kocaman bir tepsİYE yatırılmıştı. Buralar da yetiştirenil bir cins koyundu bu, özellikle, kuyruğunun çok yağlı oluşuydu.

Derken Bey, sağ elini uzatıp hayvanın kuyruğundan iri bir parça yağı kopardıktan sonra gösterdiği özel ilginin belirtisi olarak tabağımıza koymaz mı! O anda duyduğum dehşeti kimseler tasvir edemez.

Bey'in yanında dikilen aşçı, sofraya gelen her yemeğin bir defa tadına bakıyordu; bu biraz da bizi zehirlenmek kayısından kurtarmak içindi. Biz yemek yerken Bey'in iskemlesinin arkasında, tek kelime konuşmadan saygılı tavırlarıyla on-on iki kişilik bir grup insan duruyordu; Bey'in akrabaları ve daha alt rütbedeki din adamlarıydı bunlar. Gerçi onlar da konuktu, ama bizden sonra yemeğe oturmak üzere davet edilmiş ikinci sınıf konuklardı.

Yemekten sonra anlatılmaz derecede nefis tadı olan bir hamur tatlısı verildi. Arkasından uşaklar yeniden ibrik, leğen ve havlularla sökün ettiler; çevremizi kuşatıp hepimizin elliğini yıkadılar. Ayağa kalktık, biz kalkınca, o harika tepsİ de kaldırılıp döndürüülerek dışarı götürüldü.

Ve meraklı bilim adamı genç Curtius hemen şu notu düşüyor: "Tepsiyi yakından incelemek olanağını o zaman elde ettim."

KARŞILANMALARI pek görkemli olmuştı, ama aklımıza hemen böylesine selamlanan kazı seferi acaba ne ürün verdi? sorusu takıliveriyor. Bu konuda yanlış yargılardan kaçınmak için en iyisi biz yine çalışmalara katılmış bulunan

Curtius'un anılarına başvuralım. Kendisini içtenlikle konuşan bir tanık sayıbiliriz. Ayrıca, insan olarak sağlam kişiliği bir yana, klasik arkeolog sıfatıyla da tarafsızdır, üstelik birkaç ay süreyle Winckler'in yanında çalışmıştır. Şunları anlatıyor:

"Winckler yapılan kazılara hiçbir zaman en küçük bir ilgi göstermezdi; bütün gün inceleme odasında oturur, kazı yerlerinden getirilen çivi yazılı kil tabletlerin neden söz ettikleri hususunda bir an önce kaniya varmak için çabuk çabuk okurdu.

Macridy ise bize bu tabletlerin çıkış yerleri, ya da bulunmuş biçimleri üzerinde herhangi bir bilgi vermem gereksiz görmekteydi. Onun güvenilir adamı ve bir çeşit baş-işçibası her zaman kahverengi yerel kılığıyla dolaşan, dal gibi uzun, yakışıklı bir Kurt genciydi. Adı Hasan'dı. Bizler kazı alanına giden yolda bayır üstüne kurulmuş bir evde kalıyordu.

Bir sabah, bu Hasan'ın elinde bir torbayla bir kazma olduğu halde evden çıkip ovada bulunan tapınağın yolunu tuttuğunu görünce merak ettim, arkasına takıldım. Orada ne yapacağını öğrenmek istiyordum. Bir de ne göreyim!.. Büyük tapınağın II sayılı odasında hepsi iyi durumda kil levhalar düzgün sıralar halinde istif edilmiş durmuyor mu?

Bizim Kurt, tarlasından patates toplayan bir köylü gibi levhaları sepetine doldurmaya koyuldu. Sepeti doldurunca da evin yolunu tuttu; sepettekileri Macridy Bey'e verdi; o da zafer kazanmışcasına bir edayla bunları Winckler'in önüne koydu.

Bu en önemli buluntu yerinde kazı işinin sadece Kurt Hasan'a bırakılmış olmasından büyük üzüntü duydum. Onun için Macridy Bey'e, buluntu yerinin temizlenmesinde Hasan'a yardım edeyim ve seramik eşyanın çıkarılmasında incelemeler yapayım... diye ricada bulundum. Macridy Bey bu isteklerimi hiç de hoş karşılamadı, beni tersledi: 'Yaptığınız sözleşme gereğince burada hiçbir şey arayamazsınız!' dedi. Kil tabletlerin kazılarıyla ilgili bilgiyi kendisi verecekmiş. Oysa, hiçbir zaman bunu yapmadı. Kil tabletlerin dizi dizi sıralanmış durduklarını çok iyi hatırlıyorum.

Gördüklerim, Puchstein'in bu konuda yaptığı açıklamaya ters düşüyordu. Ona göre, bunların yerinin molozla dolmuş olması gerekiyordu. Fakat bulunmuş hallerine bakılınca, bunların aslında ambarların üst katındaki arşivde belli bir düzende sıralı durdukları, bir yangın felaketi sonunda da döşemenin çökmesiyle alt kata göçmüş olmaları ihtimali akla daha yatkın geliyordu. Nitekim Macridy Bey bana Kurt'ün her gün kil levhalarla birlikte çanak çömlek kırıkları da çıkardığını söylemişti. Oysa, söz konusu bu yerdeki kil tabletlerle birlikte hiçbir çanak çömlek kırığı bulunamamıştı. Bu da molozların burayı doldurması teorisine karşı başka bir kanitti."

Bu tür kazı yöntemi bilimsel incelemenin başlangıç ilkelerine de arkeolojik araştırının en basit kurallarına da aykırıyordu. Winckler ve Macridy, ilk Troya kazısında Schliemann'in yaptığı gibi, hoyratça bir tutum izlemişlerdir. Böylesine bir tutum karşısında, Curtius, dehşete düşmekte haklıydı. Bir kere çok gencti, sözünü geçirtecek derecede etkili olamazdı.

Burada önemli buluntu parçaları üst üste atılıp karmakarışık edildi; böylece tek tek parçaların bulunduğu tabakaları not etmek olanağı yitirildi. Bu yüzden karmakarışık duran kil tabletler dağı karşısında kimse çıkıp da, bunların hisardan mı, yoksa tapınaktan mı çıkarıldığını söyleyemez. Ayrıca, birbirine ait olan birçok parçanın da hoyrat işçi elli tarafından birbirinden ayrılması ihtimali de vardır.

Bununla birlikte: Buluntu alanı öylesine zengin ve arama yöntemlerindeki bütün kusurlara rağmen yine de öylesine verimliydi ki, herkesi heyecanlandırıyordu. Winckler toplam on binden fazla kil levha bulmuştu; bunların arasında pek çoğu sapasagaladı. Bu buluntular *Tell-el-Amarna* arşivinden ve *Ninova*'da Kral Asurbanipal'in kil tablet kütüphanesinden sonra bir arkelojik kazıdan elde edilen en büyük ürünü.

Mimar arkeologların kazancı beklediği gibi hiç de az olmadı. Burada kralların, aslanların, sfenkslerin karşısında durduklarında, yayan saatler süren şehir surlarını adımladıklarında Hitit gücünün aşağı yukarı bir tablosu gözleminin önünde biçimlenmiş, Hittit mimarlığının kendine özgü, orijinal ve yabancı öğelerini tanıtmışlardı. Bunlarda “*hayal gücünden yana zengin, göze çarpıcı, fakat aynı zamanda hırçın ve biraz da barbarca bir büyülük*” gördüler; bu büyülüklük “*sürekli canlılığı bakımından eski Yunanistan’ın Miken kültürünü*” hatırlatmaktadır. Kısa bir süre önce keşfedilmiş Miken harabeleri ise İlkçağ Avrupa tarihinin en heybetli kalıntıları olarak kabul ediliyordu. Coğunluk ise Hitit yapılarını henüz ne görmüş ne de bu konuya ilgili bir şey duymuştu; onun için böylesine bir benzetme hem beklenmedik, hem de atakça bir girişim oluyordu.

Tepe nin en üstünde bulunan kulelerle donatılmış hisar ile tepe nin eteğinde taştan surlar arasında, şehri iç kaleye bağlayan 70 metre uzunluğunda bir tünel keşfedilmişti. İçinden emekleyerek bile geçme olanağı bulunamadı. O zaman temizlenmesine girişildi. Binlerce yılın moloz ve çamuru paklanıp ilk kez normal yürüyüse buradan geçildiği zaman Curtius'un duyduğu heyecan o kadar güçlündür ki, elli yıl sonra bunu hatırlayıp şöyle yazmaktadır:

“...molozları temizletip içinden dimdik yürüyerek geçtiğimiz gün, aynı zamanda buranın ikinci kez açılış törenini yapıyor, böylece üç binyıl sonra kendimizi değil, bu görkemli eseri tasarlayıp gerçekleştirmeyi göze almış adı bilinmez büyük mimarı kutlamış oluyorduk.”

1907'de Winckler, kazılardan ve ilk kil tabletlerin okunuşlarından elde edilenleri açıklayan eserini, “*Geçici Notlar*”ı yayımladı. Özellikle M.O. 1350-1210 arasında egemen olmuş Suppiluliuma'dan IV. Arnuvandas'a kadar Hitit kral adlarının henüz tamamlanamamış listesi önemliydi. Winckler, bu kral adlarının sesli harfle nasıl okunması gerektiğini gösteren ilkeleri saptırdı, oysa Misirbilimciler, bu tür ad okumada henüz varsayımsal bir benimserme düzeyindediler. Bu sayede – sadece iki örnek verelim – Sapalulu adı düzeltilek Suppilulumas, Maurasar adı düzeltilek Mursilis oldu.

Çok sonraları Winckler'in bu kitabı hakkında seçkin bir uzmanın verdiği

yargı ilginçtir: "Bu göze çarpmayan kitapçık, her zaman için eski Doğu tarihi araştırmalarının en önemli eserlerinden biri olarak değerini koruyacaktır."

AYNI YIL, 1907'de, genç bir İngiliz arkeoloğu, 31 yaşındaki John Garstang, Suriye ve Anadolu'da dolaşıyordu. Neler yapıldığını merak ettiğinden, Boğazköy'e Winckler'i görmeye geldi. Üç yıl sonra da Londra'da bir kitap yaydı: "*The Land of the Hittites* – Hititlerin Ülkesi. Küçükasya'da yapılan Yeni Kazılar ve Keşifler Hakkında Bilgiler."

Ek olarak Hitit anıtlarının tanıtımını, haritalar, planlar, 99 fotoğraf ve bir bibliyografyayı içeriyordu. 400 sayfalık bu güçlü eser, Wright ve Sayce'in varsayımsal tartışmalarından sonra, belgelere ve anıtlara dayanarak Hitit İmparatorluğu'nun kapsamı geniş bir panoramasını çizmek yolunda yapılmış ilk büyük deneme oluyordu.

Kitap yıllarca Hititbilim'in temel kaynaklarından biri olarak kaldı. Başka bir şey yapmak olanağı henüz yoktu, çünkü okunup anlaşılan Akadçayla ve okunur Babil-Asur yazısıyla yazılmış metinlerin sayısı sınırlıydı. O zamanki araştırının eriştiği düzeyde arkeologlar gerçi durmadan yeni anıtlarla karşılaşıyorlardı, fakat henüz doğru yorumlara güçleri yetmiyordu.

Winckler, Boğazköy'de bir de 1911-12'de kazı yaptı; ölüm derecesinde hastaydı; yerlilerin töreleri elvermediği için karım diye tanıtmak zorunda kaldığı hastabakıcısı yanı başından ayrılmıyordu. 1911-14 arasında Suriye sınırlarındaki Karkamış'da D. G. Hogarth, C. Leonard Woolley ve T. E. Lawrence de kazılar yaptılar. Winckler'in kil tabletleri Berlin Müzesi'ne ulaştırdı; Karkamış'da elde edilenler, anıtlar ve hiyeroglif yazıları da British Museum'a gitti. Ancak büyük bir kısmı daha sonra Ankara'ya gönderildi. Ne var ki, araştıri durgunlaşacağı bir noktaya gelmişti. Yeni bir şeyler olması, yeni bir bakış açısının kazanılması gerekiyordu. Fakat böyle bir bakış açısı gösterilmiş değil miydi? Hamlenin şimdi kazıcılardan dil inceleyicilerine geçmiş olması, kaçınılmaz bir zorunluluk değil miydi?

Boğazköy arşivinden birçok kil tablet Winckler tarafından okunmuştu, ama daha birçok metin okunacağı, daha doğrusu okunabileceği günü bekliyordu; çünkü bilinmez, anlaşılmaz Arzava diliyle, yani Hititçe ile yazılmışlardı. O halde eksik olan bilgileri doğrudan doğruya Hitit metinlerinde aramaktan, yani Hititler'e açıklattırmaktan başka çıkar yol var mıydı?

Winckler, 1913'te öldüğünde, vasiyetnamesindeki bazı notlardan Hitit çivi yazısını çözümlemek için yıllarca çalışmış olduğu anlaşıldı, fakat bununla ilgili hiçbir müsveddesi bulunamadı. Sonra da Birinci Dünya Savaşı patladı. Kazılar birdenbire kesildi (sadece birkaç Türk bilim adamı orada burada ve sistemli olmayan biçimde kazı yapıyordu, önemli bir şey de elde edemediler). Kesilen başka bir şey de, Alman ve İngiliz uzmanları arasında bunca yıldır sürdürülen işbirliğiydı. Şimdi "British Museum" ile Berlin müzeleri arasına silahlars girmiştir.

Karkamış'tan bir efsane hayvanı

kit sağlayan subayına elbette çok şey borçluyuz. Onun sadece adını biliyoruz: Üsteğmen A. Kammergruber. Genç bilim adamı Çek asıllı Hrozny, ünlü kitabıının önsözünde Kammergruber'in “*çalışmaları sırasında kendisine gösterdiği anlayışlı saygı*”yı haklı olarak minnettarlıkla belirtir.

Araştırmalar çaresizlik nedeniyle kazı alanlarından çalışma odalarına göç etmiştir. Ve gencecik bilim, Hititoloji'ye yeni tarihsel ufuklar açacak keşif de böyle bir çalışma odasında gerçekleştirildi: Hitit çivi yazısının dil bakımından dayanakları saptanmıştır.

Dört yıldır Avrupa'ya savaş tanısı Mars egemendi. Böyle bir zamanda bu keşfi yapan, odacığında oturan bir bilgin değil, bir askerdir. Askerliğini yapan genç bir adam Bedrich Hrozny.

Silahlarını ve toplarını ateşlemek yerine, alt tarafı ölü bir dilden başka şey olmayan bu konuya uğraşması için ona boş va-

II

YAZILARIN SIRRI

Yazilarin Esrarini Cozme Sanati

ESKİ YAZILARI OKUMAK ilk bakışta sihirbazlık gibi görünür. İlkçağa yönelik bilgiler içinde bundan daha akıl sır ermez iş yoktur. Binlerce yıl kum ve moloz altında kalmış yazılardır bunlar. Yazanı da, yazanın ulusu da binlerce yıl önce kaybolmuştur. Üstelik bu ulusun bizimle ne soyca bir ilişkisi vardır, ne de tarihçe. Gelgelelim, yazılar yine de okunur.

Bu sihirbazlığın bir iki temel ilkesini açıklamak istiyoruz. Ancak ne kadar çaba harcanırsa harcansın, bu açıklama hiçbir zaman hoş vakit geçirici biçimde yapılamayacaktır. Okuyucunun özellikle dikkat göstermesini ister. Bu yüzden sabırsız olanlara ve Hitit ulusunun yaşıntısı hakkında bir an önce bir şeyler öğrenmek isteyenlere şimdilik bu üç bölümü atlamalarını öğütlerim. Daha sonra konuya ilgili bilgileri biraz daha artmış olarak bu bölmelere dönebilirler.

Ama, konumuzun mantıklı bir sıra içinde gelişimini izlemek isteyen ve bir parçacık kafa yormaktan çekinmeyenler, bu atlamayı yapmadan okumalıdır-lar.

BİLİNMEYEN yazıların okunması sorunu – biz buna kısaca çözümleme diyeceğiz – başlangıçtan bu yana çok farklı biçimlerde ele alınmıştır.

Latince, ölü bir dildir, fakat bugün pek çok kimse tarafından yazılabilir; iki binyıl önce Romahılar'ın zafer anıtları üstüne yazdıkları yazılar okunabilir; birçokları bunları sadece okumakla kalmazlar, aynı zamanda anlarlar da. Latince, bir ulusun dili olarak Roma İmparatorluğu'yla birlikte göçüp gitti, ama eğitim dili olarak yüzlerce yıl varlığını korudu, günümüze kadar geldi. Ölü bir dil olmasına karşılık onunla ilgili bilgiler asla kaybolmadı.

Böylesine ideal bir durum, eski Doğu dillerinin ve yazılarının çoğuında görülmemiyor. Geçen yüzyılın arkeologları toprağın altından sayısız yazılı belge çıkardılar; taş yazıtlar, kıl tabletler, mühürler, tahtadan kitaplar ve papirusler.

Bu belgelerin kimisinde bilinen bir yazı vardı, fakat kullanılan dil bilinmiyordu.

Kimisinde ise hangi dilde yazıldığı biliniyordu, buna karşılık kullanılan yazı sistemi bilinmiyordu.

Bir de öyleleri vardı ki; bilinmeyen dilde, bilinmeyen yazı sistemiyle yazılı-

mışlardı. Bu yetmiyormuş gibi başka bir zorluk daha yüklenmişlerdi, hiç bilinmeyen bir ulusun yazılı belgeleriydiler.

İşte William Wright “*Hama Taşları*”nı duvardan söktüğü an böylesine üç başlı bir muamma karşısında kalmıştı. Taşlarda şimdije kadar hiç görülmemiş bir yazı sistemi vardı, bilinmeyen bir dil kullanılmış ve bilinmeyen bir ulus tarafından yazılmıştı.

Bu çeşit olaylarla ilgili olarak (Girit yazılarının okunmasında hizmeti görülmüş bir araştıracı olan) Amerikalı Alice Kober, 1948’de hâlâ şöyle konuşmaktadır:

“Şu gerçeği aklimızdan çıkarmayalım: Bilinmeyen bir dilde bilinmeyen bir alfabeyle yazılmış yazı okunamaz!..”

Oysa biz, bugün William Wright’ın taşlarında Hitit ulusunun icadı olan bir hiyeroglif yazısının kullanıldığını bilmekteyiz. Bu hiyerogliflerin esrarı hemen hemen çözülmüş, dilleri de hemen hemen öğrenilmiştir.

Muammanın çözülmesi nasıl başarıldı?

Bunu açıklamak için Hititbilim çalışmalarının başladığı yerden başlamak gerekir. Hareket noktası; *Boğazköy* metinlerinden biridir. Okunabilen civi yazısıyla, fakat bilinmeyen bir dilde yazılmıştı.

ESKİ YAZILARI çözümleme işinin toparlak hesap 150 yıllık bir geleneği vardır. Georg Friedrich Grotefend ile Jean François Champollion adlarına bağlanan iki klasik çözümleme başarısı, eldeki metinde birden fazla yazı kullanılması ve bu yazılarından “birinin” bilinir cinsten oluşuya gerçekleştirilmiştir. Civî yazısını söken Grotefend için bu “bilinir” öğe, ünlü üç Pers kralının adının saptanmasıydı. Gerçi ilkin varsayımsaldı, ama daha ilk uygulamada doğruluğu anlaşıldı ve böylece daha sonraki çözümlemelere yol açtı.

Misir hiyerogliflerini çözümleyen Champollion için bu “bilinir” öğe, okunabilen Grekçe bir metindi. Üç dilde yazılmıştı. “Rozetta Taşı”, ya da “Reşit Taşı” denilen bu taşın üstündeki Grekçe metinde yazılı Ptolemeus adının, hiyeroglif metinde özellikle çerçeve içine alındığını saptayıncı ilk harfleri elde etti. Buradan hareketle diğer harfleri söktü.

Grotefend olsun, Champollion olsun, çözümlemelerinin çıkış noktalarını, başka ilişkiler nedeniyle bilinen adlara dayandırmışlardır. Bu da bir çözümme girişimine başlamakta en iyi yolun ad arama olduğunu gösterir.

Bu konuda başka bir yolu da çok yakın bir zamanda Alman bilgini Ernst Sittig bulmuştur. Eski Girit yazılarını çözümlemek için ellî yıl uğraşmış, fakat olumlu bir sonuca varılamamıştı. Bu bilgin ise ordunun şifre çözmede kullandığı matematik-istatistik metod ile Eskiçağ filolojisinin dil karşılaştırma ve ad arama metodunu birleştirerek yeni bir yol ortaya koydu.

Ancak, Girit yazılarının başarılı çözümleyicisi, aslında bir mimar olan, genç bir İngiliz, Michael Ventrist oldu. Bunun için uyguladığı metod da klasik adları okuma yoluuydu.

Champollion'un zamanından beri "*Bilingue*" denilen iki dilli bu metinler, yeni keşfedilmiş yazılarla karşılaşlıklarında bütün eski dil filologlarının rüyası olmuştu. Bu rüyanın Champollion'un eriştiği nitelikte olanı pek ender görüldü. Zaten gerekli de değildi artık; metotlar adamatıllı incelmişti. İşe ilk başlayan öncüler için hiçbir şey ifade etmeyen noktalardan bugün çok önemli bilgiler elde edilmektedir. Her yeni çözümleme, eski dilleri birbirine bağlayan ilişkiler sistemini biraz daha aydınlatıyor, açıklayıcı bilgileri artırıyor.

Ne gariptir, eski diller arasında bir zamanlar öرülümsüz ilişkiler ağının düşümlerini saptamak işi, ilk çözümlemelerden çok önce, 1786'da gerçekleştirilmiştir. Hem de Önasya araştırmalarının bilinen merkezlerinde, Almanya'nın, İngiltere'nin inceleme odalarında değil, Hindistan'da.

Bu ilişkiler ağını eşsiz bir dil yeteneğiyle ilk kez anlayan ve bu anlayışla alabildiğine geniş filolojik keşifleri sağlayan adam, aslında bir hukukçuydu. Kalküta'da Yüksek Mahkeme'nin Başyargıcı'ydı. Boş zamanlarında yaptığı hiç de eski dillerin karşılaştırılması değildi; daha çok Hindu ve Müslüman kanunlarını toplar, bunların çevirisiyle uğraşırdı.

Adı William Jones, 1746'da Londra'da doğmuş, eski diller ve Eskiçağ tarihi öğrenimi yapmış, sonra da Harrow'da, Yakındogu Dilleri (Farsça, Arapça, İbranice) okutmuştur. Bu işi para bakımından kendisini tatmin etmeyince ayrılmış sırıf daha iyi kazanç umuduyla hukuk öğrenimi yapmıştır.

Bu yeni sahasında çok hızlı ve çok parlak bir yükselseme göstermesi, onun yeteneğinin bir belirtisi olduğu gibi, bugünkü Hint-Avrupa¹ dediğimiz (sadece Almanya'da hâlâ Indo-Cermen denilen) dil akrabalığını ilk kez saptamak gibi tarih bilimlerinin bütün dallarını etkileyen filolojik keşfi yapmış olması; onun zekâsının başka bir belirtisidir.

Hind-Avrupa dillerini inceleme sadece genel İlkçağ tarihi bilgisini gerektirmez; ayrıca (büyük göçleri ve ırk karışıntılarıyla) etnoloji, eski çağlar coğrafyası (İlk Hint-Avrupa toplum biçimlerinin, aile hukukunun oluşumu ve özellikleyle) sosyoloji, (Tarihöncesi çağlarda bitki ve hayvanların dağılımı, hayvan evcilleştirme hareketlerinin yayılımı ile) hayvanbilim (zooloji) ve bitkibilim (botanik) bilgilerini de zorunlu kılar.

JONES, Hindistan'a atanmamış olsaydı (bu ülkenin edebiyat ve bilim dili olan) Sanskritçe incelemelerine belki de hiçbir zaman yonelemeyecekti. Sanskritçeden hareketle dillerde saklı bulunan bir iskelet keşfetti; çeşitli dillerin bireysel görünümleri arkasında onların asıl yüzlerini, bir aile oluşturan yüzleri ni gördü..

Hindistan'da bu keşfini ayrıntılı biçimde sistemleştirmek için zaman bula-

(1) Bak: Açıklamalar bölümü.

madı. Hatta dilbilimin bu yeni dalına bir ad takmaya bile kalkışmadı. Bu işi bir nesil sonra hem bir hekim hem de Mısır hiyerogliflerini okuyanlardan biri olan Thomas Young yaptı.

Jones'un başlattığını başkaları devam ettirdi. Rasmus Christian Rask (1786-1832), Danimarkalı filolog ve her bilimi yerinde öğrenmek isteyen büyük gezgin, dört yıl İran ve Hindistan'da dolaşıp durdu. Ondan sonra Alman Franz Bopp (1791-1867), 42 yaşındayken büyük bir esere başladı, 16 yıl çalıştından sonra başlıca bölümlerini bitirdi. Adı şöyledi: "Almanca, Gotça, Lituanca, Latince, Grekçe, Zendçe, Sanskritçe'nin karşılaştırmalı grameri." Dil karşılaştırmasında katı bilimsel yöntemler uyguluyordu, böylece Eskiçağ filolojisinin Winckelmann'ı¹ oldu.

Basitleştirerek ifade edersek, şu noktayı belirtiyordu: Yayılım alanlarına göre, Hint-Avrupa adı verilen bir diller grubu vardır. Kelime hazinesi ve morfoloji bakımından birbirlerine şaşılacak derecede benzemektedirler, o halde akrabadırlar. Okul işi belirgin bir örnek "baba" kelimesine bakalım: Almanca "Vater", İngilizce "Father", Fransızca "Père", İspanyolca "Padre", Latince "Pater", Grekçe "Patér", eski İrlanda dilinde "Athir", Gotça "Fadar", eski Hintçe "Pita", Toharca "Pacar" şeklindedir.

İncelenen dillerde ne kadar çok eskiye gidilirse, uyumluluklar da o derece göze çarpıcılık kazanmaktadır. Bu da bugün çok farklı durumlar gösteren birçok dilin ortaklaşa bir "kökendil"²den çıktığını gösterir.

Dillerdeki değişimlerin, örneğin seslerin ve eklerin değişimlerinin belirli kanunlara göre olduğu saptanmıştı, önemli bir keşfi bu. Yeterince karşılaşılma malzemesine dayandırıldığı takdirde bu bilgi, doğal değişim sürecinde bir geriye dönüş olanağı sağlıyordu. Yani, eski bir dilin Hint-Avrupa ailesinden olduğu saptanınca, bu dilin kalıntıları dikkatle ele alınırsa değişim kanunları fark edileceği için onu yeniden ihya etmek olanağı var demekti.

Büyük Hint-Avrupa dil ailesi içinde yakın akrabalık gösteren daha küçük diller seçilince, bundan başka sonuçlar çıkarmak, örneğin bu dillerin coğrafya ve ulusal köken bakımından yerlerini saptamak yoluna da gidilebilecekti. Bu açıdan bakılınca Indo-Cermen dillerini incelemek, Eskiçağ araştırıcısı için büyük önem kazanır. Bu, sadece dolaysız yoldan bir çözümlemeye hizmet değil; dil döküntülerinin kelime hazinesini, yapısını ve gramerini aydınlatıyorsa, sonucu önceden kestirilmez degerde bir hizmet olur.

Indo-Cermen gerektiğini ilk savunanlar alaylarla karşılaştı. Öyle ya, Afganca ile İzlandaca, Sanskritçe ile Rusça, Çingenece ile Latince, eski Prusya ve Friesland dilleri arasında akrabalık olduğunu ileri sürmek, ilk bakışta çok gülünç görünüyor. Oysa, aslında bu diller düpedüz akrabaydılar. Ne var ki, bu dil ailesinin Hindistan'dan başlayıp Önasya üzerinden geçerek Batı Avrupa'ya kadar uzanan, sıradaglar, çöller, denizlerle engellenmiş ve çeşitli ırklara yer-

(1) Johann Joachim Winckelmann: 1718-1768 yılları arasında yaşamış Alman asıllı Eskiçağ araştırıcısı. Klasik arkeolojinin kurucusu sayılır. Eskiçağ sanat tarihi eseri ünlüdür.

leşme yeri olmuş coğrafi alanı gözönüne getirilince, böylesine bir akrabalığa inanmak gerçekten güçtür.

Bugün Indo-Cermen dilleriyle uğraşanların karşısına çok daha başka sorunlar dikilmiştir (dil ailesinin anayurdu uzun zaman uğraşıldığı halde, hâlâ kesin biçimde saptanamadı; şimdi de Güney Rusya ile Orta Avrupa arasındaki bölge olduğu savunuluyor), fakat böyle bir ailenin varlığı gerçeği artık tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Bunun yanı sıra Hint-Avrupa dil ailesinin beyaz ırkın diğer dil ailelerine (Hamito-Semitik, Kafkas, Dravit ve Bask dillerine)¹ akrabalık derecesi, yakınlığı, uzaklığı ya da tüm aykırılığı gibi sorunlar da aynı şekilde tartışma potasından çıkmış, sadece biraz daha araştırmayı gerektirir duruma gelmiştir.

Geçen yüzyılda ölü dillerin ve eski yazılarının çözümlenmesi için sınanmış birçok yollar vardı; Boğazköy kil tabletleri ise şimdi Indo-Cermen dilleri araştırması yapanlara yepyeni bir anahtar vermektedir.

Çok gariptir, bu anahtarı ilk kullanan adam, Indo-Cermen dilleri araştırıcısı değil, Asurbilimciydi. Üstelik araştırı alanı da Semitik dillerdi, çünkü Babil-Asur dili, Doğu Semitik diller ailesindendir.

TEKNİK alanda mucitler için icatlarının patenti neyse, sosyal bilimlerle uğraşanlar için de "Geçici Notlar" odur. Yeni bir durumu saptamaktaydı ve bunu başkalarından önce davrandığını belgelemek için yapıyordu.

1915 Kasım'ında "Alman Doğu Kurumu Haberleri"nde Dr. Friedrich Hrozny'nin makalesi, "Hittit Sorununun Çözümü" başlığıyla yayımlandı.

Daha ilk dipnotunda yazar şu noktayı belirtiyordu:

"Savaşın çalışmalarımı bitirmemi ve bunları yayımlamamı hayli geciktireceğini düşünerek, öte yandan Hititler hakkında incelemelerin de merakla beklediğini göz önüne alarak, şimdilik kitabımın giriş bölümünü kısaltılmış biçimde Alman Doğu Kurumu Haberleri'nde yayımlamaya karar verdim."

Bir insanın böylesine kısa zamanda Hitit çivi yazılı tabletlerin esrarını çözmemeyi başarması, doğrusu hayret vericidir. Daha da hayret verici olan, çözümleme sonucunda ortaya çıkanların uzman çevrelerde uyandırdığı heyecandır. Çünkü, kimse böyle bir sonucu beklemiyordu.

Winckler'in ölümünden sonra Alman Doğu Kurumu, Boğazköy'den çıkarılmış Hitit çivi yazılı bütün malzemenin sıraya konulması ve transkripsiyonun yapılması için Berlin'de bir grup genç Asurbilimciyi görevlendirmiştir. Daha işin başında bu grupta iki kutup meydana geldi. Biri ağır kanlı, ciddi bir Alman olan Ernst Weidner'di, ötekisi hareketli ve olağanüstü yetenekleri bulunan Friedrich (ya da Bedrich) Hrozny adında 1879'da Polonya'da doğmuş bir Çek'ti.

Birinci Dünya Savaşı çıkışınca Almanya'da eski diller uzmanı gibi ne kadar

(1) Bak: Açıklamalar bölümü.

işe yaramaz kabul edilen adam varsa hepsine üniforma giydirildi. Weidner, iriyarı olduğundan ağır topçuya verildi. Burada çavuş olarak hizmet görürken, rakibi Hrozny de Avusturya-Macaristan ordusunda asker olmuştu. Komutanı ise daha önce kendisinden söz ettiğimiz üsteğmen Kammergruber'di.

Subay, bu genç Eskiçağ profesöründen hoşlanmış olmalı ki, onu araştırmalarını sürdürmede – bir üsteğmenin olanakları ölçüsünde – alabildiğine serbest bırakıyor. Bu davranıştı Hrozny minnetle anar: "*İncelemenin ilk bölümünü kesin biçimini yazarın askerlik hizmeti sırasında almıştır.*"

Ayrıca kaydettiğine göre, ikinci bölüm de yine bu sırada bitirilmiştir. Kabına sıgmayan bu makalenin bir edebiyat eseri değil de, en üst düzeyde öncü bir bilimsel çalışma olduğunu düşünürsek, 35 yaşındaki Çek'in askerlik hizmetinin hiç de sıkıntılı geçmediğini anlarız. Üstelik bir de haftalarca *Istanbul*'da kalıp çivi yazılı Hitit malzemesini gözden geçirme fırsatını bulduğunu öğreniyoruz; doğrusu, o günlerde böyle bir olağanı Avrupa kış'asında hiçbir bilgin elde edememiştir.

Yalnız bu noktada Hrozny'ye şans yardım etti; oysa Weidner, o günlerde top başında ter dökiyordu. Onun da şans yüzüne böyle gülseydi, şu olurdu bu olurdu diye bir karşılaşmaya girmek haksızlık olur. Çünkü Weidner, o günlerde zaten yanlış yoldaydı; bunun böyle olduğunu bugün kesinlikle biliyoruz. Ayrıca, Hrozny'nin rakibinden daha fazla boş vakit bulabildiği için, sırı bu yüzden Hitit dilini çözümlendiğini söylemek de hiç kuşkusuz çok saçma olurdu.

Aslında Hrozny, bu konuya öteden beri ilgiliydi, hayli yüklü bir birikime sahipti. Daha 24 yaşındayken Kuzey Filistin'de kazılara katılmış, çivi yazılı metinler hakkında ilginç makaleler yayımlamış ve 1905'te henüz 26 yaşında olduğu halde Viyana'da profesörlüğe atanmıştır.

Hrozny yetkin bilgisi ve kendisinde fazlasıyla bulunan bilimsel ataklılığıyla sorunun üstüne gitmişti. Bunu da öyle uzun boylu düşünmeden yapmıştı. Başkalarınca elde edilmiş bilgilerden sonuçlar çıkarmak istemedi. Karar vermişti, her şeyi bizzat görüp anlamaya çalışacak ve elde edeceğii yeni bir bilgi o zamana kadar ortaya atılmış bütün görüşlere aykırı da düşse, yine üzerinde titizlikle duracaktı.

Çalışmasına başlarken nasıl bir dile uğraşacağı konusunda hiçbir fikri olmadığını da yine kendisinden öğreniyoruz.

HROZNY'NIN çözümlemeyi başardığı ana kadar sürdürdüğü çalışmaları bir bir anlatmanın gereği yok. Bu, onun incelemelerine adım adım katılmak, onun dilini öğrenmek olurdu. Bu, zorlu bir çalışmıyordu, bir insanın bütün yetenekleri ile belirli bir konunun üstüne yüklenmesiydi. Şunu hiç unutmayalım, böylesine var gücüyle çalışma ancak dâhilerin yürütebileceği bir iştı.

Keşiflerin tarihinde hep görülen bir doruk noktası, sayısız düşünme eyle-

minin ve dizi dizi nice çalışmanın her şeyi kesinlikle çözecek tek bir fikirde yoğunlaşlığı o yüce an olmasa, çağdaş çözümlemelerden herhangi birini doğru biçimde anlatma yolu da bulunamazdı. Bu fikir, başarıya götürüen yöntemin ilkesinin içinden kristal gibi çıktıgı fikir, çoğu zaman pek basittir.

Hrozny'nin çalışmasında çıkış noktalarının birincisi özel adların saptanması, ikincisi de Hitit metinlerinde *ideogram* denilen ve kavram ifade eden işaretler oldu.

Boğazköy metinlerinde kullanılan, Babil-Asur çivi yazısının ilkel biçimini olan bir resim-yazısıydı. Diğer bütün yazılarla olduğu gibi bu yazı da geliştirlerek, daha sonra bir hece yazısına dönüştürüldü. Ancak bu hece yazısında eski resimlerden birçoğu hâlâ kullanılmaktaydı. Bu çeşit ideogramlar Hititlerce de benimsenmiş, dolayısıyla da çivi yazısını bilen araştırmacılar tarafından okunmuştur. Yani bu olayda dil bilinmediği halde ne demek istediği anlaşılmıştı.

Dil bilinmeden, nasıl oluyordu da ideogram denilen işaretlerden ne demek istendiği anlaşılabiliyordu? Bunu daha belirgin biçimde açıklamak için bir örnek verelim:

İngilizce, Almanca ve Fransızca bir metinde “10” işaretini görürsek, bu dillerden sadece İngilizcayı bilsek bile, bu işaretle öbür iki metinde de ne demek istedigini yine anlarız. Aslında Fransızın bu işareti “dix”, Almanın “zehn” diye adlandırılmış olması, bizim anlamamız açısından hiç de önemli değildir.

İşte bu şekilde, yani ideogramların yardımıyla Hrozny ilk olarak “balık” ve “baba” kelimelerini okudu.

Sonra da ığneyle kuyu kazarcasına bir çalışmaya koyuldu; kelime kelime, şekil şekil metinleri gözden geçirdi. Bu çabası günün birinde (henüz herhangi bir cümle anlamı çıkarmadan sadece kelimelerin biçim değiştirmelerine, özellikle bir partizip-ortaç şeklinde bakarak, Hititçe'nin gramer yapısına göre bir Hint-Avrupa dili olduğunu keşfedinceye kadar sürdü. Olağanüstü derecede şaşırtıcı bir keşifti bu.

O sıralarda Hitit dili hakkında ortaya atılmış bir sürü teori vardı; ama tek bir bilgin'in dışında – ki o da tezinden hemen vazgeçmişti – hiç kimse o güne kadar Hititçe'nin bir Hint-Avrupa dili olabileceği düşüncesini aklına getirmemişti. Zaten kimse de getiremezdi; çünkü, M.Ö. 2. binyılın ortalarında *Anadolu*'nun göbeğinde Hint-Avrupa asilli insanların egemen olduklarını kabul etmek, Önasya tarih araştırmalarının bütün sonuçlarına aykırı düşüyordu.

Bu bakımdan Hrozny'nin kuşkular içinde duraksamasını doğal karşılamak gereklidir. Keşfine güvencesi tam değildi; gördüklerini rastlantı sanıyor, bu dilin Hint-Avrupa ailesinden oluşunu belgeleyen yeni kanıtları istemeye istemeye not ediyordu.

Ama gün geldi, kendi tezinin ürkütüclüğünden kendi de ürkümüş bir halde, bir metnin karşısına geçip derin bir soluk alarak şunları söylemeye cesaret

etti: "Eğer bu bir satıra doğru anlam verirsem, bunun sonucu bilimde bir devrim olacaktır."

Cümplenin bir anlamı olduğuna göre, dil araştırıcısının yapacağı tek bir iş vardı: Gördüğünü söylemek!... Eskiçağ tarihçilerinin tüm görüşlerine aykırı da düşse, yine söylemek!...

Hrozny'ye bu kararı verdiren metin şöyle bir cümleydi: "*Nu ninda-a nez-zatteni vâdar-ma ekutteni*".

Bu cümlede bilinen sadece bir tek kelime vardı: *Ninda* = *ekmek*; Sümer ideogramlarından öğrenilmişti.

Hrozny, şöyle düşündü: Bir cümlede *ekmek* sözü ediliyorsa, *yemek* sözü de edilebilir (edilebilir, *edilmesi* gerekir değil).

O sırada Hititçe'nin bir Hint-Avrupa dili olduğu yolundaki kanıtları fazla-ca ağır basmış olmalı ki, birkaç Hint-Avrupa dilinde yemek için kullanılan kelimeleri sıralamaya koyuluyor. Besbelli bunların içinde Hititçe bir ses bulacağını ummuş olmalı. "Yemek" Latincede "edo", İngilizcede "eat" idi. Ya eski Almancada? Eski yüksek Almanca *yemek* kelimesini yazdığı an, Hrozny doğru yolda olduğunu anlamıştı. Kelime "ezzan" idi, Hititçe cümlede "ezzatteni" kelimesinde bulunuyordu.

Hititçe cümlede bundan sonra göze çarpan kelime hiç kuşkusuz "vâdar"dı ve kendinden önceki kelimeyle anlamca bir bağlantısı olması da doğaldı. Bu kelime olsa olsa ekmekle yemekle ilgili herhangi bir besin maddesinin adı olabilirdi. Artık bir av köpeği gibi Hint-Avrupa dillerinin izini süren Hrozny, daha ilk hamlede İngilizce "Water", Almanca "Wasser", eski Saksonya dilinde "vatar" kelimeleriyle burun buruna geldi.

İşte o zaman cümplenin çevirisini yaptı (bu kelimeler dizisinin anlamını çi-karmakta uygulanan karmaşık dilbilgisel akıl yürütümleri bir yana bırakıyoruz): "Şimdi sen ekmek yiyeceksin ve sonra su içeceksin."

Cümplenin böyle okunuşu, Norveç'li Doğubilimci J. A. Knudzon'un daha 1902'lerde öne sürüp bilim çevrelerinin alayları karşısında vazgeçmek zorunda kaldığı tezi şaşırtıcı biçimde doğruluyordu: Evet, Hititçe bir Hint-Avrupa diliydi.

İş bu kadarla da bitmedi...

BOĞAZKÖY metinlerinin yazılış zamanı, arkeolojik kanıtlara göre, M.Ö. 14. ve 13. yüzyıl olarak saptanıyordu. Ancak bazı metinlerin çok eski döneme, hatta 18. yüzyıla ait olmaları ihtimalini güçlendiren kanıtlar da vardı. Bunlara bakarak Hrozny, şöyle konuşuyor:

"*Hint-Avrupa dillerinin en eskilerinden birini, belki de en eskisini çözümle-miş bulunuyorum. Eskilik bakımından bu dil, M.Ö. 2. binyılın ortalarında ya-zılmışa başlanmış Hint bilgelik kitabı Rigveda'nın en eski kısımlarıyla karşı-laştırılabilir.*"

24 Kasım 1915'te, Berlin'de *Önasya Kurumu* üyeleri önünde yaptığı çö-

zümleme hakkında bir konferans verdi; bir ay sonra da bu konferansı basıldı. Ama çözümlemeyle ilgili asıl önemli eseri ancak 1917 yılında Leipzig'de yayımladı; adı söyleydi: "Hittitlerin Dili, Yapısı ve Indo-Cermen Dil Ailesinden Oluşu". Ve önsözün ilk cümleleri şunu bildiriyordu:

"Sunduğumuz inceleme, bugüne kadar bir muamma olarak kalmış Hittit dilinin yapısını ve niteliğini belirlemek, bu dili kuşatan esrar perdesini açmak amacındadır."

Arkasından, kendine olan güvenden ileri gelen kestirme edasıyla şunu ekler: "Burada açıkça görülecektir ki, Hittitçe bir Indo-Cermen dilidir."

Gerçekten de Hrozny ölü bir dilin kusursuz çözümlemesini 246 sayfalık eserinde vermektedir. Burada ne varsayımlar vardır ne de laf ebelikleri, sadece kesin sonuçlar gösterilmiştir. Bir bakıma da karşı görüşte olanlarla bir çesiş hesaplaşmadır da.

Hrozny kitabını bitirmezden kısa bir süre önce, rakibi Weidner'in son eserini Viyana Üniversitesi Kitaplığı'nda gördü: "Hittit Dilbilimi İncelemeleri". Kitabındaki bir ek bölümde Weidner'in "1915 yazından beri görüşünü değiştirmiş olduğunu" ve artık "Hittitlerde açık biçimde görülen arı eğilimin inkâr edilemeyeceğini" itiraf ettiğini belirtir. Weidner'deki bu görüş değişimini kendi makalesine, "Geçici Notlar'a dayandırıyor. Bir dipnotunda bu bakımdan Weidner'i doğrudan doğruya suçlamamakla birlikte, etkin sorularla onun bazı bilgileri kendisinden aşırlığını ima ederek, "adımı anmaktan her nedense hep kaçınmıştır" diyor.

Bu çesiş suçlamalar hoş değildi, ama konuya açıklık da getiriyordu. Aslında Weidner'in düşünceleri herkesin henüz karanlıkta bocaladığı bir zamana ait olduğu halde, yine de temelsiz degildiler. Nitekim Hrozny de Hittitçe'de bazı yabancı öğelerin, muhtemelen Kafkasya öğelerinin bulunduğu kabul etmek zorunda kalmıştı. Bir yandan "Weidner'in bu çalışması Hittitbilimsel açıdan ne yazık ki sadece yetersiz bir çabadır" derken, öte yandan isteksiz de olsa "bu çalışmanın pek de degersiz sayılamayacağını" ve Weidner'in "kendi uğraşıyla bazı yerlerde kelimelerin anlaşılır kılınmasını – Asurbilimsel açıdan da olsa – sağladığını" belirtmek gereğini duyar.

Bu çatışmaları sayıp durmanın bir anlamı yok. Bizim açısından önemli olan, Hrozny'nin eserinin girişinde Eskiçağ tarihi otoritesi sayılan Eduard Meyer'in neler söylediğidir:

"İnsanlığın en eski tarih ve kültürünü öğrenmemizde, her doğrultuda genişletilmiş, derinleştirilmiş bilgiler arasında Alman Doğu Kurumu'ncá yürütülmüş kazılarda gün ışığına çıkarılmış şeylerin hiçbiri, önemi ve etki alanı bakımından Profesör Hrozny'nin bu eserde kamuoyuna sunduğu keşifle aynı sıraya konulamaz."

Geçmişin karanlıklarında belirsiz hayallere dönüşmüş yaştıların birden aydınlığa çıktıgı anın heyecanını sadece altın gömüleri ve ölü kralların mum-yalarını bulan arkeolog yaşamaz. Çalışma odasında kâğıtlarına gömülmüş bir araştırcı da bunu elde edebilir, bir cümplenin üzerinde kılı kırk yararken anşının geçmişin derinliklerinden kendisine seslenişin ürpertisini duyabilir.

Burada insanın yalnızca filolojik kelime ayıklamalarına yönelmesi yetmez; çok daha fazla şeyleri görmesi, görmeyi bilmesi gereklidir. "Yemek" bir sesleniş olursa, "açlık" demek değil midir? "Su" çorak bir ülkede haykırılıyorsa "susamak" anlamına da gelmez mi?

Vâdar, water, Wasser! Üç binyıl ötelerden bir Hititli'nin susuzluk feryadı bu... ve bu feryat çağımızda Almanya'nın Kuzey Denizi kıyılarında oturan bir Frieslandlı tarafından ya da Amerika'nın doğu kıyısında yaşayan bir Pennsylvaniyalı tarafından anlaşılabilir; insanı ürperten bir olay!...

Hittitler, Hittitçe mi Konuşuyorlardı?

HROZNY'NİN ÇÖZÜMLEMESİYLE Hattusas devlet arşivinin ikinci kısmı konuşmaya başladı. Olup bitenleri bir kez daha hatırlamaya çalışalım:

1906-1912 arasında Boğazköy'de yiğinla kil tablet meydana çıkarıldı. Buların bir kısmı hemen orada çözümlendi: Winckler'in üstesinden gelebildiği bir işti bu; çünkü Hititler, resmi yazlarında başkalarından alınma bir dil ve yine başkalarından alınma bir yazı kullanmışlardı. Bu dil o zamanın diplomat dili Akadçaydı, yazı da Babil-Asur çizi yazısı. Akadça, çoktan beri biliniyordu, çivi yazısı da çözümleneli hayli olmuştu.

Bir kısım tabletlerde ise, yine başkalarından alınma aynı çivi yazısı vardı, ama bu defa Hititler, kendi dillerini kullanmışlardır. Hrozny de bunları okudu. Kanun, hukuk, din, tip, kralların ve ulusların yaptığı işler, töreler ve görenekler bu ulusal dille anlatılmıştı. Bu durumda ulusun tarihinin biraz daha aydınlığı kavuşturması gerekmek mi? Elbette, ama tarihsel bilimlerin tarihinde kesin bilgi değil, sadece durağan bilgi vardır.

Hrozny'nin çözümlemesi yayımlanır yayımlanmaz yeni sorunlar da ortaya çıktı; yeni sorunlarla birlikte yeni tartışmalar da.

Eskiçağ tarihçileri hemen büyük çapta hoşnutsuzluk gösterdiler. Küçükasya'da Hint-Avrupalıları egemen sınıf olarak kabul etmek yaygın anlayışa uyuyordu. Tarihçiler, küfürmeyen edayla filologlara bu Hint-Avrupalıların nereden gelmiş olmaları gerektiğini soruyorlardı. Yanlış adrese yöneltilmiş bir soru! Bunu cevaplandırmakla yetkili olanlar, yine tarihçiler değil miydi?

Arkasından Indo-Cermenciler metin çözümleyicilerine karşı saldırya geçtiler. Bu arada şunu belirtelim: Kendisi Indo-Cermenci olmayan Hrozny, keşif sarhoşluğu içinde bazı yerlerde tökezlemişti, özellikle kelime akrabalığı konusunda atladığı yerler vardı. Bunların düzeltilmesi zorunluydu. Ancak bu düzeltme zorunluluğu, onun özgün başarısını asla azaltmaz. Ne var ki, bu düzeltmeleri yapmadan da ileri gitmek olanağı yoktu.

İlk düzeltmeyi, 1875'te Trier'de doğmuş Alman Ferdinand Sommer 1920 yılında yaptı. Hrozny'nin bütün tezlerini filolojik açıdan bir bir taramıştı. Sommer'in çalışmasını birçok noktalardan Johannes Friedrich ile Albrecht Götz'e geliştirdi. İlk gramer çalışmasını da 1919'da Fransız dilcisi L. Delaporte

yaptı; 1933'te Amerikalı Sturtevant bu çalışmayı geliştirdi; Johannes Friedrich de 1940'ta tamamladı. Friedrich'in "Hittitçe'nin İlkeleri" adlı eserinin 2. bölümü 1946'da yayıldı. Bu eserde çok sayıda okuma parçaları transkripsiyona geçirilmiş, bunların açıklamaları yapılmış ve ayrıca kelime cetvelleri eklenmiştir. 1952-54'te de büyük eseri "Hittit Sözlüğü" nü yayımladı.

Ancak bütün bu eserlere rağmen, Hittitçe'nin kelime hazinesi ve gramer özellikleriyle ilgili bilgilerin henüz tamamlanmış sayılmasına rağmen, Friedrich, bir önsözünde belirtiyor. Özellikle dinsel metinlere dikkati çekerek bunlarda "çok sayıda yapma-terim bulunduğu, hiçbirini anlaması olanağının sağlanmadığını, belki de daha uzun süre sağlanamayacağını" kaydediyor. Bu nedenle de ihtiyatlı davranışmayı tercih ederek bazı kelimelelere anlam verirken "bir elbise, bir çeşit hamurisi" gibi cins adı genellemeleri yapıyor ya da sadece "anlamı belirsiz adı" demekle yetiniyor.

Burada giriş bölümünün son cümlelerinden biri üstünde durmak gereklidir; bu cümlede sanksi dünyanın en olağan şeyinden söz ediyormuşcasına bir edayla, tüm ayrıntı gibi gösterdiği şey, aslında çözümleyicinin en büyük zaferini bildirmektedir:

"Sayıları az olan birkaç yerde eski yazıcıların gözünden kaçtığı hemen belli olan kusurlar, yanlış ya da iki kez kullanılmış birkaç takı ve benzeri şeyler ayrıca belirtilmeden düzeltilemiştir."

Bizim burada yaptığımız gibi, sadece tarihleri saymakla yetinilirse, anlatığımız bu gelişimin göründüğü gibi sürekli olmadığı anlaşılır. 1919'da bir İsviçreli, o güne kadar önemsenmemiş şeylerin bazılarını ele aldı. Çünkü kimse tek yanlı durum arzeden sorunları, bu durumda kaldıkları sürece gereksiz yere karmaşık hale getirmek istememişti. Bu konuya parmak basan İsviçreli dil araştırıcısı Emil Forrer oldu; "Boğazköy Yazlarında Sekiz Dil" adlı makalesi bir karmaşılığı esaslı biçimde incelemektedir.

Sekiz dil!...

Bu küçük, fakat içerik bakımından çok yüklü yazı, şu noktayı saptayarak başlar:

"Boğazköy metinlerinin topluca gözden geçirilmesi, bunlarda en az sekiz dil kullanılmış olduğu gerçekini ortaya koyuyor. Bunlar: Sümerce, Akadça, şimdije kadar Hittitçe diye adlandırılan, fakat bizce Kanezce denilmesi daha doğru olan dil, eski Hintçe, Harrice, Protohattice, Luvice, Balayca'dır."

Forrer tarafından saptanan dillerin çok çeşitli nitelikte oluşu, şaşırtıcıydı. Ancak saptadığı durum da bir gerçekti. Yalnız bu dillerden ikisi daha ağır basıyor, ötekilere ise sadece bazı parçalarda rastlanıyordu. Çok dil kullanılması her büyük şehrin özelliğidir. Londra günün birinde göçüp gitse, aradan yüz-yıllar geçtikten sonra harabeleri içinde Çince yazıları, örneğin Çin mahallesine ait dükkân tabelaları bulunsa, 20. yüzyılda Çince'nin Londra'da kullanılan önemli bir dil olduğu sonucu çıkarılabilir mi?

Forrer'in Hittitçe'yi Kanezce diye adlandırmak gereği yolundaki tezi ise, daha da şaşırtıcıydı. Hrozny'nin büyük eserinin yayımlanmasından iki yıl

sonra böyle bir görüşün ortaya atılması, Hititçe'yi çözümleyenin gerçekten Hititçe'yi mi çözümlediği konusunda kuşkuları akla getirmekteydi.

Forrer artık herkesçe benimsenmiş bir vasayımdan, Hititler'in Hint-Avrupa ulusu olarak Küçükasya'ya göçünden hareket ediyordu. Bu da, hemen, göçten önce buralarda kimler oturuyordu? sorusunu akla getirmektedir. Bu konuda uzun zaman hiçbir bilgi saptanamamış, dolayısıyla bölgenin ilk sahkinlerine "Protohatti'ler – Hititler'den Öncekiler" adı verilmekle yetinilmişti.

Forrer'in tanıtladığı, bazı Boğazköy metinlerinde Hint-Avrupalı olmayan bir dilin de kullanılmış bulunması ve bunun da hep Hattili (Hattice) diye nitelendirilmesiydi. Bu niteleme kuşkusuz ülkenin adından, Hatti'den geliyordu. Öyleyse, bu Hatti, Hattice (Hititçe) konuşulan yer, Hint-Avrupalı egemen ulus Küçükasya'ya gelmezden önce de bir krallık olarak var demekti. Bunu Nesa Kralı Anittâ'nın üç levha yazısı tanıtıyordu; bu levhalarda bir "Hatti Krallığıyla" yapılan başarılı savaş anlatılmaktaydı.

O halde Hatti – Hatit, Avrupalı fatihlerin değil, Protohattiler'in adıydı.

Aksi bir rastlantı sonucu Hattice konuşanların varlığı, Kutsal Kitap metinlerine dayanılarak *Hittit* adının Hint-Avrupa kökenli fatihlere yöneltildiği bir zamanda öğrenildi. Bu apaçık yanlış artık düzeltilmeliydi.

Forrer'in yazısından sonra kısa bir süre bu soruna önem verildiyse de zamanla önermini yitirdi. İngiliz bilgini Gurney, şu sözleriyle sorunun tartışma konusu olmasını önledi:

"Bu krallık 'Hittit' adıyla ve onun resmi dili 'Hititçe' olarak tanınmıştır. Bu bakımından bu adların böylece kabul edilmesi zorunludur."

Hrozny'nin çözümlediği dil için Forrer'in "Kanezce" adını önermesi, Hitit dinsel-tören şarkılarının bir "Kanez şehri şarkıcısı" tarafından söylendiği bilgisine dayanmaktadır. Bu dayanağın değeri ise ancak önerilen öteki adların da yandığı temellerin değeri kadardı; bir kelimeyle hepsi yetersizdi. Hititler'in Küçükasya'ya geldikleri zaman kendilerine ne ad verdikleri konusunda bugün hâlâ sağlam bir bilgiden yoksunuz.

Her ne kadar Hititler'in Hint-Avrupa dil ailesinden oldukları anlaşıldığı ve dilleri de hemen bütünüyle çözümlendiği halde, bu bilgiler ancak ulusun tarihini aydınlığa çıkarmaya yaramış, buna karşılık dilin ait olduğu aile sorunuyla ve yazısıyla ilgili birkaç problem bugüne kadar çözülemeden kalmıştır. Biz bunlardan sadece üçü üzerinde duracağız:

Birincisi; Hititler'in Küçükasya'ya göç ettiklerinden kuşkumuz yok! Sorun şudur: Nereden göç etmişlerdir bunlar?

Hrozny'nin çalışmasına göre, bu problem, yazıların çözümlenmesiyle birlikte aydınlığa çıkmıştır. Zira Hrozny, sadece Hititçe'nin Hint-Avrupa karakterini tanıtlamakla kalmamış, ayrıca Hititçe'nin Hint-Avrupa dillerinden "Kentum" denilen zümreden, yani Grekçe, Latince, Keltçe ve Cermence'nin de bulunduğu Batı grubundan olduğunu göstermiştir (Hint-Avrupa dillerini "100" sayısının ifade edilişine göre iki büyük gruba ayırırlar. Birinci gruba

Kentum, ikinci gruba da *Satem* denir; *Satem* grubuna Doğu dilleri, Slavca, Farsça, Hintçe girmektedir).

Hittitler'in Batı'dan, Balkanlar ve İstanbul Boğazı üzerinden gelmiş olmaları, akla en yatkın gelen varsayımdır. Bugün bütün acayıp göçler hakkında, Hint-Avrupa dillerini konuşan ulusların göçleri üzerinde daha iyi bilgilere sahip bulunuyoruz. Bu bakımdan akla en yatkın diye nitelediğimiz bu varsayıma da kesinlikle güvenemiyoruz. Nitekim bazı araştırmacılar, Hittitler'in Kafkaslar üzerinden gelmiş olmaları gerektiğini açıklayan kanıtlar öne sürmektedir. Bu konuda Ferdinand Sommer, bir duanın baş kısmını tartışma konusu yapıyor. Bu dua, Hittit Kralı Muvatallis'in (M.O. 1300) yazdırdığı bir dinsel-tören metninden alınmıştır:

*Göklerin güneş tanrısı, insanlığım çobanı!
Denizden çıkıp yükselirsın göklerin güneş tanrısı!
Göklerde dolasıp gidersin.
Göklerin güneş tanrısı, tanrım benim!
İnsanoğluna, köpeğe, domuza, kırların yaban hayvanına
Adaleti sen dağıtısın her gün, ey güneş tanrı!*

Burada dikkate değer nokta, ikinci misradır: "Denizden çıkıp yükselirsin göklerin güneş tanrı!" Muvatallis zamanında Hittitler, en az 400 yıldan beri Anadolu'nun iç kesiminde oturmaktaydilar. Anadolu'da oturanlar için ise güneş asla denizden çıkıp yükselemeyeceğine göre, bu seslenişte ancak geçmiş yüzyılların bir anısı söz konusu olabilir. Fakat bu durum, her iki yön için de geçerlidir: Göçleri sırasında Hittitler, Karadeniz'i de Hazar Denizi'ni de sol yanlarında görmüş olabilirler.

İkincisi; bu Hint-Avrupa ulusunun kral adları, Hint-Avrupa dilinden değildir. Başlangıçtan itibaren hep Protohattice'dir.

Aynı durum Hittitler'in tanrı adlarında da görülüyor. Tanrı adları da ya Protohattice ya da Hurrice'dir. Bu da Protohatti halka ait öğelerin Hittitlerce benimsendiğini gösterir. Durumu egemen sınıfın yerli halkla kaynakşmak istemesi, sonra da meydana gelen bileşik kültürü temsil yoluna gitmesi şeklinde açıklayabiliriz. Fakat bu açıklama yeterince doyurucu değildir.

Belirgin kalın işaretleriyle bir Karkamış yazısı

*Bulgar Madeni'nden bir yazının parçası. Karkamış
yazısının aksine, çokince yazılmıştır.*

Üçüncüsü; ilk Hitit kralları zamanında Anadolu'da gelişmiş durumda birçok Asur ticaret merkezi bulunuyordu; en önemlilerinden biri de *Kayseri* yakınılarında bugünkü *Kültepe*'deydi. Yıginla kil tablet buranın çok hareketli alışverişlere sahne olduğunu tanıtıyor (bu tabletler, ilkin Kapadokya diliyle yazılmış sanılmıştı). Hitit halkın başlangıçtan itibaren belgelerinin ve haberlerinin çoğu Babil-Asur çivi yazısıyla yazmış olması da yadrigatıcı bir durumdur. Üstelik bu yazı ticaret merkezlerinde tüccarların kullandığı yazidan da değildir. Bambaşka bir yazı biçimidir. Başka hiçbir yerde görülmemiştir. Bu bakımından, herhalde çok eski bir yazı olması gereklidir.

Hititler ister kuzeydoğu'dan, ister kuzeybatıdan gelmiş olsunlar, böyle bir çivi yazısını birlikte getiremezlerdi. Çivi yazısı Güney Mezopotamya'nın bir içadıdır. Öyleyse bu yazıyı nereden almış olabilirler?

Bunun cevabı, *Boğazköy* çivi yazılı Hititçe tabletlerinin çözümlenmesinin tarihinde yatar. Hititler'in kendi dillerinde, fakat yabancıdan aldığı Asur çivi yazısıyla yazdıkları metinlerdir bunlar.

Fakat bir de şunu hatırlatalım:

Gezginlerin ve bilginlerin dikkatini ilk kez Hitit ulusuna çeken yazılar, hiç de *Boğazköy*'ün çivi yazılı tabletleri değildi. Bunu sağlayan o garip hiyeroglifler olmuştu. Bu hiyerogliflere de en çok *Karkamış*'da, daha seyrek olarak da Orta Suriye ve Orta Anadolu'da rastlanmıştır. Ancak bu hiyeroglifler, Misir'inkilere hiç benzemiyordu.

Bunlara bakarak Sayce ve Wright, o zamana kadar bilinmeyen kültür yaratmış bir ulusun varlığını ve Toroslar'ın hem kuzey, hem güney kesimlerinde yaşamış oldukları öne sürmüştür.

Boğazköy tabletleri bulununca, üzerindeki yazılar okunur cinsten olduğu için araştırmalar – özellikle tarihçiler açısından – zorluğun az olduğu yana kaymış ve bilginler varlığıyla çivi yazılı bu metinlere yüklenmişlerdi. Bunun yanı sıra birkaç araştıracı, hiyerogliflerin esrarını çözme çabalarını yine de sürdürmektedirler.

Bu da eski Doğu biliminin en karanlık esrarındır. Çünkü bu taşların üstündeki dil de bilinmiyordu, yazı da. Ancak durumun böyle oluşu, çekiciliğini de artırmaktaydı; zira Hititler'in bu hiyeroglifle dünyasal şeyleri değil kutsal şey-

leri, güncel işleri değil önemli işleri yazdıkları besbelliydi. Hiyerogliflere tanrıların ve kralların yazısı olarak ayrıcalık tanımlıslardı.

Hittit hiyerogliflerinin çözümlenmesi çalışmaları, Hititler'in keşfedilmesiy-le başladı. Bu da çivi yazılı Hittitçe'nin çözümlenmesinden yuvarlak hesap otuz yıl daha öncesini gösterir. Böyle olduğu halde ancak bugün, kesin sonu-ca yaklaşmak olanağı bulunabilmiştir.

Hiçbir Şeyden Hiçbir Şey Çıkarılamaz

“Keşifler yapmak istiyorsan, yaptığıн yanlışlara çoğu kez sevinmen gerekeceğini düşün.”

Bütün ömrünü Doğu dillerini incelemeye adamış İngiliz bilgini Archibald Henry Sayce'ın anılarından alınmış bir söz bu. 1845'te doğdu, 1876'da 31 yaşındayken, o zamana göre çok atakça bir tezi, *Hama*'dan *İzmir*'e kadar dağılmış hiyeroglif yazıtların bir Hitit İmparatorluğu'nu doğruladığı tezini ileri sürdü ve bu yazının çözümlenmesi için ilk hamleyi yaptı.

Hayatı boyunca sürekli olarak hep bu sorunla uğraştı ve bir kısmı kendi öğrencileri olan araştırmacıların uğraşlarını kimi zaman heyecanlanarak, kimi zaman keyiflenerek izledi; kimi zaman da bizzat katıldı.

1931'de, 86 yaşındayken konuya ilgili son makalesini yazdı ve iki yıl sonra da öldü.

Modern Hititbilimciler, çözümlemelerin tarihine göz attıklarında, onun ilk çalışmalarını genellikle verimsiz olarak değerlendirirler. Friedrich bunları “*zaman harcama*” diye adlandırır. Bu adlandırmayı da “*hayal gücüne göre okuma, gelişigüzel okuma*” olarak nitelendiği diğer çalışmalarıyla karışmasın diye yapar.

Yaşlı bilgin de 1923'te yazdığı anılarında, çoğu zaman çok kusurlu ve çok acele çalışmış olduğunu içtenlikle doğrulamaktadır. Özür dilemek amacıyla da bu bölümün başına aldığımız sözü söylemektedir. Gerçek ters ve dolambaçlı yollara sapmış öncülerini suçlamak kolaydır. Gerçekte, A. H. Sayce, yalnız Hititler'i ilk kez kültür yaratmış bir ulus olarak tanıtmakla kalmamış, onların hiyeroglif yazılarındaki bazı işaretleri kendine özgü yöntemiyle doğru çözümlenerek bu yolda ilk olumlu adımı atmıştır.

Geçen bölümlerin birinde birkaç çözümleme ilkesini öğrenmiştık. Sına-ma-yanılma-yeniden sınama yoluyla kazanılmış birkaç ilkeye de deiginmemiz yerinde olacaktır. Eski ulusların yazılarında belirli özellikleri saptama bunlardan biridir. Bu özelliklerin ise, az ya da çok farklılık gösteren değişik örneklerde (varyantlarda) aranması doğaldır.

Bu konuda en tanınmış özelliklerden biri, kral adlarının – Mısır hiyerogliflerinde *kartus* denilen oval bir parantez içine alınmasında olduğu gibi – göze çarpıcı biçimde gösterilmesidir.

Bir başka özellik de, belirli bir işaretin çizilen bir figüre eklenmesidir. Bu işaretin kendine özgü çizimi ile bir kral ifade edilmiştir. Böylece işaret, kralı “belirleyen” işaret haline gelmiştir. Öyle ki, bu özelliği başka ilişkilerde – düpədüz harf yazısında bile – sürüp gider. O halde bu öyle bir işaret olacaktır ki, bir harf yazısında da sadece kralı ifade edecek, başka hiçbir anlama gelmeyecektir. Tıpkı masal figürlerimizin birinin başında görülecek altın tacın yaptığı işi yapacaktır.

Bütün eski yazınlarda böyle “belirleyen” işaretler vardır. Bu sayede kral adları, şehir ve ülke adları başka anlama gelmeyecek şekilde belirlenir.

Böyle bir “belirleyen”in (bir çözümleme denemesi sırasında) keşfedilmesi, hiçbir şey anlaşılmayan bir yazda en azından bir noktanın anlaşılması demektir; bu “belirleyen” ile ilişkili işaretler grubunun mutlaka bir kral, bir ülke ya da bir şehir ifade etmesi demektir.

Bu işaretler grubunun uzunluğu ya da kısılığı, araştıracının daha sonraki akıl yürütümlerine olanak verir. Bu sayede araştırcı yazda tarihsel bir ilişki görür ve komşu ülkelerin paralel gelişim göstermiş tarihinden daha önce öğrenmiş bulunduğu adları burada arar.

Hiyerogliflerin çözümlenmesinde küçük bir eğri çizginin kelimeleri birbirinden ayırmakta kullanıldığına daha işin başında fark edilmesi, böyle “belirleyici” bir rol oynamıştır. Böylece virgülle benzer bu küçük işaretin önceden doğru değerlendirilmesi, ilk kesin çözümleme çalışmalarında en önemli hareket noktası oldu. Çünkü hiç ara vermeden uzayıp giden resim işaretleri, bu küçük çizgiler olmadan söz söz nasıl ayrılabilirdi? Bu küçük işaretler, sözlerin başını sonunu gösterneseydi, Girit yazısının baş ve son heceleri nasıl anlaşılabilirdi?

Bir çözümlemenin başlaması için her şeyden önekoşul, yazının nassıl, nereden okunacağıının bilinmesidir; yani soldan sağa mı, yoksa bunun tersi mi, yukarıdan aşağıya mı, yoksa aşağıdan yukarıya mı? (Bir Avrupali için yazının soldan sağa yazılıp okunması doğaldır, ama çözümlemede yazıp okumanın her çeşidini akla getirmek zorunluluğu vardır).

Grotefend, 150 yıl önce ilk civi yazısı kopyasını eline aldığında kendisi için ilk ve en önemli sorun, okumak için bunu nasıl tutması gerekiydi. Çünkü dört köşe bir tablette dört türlü okuma olağlığı vardı.

Bu son güçlük Hitit hiyeroglif yazılarında yoktu; çünkü hepsi ya kayalara, taşlara ya da heykeller üstüne yazılmıştı. Dolayısıyla bunları yazanların okuyacak olandan tepesi üstü durmasını istemeyeceği doğaldı.

Hittit yazılarında görülen başka bir kolaylık da, okumaya nereden başlanacağını gösteren işaretin basit olması ve hemen fark edilmesiydi. Okunuş sistemi, öküzün tarayı sürerken izlediği yolun aynıydı. Buna *boustrophedon* deniyor. İlk satırda bu hiyeroglifi görünce başlangıç yerinin burası olduğunu anlamak güç olmasa gerek. Sonra da son satırın boş yerinin hangi yönde olduğunu araştırmaya sıra gelir.

Metnin başı ve sonu belli olunca satırların nasıl bir sira izlediğinikestirmek olanağı kendiliğinden ortaya çıkar. Bu olanağı pekiştirmek için her satır-

da el, ayak, baş gibi resim işaretlere bakmak yeter. Çünkü bunlar, satıldan satırı birbirine aksi doğrultuda yer almaktadır; yani, birinde sola bakıyorlarsa, bir alttakinde sağa bakmaktadır.

Bilinmeyen bir yazının niteliği kestirilmek isteniyorsa, araştırcı için bir olanak daha vardır, bu da işaretlerin sayılmasıdır. İlk bakışta çok basit bir iş gibi görünürse de, bu sayma şu bilgileri elde etmeyi sağlar: Birbirinden farklı işaretlerin sayısı 30'dan az olan bilinmeyen bir yazı, asla hece yazısı değildir. Çünkü 30 heceli hiçbir dil yoktur; o halde burada bir harf yazısı söz konusu demektir. Buna karşılık yazında 100'den fazla işaret görülmüyorsa, karşımızda bir hece yazısı bulunduğuunu rahatça söyleyebiliriz. İşaretlerin sayısı çok daha fazlaysa, o zaman da bunun bir söz yazısı olduğunu kabul etmemiz gereklidir.

“Hiçbir şeyden hiçbir şey çıkarılamaz” diyor Friedrich ve örnek olarak Pas-kalya Adası yazısı ile Mohenjo-Daro'daki¹ İndus yazısını gösteriyor. Çünkü bu yazınlarda az önce sözünü ettigimiz cinsten hiçbir dayanak noktası yoktur. Üstelik bilinen yazılarla da herhangi bir bağlantı kurmak olanağı bulunamamıştır.

Hittit hiyerogliflerinde ise, yukarıda birkaç örnekle açıklamaya çalıştığımız olanaklar daha işin başında fark edilmiş, yazının karakteri derinlemesine be-lirlenmiş ve iki çözümleyici neslinin kazandığı tecrübe dayanılarak birkaç işaretti hemen anlamak olanağı bulunmuştur.

Sayce, 1880 yılının başlarında ilk anlam verme denemelerine girdiği zaman, iyiliksever bir tanrıcanın da yardıma koştuğunu söyleyebiliriz. Daha ilk anda araştırcının kucağına bir armağan fırlatılmıştır, her çözümleyicinin rüyasına giren şeydir bu; bir *bilingue*, iki dilli bir metin.

1860 yıllarda İstanbullu bir madeni para koleksiyoncusu olan Jovanoff, İzmir'de küçük bir gümüş madalyon ele geçiriyor, üstünde bir insan resmi vardır; resim, bilinmeyen garip işaretlerle çevrilidir, kenarında da çivi yazıları bulunmaktadır.

Sayce, araştırmalarına başladığında bu disk madalyonun hikâyесini öğretiyor. 1862'de Dr. Mordtmann; bu konuda kısa bilgi vermiştir. Diskte okunabilen çivi yazısının bulunduğu duyunca, iç taraftaki garip işaretlerin Hittit hiyeroglifi olacağını sezinliyor, aynı zamanda kendisi için “*çözümleme çalışmasının ilk döneminde bir bilingue bulunması*” rüyasının da gerçekleştiğini anlıyor.

Ancak bu mühür diskini görebilmek için harcadığı bütün çabalar hiçbir sonuç vermiyor; bu durumda neler hissettiğini kestirmek doğrusu çok zor. Diskin İngiltere'ye gelmiş olduğu kesinlikle bellidir; ne var ki hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolmuştur. Sayce müzelere, bu işlerle uzaktan yakından uğraşanlara, kamuoyuna başvuruyor. Mektuplar yazıyor, mührün bulunduğu yer hakkında bir şeyler bilenin kendisine hemen haber vermesini duyuruyor.

(1) Bkz: Açıklamalar bölümü.

*Tarkumuva Mührü (Tarkondemos)
Hittit hiyerogliflerinin çözümlenmesine
bu mührürden başlandı*

çıkarılmıştı, bu kopyanın ise müzede olması gerekiyordu.

Az sonra mührün kopyası Sayce'in elindedir ve tahminlerinin doğruluğunu anlaması için uzun boylu incelemesine de gerek yoktur: Evet, bu bir bilinçle'dir.

Fakat bu iki dilli metnin çok önemli bir kusuru vardı: Çok kısaydı ve hiyeroglifler ile çivi yazısı arasındaki anlam ilişkilerini ortaya çıkarmak, gerçekten güvenilir bir karşılaştırma yapabilmek için işaret sayısı çok azdı.

Çivi yazılı metin şöyle okunuyordu: "*Tar-rik-tim-mesar mat Erm-me-e*": Tarrikimme, Erme ülkesinin beyi.

O zamanlar bu diske *Tarkondemos mührü* adı verilmişti, bugün düzeltilmiş olarak *Tarkumuva mührü* deniyor. Sayce çivi yazısıyla hiyeroglifi karşılaşırınca, uyurgezerlerde görülür bir sezinlemeye, bu işaretlerin çivi yazısında kile benzemesine dayanarak bunların kral ve ülke anlamı vermesi gerekiği kanısına vardı. Böylece bunlar Hittit hiyeroglifinin doğru okunan ilk işaretleri oldu.

Fakat, ne yazık ki *Tarkumuva mührü*'nden başka bir şey çıkarılamadı. Çivi yazısıyla hiyeroglif arasında daha başka bazı uyarlıklıklar bulmak için yapılan bütün denemeler hep çıkmaza saplandı (bu denemeler sürüp gidecek, çok sonraları Kurt Bittel'in Boğazköy'de bulduğu başka mührülerden daha iyi sonuçlar alınacaktır; ancak bu metinler de çok kısaydı).

Yılmak bilmeyen Sayce, başka malzemelere yöneldi. İlişkileri karşılaştırdı, sıraladı, benzerlikleri ortaya koydu. İlk çözümleme denemelerinin ürünü işaretlere (birçok yanlışların yanı sıra) doğru anlam verildi.

Yetmez mi? Bir ulusun keşfedildiği yılda, bu ulusun bilinmeyen dilde yazılmış yazısından altı işaretin doğru çözümlenebilmesi hayranlık uyandıracak bir olay değil midir?

Burada şunu belirtmekte yarar var: Sayce'in bundan sonraki anlam vermeleri çoğunlukla hayal ürünüydü, fakat bu çalışmalarıyla, bu hayal gücüyle ve bu yanlış anlam vermeleriyle kendisinden sora gelen araştırcıların işlerini

Derken bir *British Museum* memurundan haber geliyor. Evet, memur bu mührü çok iyi hatırlamaktadır; 1860 yılında böyle bir acayıp mührü satmak üzere müzeye getirmişlerdi.

Peki, sonra ne oldu?

Satin alınmadı.

Niçin?

Şunun için: Mühür öyle acayıp ve öyle yabsıydı ki, bir sahtekârlık olabileceği kanısına varıldı.

Sayce o anda bütün umudunu yitiriyor.

Ama memur, bir an düşününce bir şeyler hatırlıyor; yanılmiyorsa, o zaman her ihtimale karşı bu mührün galvanoplastik kopyası

hızlandırmış olduğunu da kabul etmeliyiz. Onun ilk çözümlemeyi yapmasından sonra, Hittit hiyerogliflerinin esrarıyla uğraşmada tipki kendisi gibi heyecan uyandıran birinin, daha genç birinin gelmesine kadar tam yirmi yılın geçmesi gerekti.

Bu arada şimdî başka bir çalışmanın yapılması zamanı gelip çatmıştı. Keşif dönemi bütün heyecanlarıyla birlikte aklın verdiği kısa bir mmayı beklemek zorundaydı. Bu molada bir adam sessizce bir şeyler topluyor ve topladıklarını sıraya koyuyordu ve çalışmasına henüz yeni başlamıştı.

YÜZYILIMIZIN başlarında Arthur Evans, Girit Adası'nda “*Minos Sarayı*”nı¹ keşfedip yıllarca süren çalışmalarдан sonra sarayı ortaya çıkardığı zaman, daha ilk kazılar sırasında 2000 kadar kil tablet de gün ışığına kavuşmuştu. Evans bu tabletlerin yayılmasını üzerine aldı, keşfeden sıfatıyla en doğal hakkıdı bu.

1909'da yazıların bir kısmını “*Scripta Minoa I.*” adlı eserinde yayımladı. İkinci cildin de yakında çıkacağını bildiriyordu. Fakat bu sözünü tutmadı.

Tabletler, Avrupa'nın en eski tarihi için çok önemli olan bu belgeler parça parça çuvallara doldurulup Girit'te barakalara ve Atina Müzesi'nin bodrumuna istif edildi. Böylece çözümlemeyle uğraşan araştırcılar bu orijinal tabletleri incelemek olağından yoksun kaldılar.

Aradan kırk yıl geçti. Evans ölmüştü. Öğrencisi ve dostu olan John Myres, 1952'de “*Scripta Minoa*”nın ikinci cildini yayımladı. Bundan daha önce de, bir rastlantı sonucu Amerikalı Blegen, Pylos'da² yeni tabletler keşfetmiş ve bunları 12 yıl sonra 1951'de yayımlamıştı. Bunlara ek olarak son yıllarda tek tek birkaç buluntu daha yayımlanmış bulunuyordu. Böylece Girit yazısı bir insan ömründen daha uzun süre boş yere sir olarak kaldıktan sonra, iki yıl içinde bir parça çözümlenmesi olağını elde etti.

Hititler'e komşu bir kültür çevresinden verdigimiz bu örnek gösteriyor ki, yeteri kadar yazı malzemesinin el altında bulunmayışı, çözümlemeyi engelleyen bir etmendir. Bundan başka engeller de vardır, tam anlamıyla teknik engeller. Coğu hallerde araştırcının olanakları sınırlıdır, örneğin orijinal metne el atamaz. Tabletler dünyanın bütün müzelerine dağılmış durumdadır. Bu yüzden de reproduksyonlara başvurmak zorundadırlar. Yerinde hazırlanmış kopyalar çoğu kez okunur durumda değildir. İlk kopyalar ya da fotoğraf çok güzel olabildikleri halde, daha sonrakiler ve bunlardan yapılmış reproduksyonlar değerinden gittikçe kaybetmektedir.

Eskiçağ anıtlarını ve yazılarını bilimsel incelemeye sunmak üzere kopya eden ressamlar ilk zamanlarda pek çok yanlış davranışlarda bulunmuşlardır;

(1) Efsanevi Girit Kralı Minos'un labirentler halindeki sarayı.

(2) Güneybatı Yunanistan'da liman kenti. Eski adı Navarin'dir.

kişisel bir anlayışı resimlerine aktararak sanat bakımından kusursuz olmak istemeler, fakat böylece bilimsel açıdan kusurun tam göbeğine düşmüşlerdir. Bereket fotoğrafın icadıyla arkeoloji dünyası rahat bir soluk aldı. "Kameranın aldanmayan gözü"nün her şeyi aslında nasılsa aynen gösterebileceğine inanıyordu.

Burada fotoğrafçılık sanatının incelikleri üzerinde duracak değiliz; yalnız şu kadarını söyleyelim ki, hiyeroglifli bir mührün atölyede fotoğrafını çekmenin hiç kuşkusuz bir güçlüğü yoktur.

Fakat bir araştırcı, fotoğrafa aktarmak üzere bir kaya yazıtın önüne gelince iş değişiverir. Güneşi, gölgeyi, uygun ışığı ayarlamak zorunluluğu ortaya çıkar. Işığın uygun sanıldığı an birden bir bulutçuk havayı karartırır.

Bir araştırcının kendisi ve kamerası için elverişli anı yakalaması, kimi zaman günlerce sürüyordu. Aşınmış gitmiş yazının plastik özelliğini göze batıcı hale getirmek için hangi güneş ışığının en uygun olduğunu öğreninceye kadar araştırcının saatlerce beklemesi gerekiyordu.

Gün olmuştur, bir kaya yazıtının değişik zaman aralıklarıyla değişik koşullarda çekilmiş birbirinden farklı yarımdüzine fotoğrafı yayımlanmıştır. Bunalara dayanarak araştırcılar, önemli kararlara yönelmişlerdir. Sonra günün birinde yedinci ya da sekizinci kez çekilmiş fotoğraf gelmiş ve daha öncekilerin yanlışlığını gösteren işaretler ortaya çıkıvermiştir.

Konumuzdan bu şekilde bir parça uzaklaşmakla, bu nankör ve çok zahmetli ödevi yüklenen birisi çıkarsa, bir çözümleme çalışması için bazı işlerin ne kadar önemli olduğunu belirtmek istedik. Bu işlerin birincisi, belirli bir araştırma alanı içinde o zamana kadar ortaya çıkmış malzemenin toplanmasıdır; ikincisi, bunların sıraya konmasıdır; üçüncüsü de, bütün olanakların seferber edilerek, aslina tipatip uyacak nitelikte kopyalar elde etmeye özen göstermektir.

Hittit hiyeroglifleri için bu görevi üzerine alan 1900 yılında Alman Leopold Messerschmidt (1870-1911) oldu. Onun "*Corpus inscriptionum Hettiticarum*" adlı eseri 1902 ve 1906'da iki ek bölümle genişletilmiştir; bunlarda o güne kadar elde edilmiş ne kadar hiyeroglif yazısı varsa hepsi, hoşgörüsüz bir eleştiriyle bir kez daha gözden geçirilmektedir.

Bu işe *Hama Taşları*'nın 4 yazıtıyla başlanmıştı, Messerschmidt'in *Corpus*'unda 100 tane metin vardır; kimi anıttır, kimi taştandır, kimi kilden; uzuunu, kısası ve işaretten yana fakiri vardır, sapasağlamı, kırık döküğü vardır.

Başka eski dillerin çözümlenmesinde bazı araştırcıların yararlandığı malzemeden çok daha fazlası bu koleksiyonlarda ilk kez bir araya getirilmiştir; şartlı bir olaydı bu.

Şimdi artık yeni bilgiler kazanmak yolunda bir şeyler yapılması gerekmez miydi?

BU TARİHTEN birkaç yıl önce bir araştırcı çözümleme sorununa el attı. Hemen kırk yıla yaklaşan bir süre içinde başka hiç kimse gerek verimli

olmak bakımından, gerekse zihinleri altüst etmek bakımından onun kadar etkili olamamıştır. Bu araştırcının ilk ve aynı zamanda önemli makalesi, 1894'te yayımlanmıştır. Bu inceleme dört yıl sonra kitap haline getirilerek "Hittitler ve Ermeniler" adıyla çıktı. Onun hakkında, Friedrich gibi bu alanda yetkin bir uzman 45 yıl sonra şöyle konuşuyor: "*Makale, anlama konusunda hayli savlar ortaya koyuyor; bu yazında zihin çalışmasının arasında saklı yatan seylerin hepsi üzerinde bir kez daha düşünmek hiç de kolay değil.*"

Böyle olağanüstü bir zekâ keskinliğiyle yeni tezler ortaya atmış bulunan araştırcı, Asurlıbilimci Peter Jensen'dı (1861-936). Çalışması başlı başına bir olaydır. Bunda zekice yorumlanmış dörtbaşı mamur yanlışlar ile doğru, seçkin, önemli bilgiler birbirine öylesine karışmıştır ki, kendisinden sonra gelen bütün araştırcılar, çalışmalarına Jensen'in hep yeni kalmış eleştirilerinden bireyle başlamak zorunda kalmışlardır. Ve onda öyle zekice kurulmuş yanlışlar vardır ki, bunları doğrularından ayırmak için yıllarca uğraşmak gerekecektir. Onun çok geniş filolojik bilgilerle dolu düşünce sistemini kabataslak çizgilerle anlatmak olağanlığı yoktur. Bu bakımından biz burada yanlışı ve bilgiyi yansitan birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Söz konusu hiyeroglifin doğru anlamının "*ben...im*" olduğunu gösterdi, böylece buna "*ben konuşuyorum*" diye anlam veren Sayce'ı düzeltti. Sonra da Sayce'in en doğru keşiflerinden birini ise düzeltiyim derken bozdu: "Kral", "Şehir" ve "Ülke" ideogramlarını karmaşık etti. İkisi arasında fark görmüyordu, her ikisini de kral olarak okudu, dolayısıyla da bu işaretin iki defa kral, yani büyük kral diye yorumladı. Buna karşılık – özellikle daha sonraki araştırmalar için büyük önemi bulunan – bir şeyi, *Karkamış* şehrinin adını doğru çözümledi.

Bunları kimi doğru, kimi yanlış çözümlemeler izledi; derken sonunda çalısmasının doruk noktasını belirleyen bir yargıya vardır: Hittit hiyerogliflerinin Ermeni yazısıyla akraba olduğunu öne sürdü.

Bu teze karşı çıkarılacak en azından bir düzine sağlam kanıt vardır. En güclüsü de ilk kez Friedrich tarafından söylemiş olanıdır; Friedrich "Hittit hiyerogliflerinin kullanılması ile (M.S. 400 yıllarında) Ermeniler'in yazı kullanımı arasında 1000-1200 yıllık bir boşluğun bulunduğu" dikkati çekmiştir.

Jensen'in davranışlarında garip olan bir şey de, yanlış düzeltmeye yanaşmamasıdır, hatta yanlış görüşlerine daha da hırsla sarılmış ve görülmemiş bir dikkafalıkla tartışmalara girişerek bunları savunmuştur. Ancak çok sonraları ilk görüşlerinin bazlarını düzeltmeye razı olmuş, bu sefer de başka bir trajikomik ortaya koyarak, onceleri – *Karkamış* gibi – doğru okuduklarının yanlışlığını ileri sürmüştür.

Şu da var ki... Çalışmalarıyla esrar perdesinde türlü delikler açmıştır. Ve Jensen'den bu yana, uzun süre üstün değerde hiçbir yeni şey görülmeli.

ÇÖZÜMLEME sorunuyla daha yakından ilgilenmek isteyen okuyucular için, Jensen'e dayanarak 1920 yılının sonuna kadar geçen zaman içinde bu konuya uğraşmış araştırmacıların adlarını vermek yerinde olur.

En önemli çalışmalarını yayinallyş sıralarına göre bunlar: C. J. Ball, J. Menant, J. Campbell, F. E. Peiser, J. Halévy, C. R. Conder, L. Messerschmidt, Fritz Hommel, A. Gleyse, R. Rusch, R. C. Thompson, A. E. Cowley, G. Arthatud, Carl Frank'tır.

Üzerinde dolandıkları yerin ne kadar kaygan olduğunu göstermek için, bu araştırmacıların anlam verme işinde hiçbir zaman hiçbir noktada görüş birliğine varamamış olduklarını söylemek yeter sanırım.

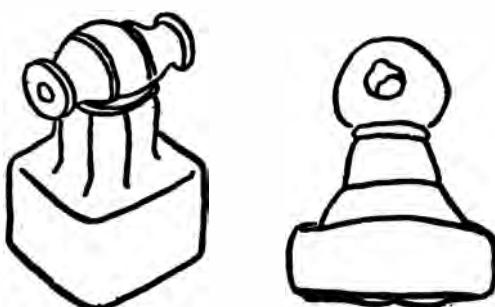
Yine bunlarda görülen başka bir durum da, baştan yanlış hareket noktası seçip, boşu boşuna çalışmalara girişmeleridir. Nitekim Peiser'in başına gelen böyle bir olaydır: Bir *Karkamış* metni üzerinde zekice anlam vermelere girişiyor; ancak, satırların sırasını baştan yanlış saptamıştır.

Görüşleri arasındaki zıtlıklara da bir örnek verelim: Halévy, Hititler'in Semitik ulus olduğu kanısındaydı; Gleyse, hiyeroglifleri Fin-Uğur dillerinin özelliklerine göre okumaya kalkışmıştı; Cowley ise Kafkas dilidir, diye tutturmuştur.

Bunlara rağmen 1920 yılının sonlarına kadar birkaç isim (*Tyana*, *Hmath*, *Gurgum*) doğru olarak okunmuş ve bu şekilde daha sonraki okumalar için birkaç işaretin durumu sağlam esaslara bağlanmıştır. Bu arada konuya yabancı olana çok önemsiz görünecek şeyler için öfkeli tartışmalara tutuşulmuştur. Bu tartışmalar, giderek kişisel atıp tutmalara dönüştü. Kavgaların hepsinde araştırmacıların güç kaynağı da dediğim dedik tutumları ve bağınazlıklarını olmuştu.

Bu konuda tipik örnek olarak 1923-24 yıllarında Carl Frank ile Jensen'in yaptığı bilimsel (!) polemiği gösterebiliriz.

Frank, "Mahut Hittit Hiyeroglif Yazları" adında yeni bir çözümleme makalesini yayımlar. Bu incelemeyi Jensen, "Asurbilim Dergisi"nde eleştirir. Bunun üzerine kapışırlar.

Hittit mühürleri

Iki yazılı mühür ve Tabarna mührü

haksızdı, kendisinin hiçbir yanlış yapmadığını söylemek istiyorsa. Böyle sine bir bilginler kavgasını sadece yakışık almaz bir iş diye nitelermeye kalkışan, yanlış bir yargı vermiş olur. Çünkü bu adamlar yükendikleri ödev bakımından saf akılla ilişkili bir iş görmekteyse de, gerçek bir araştıracı hayatı kendilerini adayabilmeleri için her şeyden önce yüreklerinin sesini dinlemek ve coşkulara kapılmak zorundadırlar; bu bakımından coşkun heyecanlarını doğal karşılaşmak gereklidir.

Gerçekten çok şiddetli dönemler geçirmiş bu hesaplaşmadan sonra Hitit hiyeroglifleri sorunu, araştırcıların çoğuna dokunurlarsa ellerini yakacak kızgınlık bir demir gibi görünümeye başladı.

Böylece yıllar gelip geçti; kimsede bir hamle görülmüyordu. İlk kırıdanma 1928'de İtalyan dilcisi Meriggi'de görüldü. Meriggi yeni yorumlarda bulundu. Onu 1930'dan itibaren yeni nesilden bir grup genç araştıracı izledi. Bunlar sorunu yeni baştan kökten ele aldılar.

Genç araştırcılar Ignace J. Gelb, Emil O. Forrer ve Helmuth Th. Bossert'ti; bir Amerikalı, bir İsviçreli, bir Alman.

Bu araştırcıların denemeleri hemen olağanüstü ilgi topladı, çünkü sayıları hayli kabarık metinlerin okunmasında aralarında görüş birliğine varmışlardı; bu da çözümleme tarihinde ilk kez görülmekteydi. Aynı sonuçlara ilk varanlar, Meriggi ile Bossert oldu. Hiç beklemediğleri bir onaylama, Hititbilimin eski ustası Friedrich Hrozny'den geldi. Yıllarca süren bir susuştan sonra birinden söze karışmış ve çok iyi bildiği civi yazılı Hititçe'yle yaptığı karşılaştırmadan gençleri doğrulayan sonuçlar çıkarmıştı.

Jensen, yeni diye Frank'ın öne sürdürdüğü çözümleme yöntemlerinin otuz yıl öncesi tarafından kullanılmış olduğunu sapmayıńca, büyük bir öfkeye kapılmıştır. Frank'ın çalışmasını satır satır didiklemeye koyuluyor: "Sonunda utançtan kapkırmızı kesilerek kalemi bir yana fırlatıyor."

Frank hemen "Hittit Hiyeroglif Yazları Üzerine İncelemeler"de cevabı yapıştırıyor: "Bütün bu şeyleri birbirinden ayırt etmem fizik bakımından gücüm yetmez"; "yazlıkların anlaşılmasını sağlamak bakımından çalışma gerçek anlamda herhangi bir etkiden yoksundur, ne bir yerinde ileriye doğru atılmış büyük bir adım vardır, ne de dâhiyane bir hamle".

Ve bu son cümleyi özel biçimde bastırılmıştı. Hiç kuşkusuz, ikisi de hem haklıydı, hem haksızı! Haklıydı, ötekinin önemli yanlışlar yaptığıni söylemek istiyorsa; hak-

*Hükümdarlığı, "belirleyen" edikula, her kral adının üstünde aurur.
Buradaki, kral Tudhaliyas'a aittir.*

O sırada mutlu bir rastlantı oldu, bu sayede yillardan beri sürüp giden çalışmaların bir türlü karanlığını dağıtamadığı şeyler birdenbire aydınlığa kavuştı.

Alman arkeoloğu Kurt Bittel, Boğazköy'de, daha önce Winckler'in paha biçilmez değerde malzemeler elde ettiği Hititler'in başkentinde 1934 yılında kazıya başlamış ve daha ilk hamlede 200 kadar "iki dilli metin" bulmuştı.

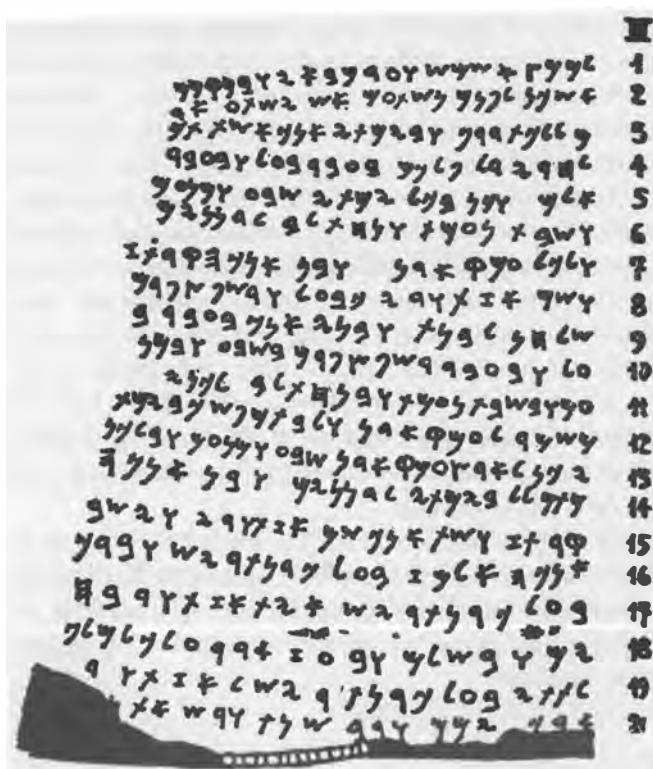
Başlangıç döneminin bir sürü yanlış okumasından sonra, çoktan müdürlere anlam verme işinden vazgeçilmiş bulunuyordu. İki yüz "iki dilli metin" in bulunması, küllenmiş hevesleri yeniden alevlendirdi, çalışmalara başlandı.

Bittel ile Güterbock 1936'da ilk kral adını okudular, daha önce bu adın okunuşu nice tartışmalara konu olmuştu. Bu seferki okunuş, başka türlü okunmasına olanak vermeyen bir kesinlikteydi. Bu ad "Suppiluliuma" idi; M.Ö. 1375'ten 1335'e kadar egemen olmuş Hitit kralı. Bunun mantıksal devamı başka bir sonuca da hemen varıldı.

Boğazköy'de Nişantaş denilen bir kayada, çoktan beri bilinen hayli yıpranmış büyük bir hiyeroglif yazıt vardı. Öteden beri bunun Suppiluliuma'ya ait olduğu sanılmaktaydı. Şimdi bunun böyle olduğunu kesinlikle tanıtlamak olanağı doğmuştu. Burada kralın adı *edikula* denilen bir simgeyle "belirlenmiş" bulunuyordu – Benzeri belirlemeyi firavun adlarını çevreleyen kartuş'larda görüyoruz. Ne var ki, bu *edikula*'nın hemen yanında başka *edikula*'lar da vardı; yani, bir kral adının yanında başka kral adları.

O halde burada bir soy sop sayılması var demekti (bütün Doğu hükümdarları yazıtlarda atalarını saymayı severler). Buradaki soy sayma ise üç göbek öteye kadardı.

Yazitta babanın adıyla dedenin babasının adının aynı, dede adının başka olduğu görüldü.

"İki sigır üstünde tanrılar sıtunu". Karatepe'de ilk büyük keşiftir. Dört yan Fenike yazılarıyla kaplıdır. Altın arayan göçebeler devirdiği için üç yanı hayli zedelenmiştir.

Bu durumda yeni bir sorun ortaya çıkıyordu: Suppiluliuma'nın ataları arasında aynı adı taşıyan iki kral, bunların arasında hükümdarlık etmiş, adı başka bir kral mı vardı?

Evet, vardı. Bunun böyle olduğu da çoktan biliniyordu, çünkü Hitit krallarının soy sırası Boğazköy'ün daha önce çözümlenmiş civi yazılı belgeleininde defalarca görülmüştü. Bu metinlerden Suppiluliuma'nın babasının Kral III. Tudhaliyas ve dedesinin babasının da II. Tudhaliyas olduğu öğrenilmişti. Dedesinin adı ise başkaydı: Hattusilis.

Bu adlar Nişantaş yazıtındaki adlara tipatip uyuyordu. İncelenen başka mühürler de bu okunuşu doğrulamış ve sağlamlaştırmıştı. Böylece sonunda hiyeroglifle yazılmış dört Hitit kralının adı kesin biçimde okunmuş oluyordu. Bu okunuş, o güne kadar çift yazılı metinlere başvurmadan üzerinde çalışılmış işaretlerin doğru okunmuş olduğunu da kanıtlıyordu. İngiltere'nin, Almanya'nın, Amerika'nın ve İtalya'nın çalışma odalarında, sık sık kuşkulara düşülerek Elli yıldır sürdürülén çabaların kesin zaferiydi bu!...

Bununla birlikte, burada yine de bir sıralama yapmak gereği vardır, zira ilerleme henüz buluntu mühürlerden elde edilmiş olanlardan daha büyük görünümüyordu.

Mühür metinleri çok kısaydı ve çoğu zaman da hayli silinmiş ve parçalara ayrılmış halde ele geçiriyordu. Ankara'da Alman profesörü Güterbock, mühür buluntuların okunmasına önemli katkıları olduğu halde, çözümlenmenin geleceği konusunda karamsarlık göstermekteydi. Nitekim, Sayce da kadere boyun eğmişcesine bir edayla şöyle yazmamış mıydı? “*Gerçek anlamda kelime çözümlenmesi konusunda tüm umudumu yitirdim; şans yüzümüze gülüp, bize biraz uzunca bir bilingue nasip etmezse, bu umutsuzluk sürüp gidecektir.*”

Sorunu çevresini kuşatan sık çalılıklardan çekip çıkarabilmek için Sayce'in son çıkar yol olarak bel bağladığı, gerçekleşmesi olanağı çok uzak bir şeydi, ama gerçekleşiverdi. Aşağı yukarı 70 yıldır araştırcıların rüyasını gördükleri koskocaman bir *bilingue*, 1946'da bulundu. İşin garibi bunu bulan, hiç kimse-nin böyle bir şeyi kendisinden ummadığı bir adam oldu. O da Güterbock gibi mühürler üzerinde çalışıyordu, ama onun gibi karamsar değildi, aksine Hitit hiyeroglif yazısının günün birinde uzun *bilingue* olmadan da çözümleneceğine inancını defalarca belirtmişti.

Bu adam Alman profesörü Helmuth Th. Bossert'ti ve ancak o, bu büyük *bilingue*'yi bulabilirdi; çünkü 1933 yılında Ankara'da Türkiye'nin Milli Eğitim Bakanı tarafından kabul edildiğinde, bir süre için profesör olarak İstanbul'a gelip gelemeyeceği kendisine sorulmuş, o da uzun boylu düşünmeden hemen cevabını vermişti:

“Ah, evet, tabii, niçin gelmeyeyim?”

III

EGEMENLİĞİN SIRRI

Hattusas Kralları

ŞİMDİ ARTIK HİTİT TARİHİNİN kısa bir özeti vermek zamanıdır, ancak daha önce tarih yazmanın ne olduğu üzerinde biraz durmamız gereklidir. Bilim adamları 19 ve 20. yüzyıllarda tarihe el attılar ve böylece tarih, bir bilim niteliği kazandı.

Tarih yazmada bulunan tek bilimsel öğe, 19. yüzyılda gerçekleştirilmiş olan kaynak eleştirisidir; bu da eldeki kaynağın – kronik, rapor, ferman, belge, mektup, geçmişten iletilmiş her çeşit söylentinin – doğruluk bakımından sağlam olup olmadığına en modern olanaklarla (çağdaş bilimin bütün verilebilirinden yararlanarak) titizce araştırılmasıdır. O halde doğrudan doğruya gerçeklik, köken sağlamlığı ve belgenin degeriyle ilişkili değerlendirme söz konusudur. Yani, bir ayıklama yapılacaktır; seçili kabul edilmesi, eskiden de, şimdide tek tek tarih yazarının anlayışına kalmış, onun kişiliğine ve belirli bir tarih kesintisini yansıtan çağının ruhuna bağlı bir ayıklama.

Kaynak eleştirisine dayalı bakış açısından güzel bir formülü, Alman tarihçisi Leopold von Ranke'nin (1795-1886) *"1494-1514 Arasında Roman veermen Uluslarının Tarihi"* adlı eserinin önsözünde buluyoruz:

"Tarihin görevi, geçmişi yargılamak, çağdaş dünyaya gelecek yıllarda yaranması için ibret dersi vermektir; böylesine yüksek görevleri günümüzün bilgisi üzerine alamıyor, sadece neyin gerçekte nasıl olduğunu göstermek istiyor."

"Gerçekte nasıl olduğu..." Bu sözde ancak doğa bilimlerinin üstünlük kazanma çağında oluşabilecek cinsten felsefi bir kanı kendini göstermektedir. Geçmiş ulusların oluşumu ve kayboluşunu, tipki kimyasal bir ilişki gibi birkaç cevherden yeniden varyapım haline getirme inancını yansımaktadır.

Bu cümleyi ölçek yapacak olursak, dünyanın bütün ünlü tarih eserlerini buna göre değerlendirmemiz gerekecektir. O zaman da hepsini bir kenara atmak zorunda kalacağız. Oysa, bunların büyük tarih eserleri olduğuna çoğu zaman inancı tamdır. Aslında bu eserler herhangi bir üniversite öğrencisinin tek tek parmak basabileceği yiğinla yanlışlarla doludur. Herodot'u ele alalım; ona *"tarihin babası"* deniliyordu, aslında *"yalan babası"* dememiz gereklidir. Thukydides, Tacitus da öyle; hele Sueton'un tarihsel olay yazarı olarak kazandığı sadece kötü bir ün değil midir? Doğru tarih anlatıcısı diye tanınan Froissart, değerini yitiriverdi; hatta Voltaire ile Edward Gibbon'un bile durumları

sağlam değil. Daha sonraki dönemlerde tarih yazmışlardan Herder, Carlyle, Nietzsche'den Spengler ve Toynbee'ye kadar nice gözüpek kalemden hiç söz etmemek daha iyi!...

Zaten Oswald Spengler de (1880-1936): “*Tarih yazmak, yaratıcı bir yazma eylemidir*” demekle Ranke'nin düşüncesine ters düşen bir görüş açısını dile getiriyor, tarihçiyi bir bilim adamı olarak değil de bir yorumcu olarak tanımlıyor.

Daha derinlemesine, fakat anafikir bakımından benzeri bir görüş, Hollandalı tarih araştırıcısı Johan Huizinga'ya (1872-1945) aittir:

“*Tarih, manevi bir biçimdir, bir kültür, kendi geçmişinin hesabını bunun içinde verir.*”

Bu tanımlamaları sürdürürsek tarih felsefesinin içine dalar, kitabımızın konusundan uzaklaşmış oluruz.

Onun için biz yine Hititler'e dönelim ve eldeki verilere göre tarihlerine bir göz atalım:

M.Ö. 2. binyilda Küçükasya'da cereyan etmiş tarihsel olayları, özellikle Hitit ulusuyla ilgili olanları, ne Ranke'nin yöntemiyle ne de Spengler'in düşüncesine göre anlatmak olanağı yoktur. Gerçi araştırmacıların bulduğu belgesel malzeme çok büyütür, ama boşluklar da aynı ölçüde büyültür. Şimdilik tarihçiye sunulanlar, ancak Hitit ulusunun savaşlarının tarihiyle krallarının tarihinin yapılması olanağını sağlayabiliyor. Bu konuda yoğunla orijinal belge vardır. Ama ya kültür tarihi?

19. yüzyıldan bu yana geçmişi değerlendirmekte tarihin vazgeçilmez parçası olan kültür tarihinin Hititler'le ilgili bölümünü yazmak, güç bir sorun halinde karşımıza çıkıyor. Bunun yazılması, ancak içinde (yasa, anlaşma, ferman gibi) özel sorunların söz konusu edildiği kil tablet metinlerin elverdiği ölçüde olacak; bunlardan din, hukuk, sanat ve törenin anlaşılması yoluna gitilebilecektir.

Eski kültürler bu dolambaçlı yolda, bir dereceye kadar kendilerini belirleyecek belgeler bırakmıştır. Hititler'de ise, durum aksinedir. Büyük güçlüklerle karşılaşılmaktadır, çünkü şimdilik hiçbir yerde bu ulusa özgü organik bir gelişim, tek anlamlı bir stil ya da herhangi bir karakter görülmemektedir. Böyle olduğu halde bu olguların yürekli bir tarihçi için yine de çok büyük önemi vardır. Bunun böyle olduğunu daha sonraki bölümde göstermeye çalışacağız.

1834'te Texier, Boğazköy harabeleri görmüş, *Hattusas'*ı tanımiştı (bu bölümde tarih söz konusu olduğundan, artık hep tarihsel adları kullanacağız); 1907'de Winckler, *Hattusas'*ın Hitit İmparatorluğu'nun başkenti olduğunu tanıtlamıştı.

Hitit araştırmaları *Hattusas* harabelerinde başladı. Tarih, İsa'dan 1900 yıl sonrası gösteriyordu; kil tabletlerin okunmasından anlaşıldı ki, imparatorluğun doğusu da *Hattusas'*da olmuştur. Tarih, İsa'dan 1900 yıl önceyi gösteriyordu.

O halde Hatti tarihini anlatmaya *Hattusas'*tan başlamamız doğaldır.

Bu başlangıcı ise bir lanet simgeliyor!...

* * *

“KENTİ firtinalı bir gecede aldım, ancak burada elime geçen sadece yaban otları oldu. Benden sonra kral olacaklardan her kim, Hattusas’ı yeniden canlandırsa, onu göklerin fırtına tanrısına havale ettim.”

Küçük Hattusas kalesinin beyini yenip kenti yerle bir eden Kussara Kralı Anittas’ın bir tabletinde böyle yazılı. Bu lanet, eski Hitit dilinde uzun bir tapınak yazısının içinde bir parçadır.

Ne var ki, aldirış eden olmamış bu lanete; M.Ö. 1800’lerde *Hattusas*, eskiinden daha büyük ve daha güzel olarak yeniden kurulmuş.

O zamanlar Küçükasya, Suriye ve Mezopotamya’da ulusların nasıl dalgalanmalar meydana getirdikleri konusunda bilgimiz çok az. Sargon’un imparatorluğu (M.Ö. 2300 yılları) yıkılışı hayli zaman olmuştu; Asurların Küçükasya’ya sokulmaları giderek güçlenmektedir (başlıca yerleşme merkezleri *Kültepe*’dir); şehirdevletler ve küçük krallıklar birbirleriyle sonu gelmez savaşları sürdürmekte, savaş ortaklıkları yapılmakta, arada sırada kısa ömürlü anlaşmalar ortaya çıkmakta, ama asla sürekli, güçlü ve siyaset bakımdan etkili bir büyük güç oluşamamaktadır.

Bu durum, Hititler kuzeyden akıp gelince birden değişiveriyor. Hititler, kuzeydoğudan mı gelmişlerdi, yoksa kuzeybatıdan mı? Bunu henüz kesin olarak öğrenemediğimiz gibi, geldikleri zaman asıl adlarının ne olduğunu da bilmiyoruz. Fakat bildiğimiz bir şey varsa, bunların Hint-Avrupa kökenli bir ulus olduklarıdır.

Kuşkusuz birkaç bin kişiden fazla değildiler, fakat buranın yerli halkı Proto-Hattiler’den daha gelişmiş ve daha becerikli oldukları hemen anlaşılıyor. Meydana çıktıkları andan itibaren siyasal yönetim ile askeri güç arasında çok ender dengesizlik gösteriyorlar. Başka bir deyişle, öylesine güçlü oluyorlar ki, yayılmalarına karşı çıkmayı kimse göze alamıyor. Ayrıca siyasal açıdan büyük yetenek sahibi oldukları da besbelli. Öyle ki, çığneyip geçtikleri ulusları köle yapmıyorlar, aksine onları bir sadakat ilişkisi içinde eritmeyi başarıyorlar.

Gariptir, ilk Hitit kralları soylarını Kussara hanedanına dayandırmaya önem vermişler, ataları olarak da Hattusas’ı yıkmış ve burayı yeniden kurmağa kalkışacak olanı lanetlemiş bulunan Kral Anittas’ı benimsemişlerdir. Devletin kuruluşundan 150 yıl kadar sonra bir hükümdar, fermanlarının birinde, ülke çapında girişi yeni eylemlerin zorunluluğunu açıklamak için tarihsel bir giriş yapmamış olsaydı, bugün Hititler’in ilk gerçek kralları hakkında pek az şey söylecektik. Bu hükümdar Telipinus’tu ve devletin babaları olarak fermanında üç hükümdarın adını veriyordu:

Labarnas, I. Hattusilis, I. Mursilis.

Labarnas adı daha sonra kral’la eşit anlam kazanıyor – tipki Sezar, Kayser, Çar gibi. Bunlardan öncekiler, I. Tudhaliyas ile Pusarrumas, tarihöncesinin sisleri altında kaybolmuş gibidirler, egemenlik tarihleri kesin olarak bilinmiyor. Bilgiler yetersiz de olsa Hitit devletinin kurucusu olarak Labarnas’ı kabul ediyoruz.

“Ve ülke çok küçüktü... Ne yana sefer açsa, hemen güçlü ordusuyla düşman bir ülke yolunu kesiyordu.” Buna rağmen Labarnas, şehir devletleri ve küçük krallıkları daha büyük yeni bir siyasal birlik içinde toplamayı başarıyor, sınırlarını batıya doğru genişletiyor, etki alanını kuzeye ve güneye yayıyor, belki de denizlere kadar uzanıyor.

Bazı kaynaklar ilk kez onun, kendi soyundan geleceklere bir ölçüde tahta çıkmak güvencesi sağlayacak biçimde krallık töresi kurduğunu bildiriyor. Bu güvence, kralın yerine geçecek olanı ataması hakkıdır.

Bu bakımdan oğlu I. Hattusilis (1650-1620), kendisinden sonra tahta çıktırmış ve bazı hamleler yapmasına elverişli bir siyasal ortam bulabilmisti. Güney sınırında bir tampon devlet yaratılmak için Halep üstüne yürüyor. Fakat düşmanı önünde değil, arında, kendi sarayındadır. Halep seferinden hasta bir adam olarak dönence, aynı zamanda siyasal vasiyetnamesi de söyleyeceğimiz ve ilkçağ dünya edebiyatında eşine ender rastlanır düzeyde kişisel şikayetnamesini yazdırıyor.

Bu son sözlerinde şîrsel nitelikte bir yakınış vardır:

“Büyük Kral Labarnas, kurultaya ve soylulara söyle seslendi:

Bundan böyle ben hasta biriyim artık. Sizlere ‘tahta çıkışın’ diye genç Labarnas’ı takdim ettiğim zaman, onu oğlum bilmiş, kucaklamış, yüceltmış, hatta şımartmıştım. Ama bu delikanlığının hastalıkım sırasında öyle davranışları oldu ki, anlatılır gibi değil.

Ne gözünden yaş geldi ne de en ufak bir acıma belirtisi gösterdi.

Soğuk ve katı yürekliydi.

O zaman ben, kral, kendisini son bir kez daha sinamak istedim ve hasta ya-
tağıma çağırıttım.

Böyle bir durumda bir yeğenin bile öz oğulmuş gibi yakınlık göstermesi gere-
mez mi? Ama ne gezer! Delikanlı, kralın sözüne aldıritış bile etmedi.

Ama anasının sözlerini, o yılanın sözlerini can kulağıyla dinliyordu.

Zaman zaman kardeşleriyle hemşireleri de ona kötü laflar taşıyip duruyor-
lardı. Ben kral, bunların hepsini öğrendim.

Madem ki öyle, o halde dişe diş dedim.

Artık bu iş bitsin! O benim oğlum değil artık! Bu sefer de anası bir inek gibi
bağırmaya başladı:

‘Vay benim tosunumun başına gelenler! Mahvettin bizi, anlaşıldı, niyetin
onu öldürmek senin!’

Peki ama, ben kral, ona hiç kötülük yapmış mıydım? Onu rahiplige yükseltten
ben değil miyim?

Hep onun iyiliğini istemiştim, hep buna göre yol göstermiştim. Fakat o hiçbir
zaman kralın dileklerine karşılık vermedi.

Sadece hep kendi isteklerini kolladı; böyle yalnızca kendini düşünen biri,
Hattusa’sı sevebilir mi?”

Kral ölmek üzereyken, yerine geçmesi için hemen başka birini önerir ve yeteneksiz bulduğu oğlunun yerine torunu Mursilis’i aday gösterir. Daha ön-

ce de asıl oğluyla kızını cezalandırmayı unutmaz, gelirlerini azaltır, belirli bir yerde oturmak üzere sürgüne yollar. Sonra da bir prensin doğru eğitimi üzere görüşlerini sıralar. Yeni seçilen halefine öğütler verir. İstedikleri şunlardır: Sürekli sarayın içinde yaşayacaksın, ama yine de hep alçakgönüllü davranışacaksın, yiyeceğin ekmek, içeceğin su olmalı, şarap içmeyi ancak çok yaşılanlığın zaman düşüneceksin; "*o zaman iç içebildiğin kadar!*"

M.Ö. 1620 yıllarına ait bu şikayetname ve vasiyetname karışımı yazı, eskiçağ biliminin bir muammasıdır. Dildeki bu duruluk, yakınıyla yol gösterici öğretülerin, hikâye ile diyalogun büyük bir sanat gücüyle kaynaştırılması öyle birdenbire doğmuş olabilir mi?

Ne yazık ki, bu doğrultuda başka bir örnek yok. Hattusilis'in bu vasiyetnameyi, kanımızca bir edebi gelişmenin doruk noktasını yansıtır. Fakat bugüne kadar Hittit İmparatorluğu içinde edebi gelişmeyi gösterecek kanıtlar ele geçmemiştir.

Hittit kültürünün en yeni yorumcusu, Alman araştırcı Dr. Margarete Riemenschneider bu vasiyetnameyi bir hükümdar hilesi olarak niteliyor; yani, devlet çıkarına siyasal amaçlarla yazıldığını ileri sürüyor. İnsan özellikle kişisel planda tutulmuş son cümleleri okuyunca, bu tez pekinandırıcı gözüküyor. Sonra böyle bir tez, olsa olsa ancak vasiyetnamenin doğuş nedenini açıklar, ama onun biçim bakımından eriştiği yüksek edebi düzeyi açıklayamaz.

VASİYETNAMEDE de yazıldığı gibi, I. Hattusilis'in son eylemlerinden biri, güvenini kaybeden büyük oğlu yerine Mursilis'i tahta aday göstermesi olmuştur. Bu aday, I. Mursilis adıyla tahta çıktı ve M.Ö. 1620-1590 yılları arasında hükümdarlık etti. Sağlam bağlardan yoksun şehir devletler federasyonunu yeniden örgütleyerek Hittit İmparatorluğu'nun asıl kurucusu oldu. Böylece firavunlar imparatorluğunun kuzeydoğusunda, Mezopotamya İmparatorluğu'nun kuzeybatısında ilk kez Doğu'nun üçüncü büyük siyasal gücü ortaya çıktı.

Güneydoğuya büyük bir sefer açıp, manevi babasının başaramadığını başarıyor. Halep'i ele geçirdiği gibi, Babil üzerine yürüyerek burayı da fethediyor. Böylece, Hatti adını herkesin korktuğu bir söz haline getiriyor. Ama, bu sefer, tipki Büyük İskender'in Hindistan'ı, Alman imparatorunun İtalya'yı ve Kudüs'ü, İsveç Kralı XII. Karl'ın ve Napolyon'un Rusya'yı fethे kalkışması gibi hem kahramanca, hem de akılsızca bir hareketti; çünkü Hattusas'tan 2000 kilometre uzaktaki Babil'i elinde tutamayacağı besbelliydi, nerede kaldı imparatorluğuna katması?...

1590'da, yurduna döndükten kısa bir süre sonra eniştesi tarafından öldürüldü. Bu tarih Hitit tarihindeki ender sağlam noktalardan biridir; ilk Babil hanedanının yıkılışı hakkında Babil kaynaklarının verdiği bilgiye tıpatıp uymaktadır.

Ondan sonra tahta çıkan Hantilis, Zidantas, Ammunas, Huzziyas gibi kulağa yabancı gelen adların etrafında sadece saray entrikaları, kansoylular ve rahiplerin kralla yaptıkları iktidar kavgaları vardır; büyük İngiliz yazarı Shakespeare'in ilk tiyatro eserlerini yazmasından üç bin yıl önce buralarda da ne Hamlet'ler, Macbeth'ler, III. Richard'lar yaşamış, ne trajediler oynanmıştır.

Tahta çıkmayı tayin eden etmen, artık baba ve kardeş katilliği olmuştur; siyaset hayat ise ikbal düşkünu dular, iktidar hastası prensler, yaşı küçük hükümdarların arkasında dolaplar çeviren kral naipleri düzenlemektedir. Krallığın gelecek için duraksamalar uyandıran böylesine bir döneminde kurtuluş çaresi ancak hükümdarlık haklarını ve tahta çıkmayı sağlam ilkelere bağlayacak bir düzenin kurulmasıydı.

Böyle bir girişim için zorunlu seçkin anlayışı ve beceriyi gösteren, bu sayede yeni bir düzen kurmayı başaran Telipinus oldu. Onun gerçekleştirdiği tipik bir meşruti monarşiydi. Hanedanın erkekler için sırayla tahta çıkmak güvencesi sağlanmıştı, ama yargı hakkı soylular meclisine bırakılmıştı. Bu hak gerekiğinde kralı bile yargılacak derecede genişti. Eğer hanedandan biri öldürülür ve bu cinayette kralın parmağı olduğu şüphesi belirirse, kendisine uyarıda bulunabiliyor; eğer cinayeti onun işlettığı kanıtlanırsa kral hakkında ölüm cezası verebiliyordu.

Telipinus, kral haklarına geçerlilik sağlama gücünü elde edince, hükümdar sarayında öylesine sağlam bir düzen gerçekleştirdi ki, krala karşı meclisin olağanları azaldı, ancak apaçık bir cinayet olayında yetkisini kullanabilir hale geldi.

Öte yandan Hitit krallık kavramının, doğu ülkelerinde çok yaygın ve hatta bazı Hint-Avrupa uluslararası ile görülen tanrıya benzerlik, ya da tanrıyı yer yüzünde temsil etme gibi öğelerden uzak oluşu da başka bir ilginç özelliklektir.

Avrupa tarihinde ancak çok sonraları kurulabilecek gerçek meşruti krallık sisteminin, Hititler'de görülen bu ilk biçim hukuk araştırması bakımından ayrı bir değer taşımaktadır.

Hittit yasalarının ilk kez bu dönemde yazılı metinler haline getirilmiş olmasına hiç şaşmamak gereklidir. Büyük bir ihtimalle bunu yaptıran da Telipinus'tur.

Kuşkusuz bu yasalar eski derlemelere dayanmaktadır; Babil ve Asur yasalarından da yararlanılmıştı, ancak genel yapısı bakımından – her şeyden önce de ceza ölçüsündeki suça göre değişken yumuşaklık bakımından – Doğu ülkelerinin bütün hukuk kitaplarından öyle farklı ve öyle yeni hukuk düşünçeliğe doludur ki, haklı bir hayranlık uyandırmaktadır.

Fakat ne yazık, Telipinus'un bu yeni yasaları nasıl gerçekleştirdiği konusunda pek az bilgiye sahibiz. Bununla ilgili araştırmalar, yıllarca teoriler peşinde koşarak olumlu bir sonuca varamamıştır; bunun da kökeninde Hititler'in tarihinde hiçbir bilimsel disiplinin birikim oluşturamamış olması gibi yanlış bir anlama yatar.

On sekiz yıl öncesine kadar Eskiçağ araştırmacıları, Telipinus'u M.Ö. 1620-1600 yılları arasına yerleştirmektedirler. İsviçreli Forrer, bu tarihi otuz yıl daha geriye M.Ö. 1650'ye kaydırır. Bundan sonra ilk bilgiler ancak 1430'larda başlıyor. Yani, arada uzun bir ara, bir gedik var; hiçbir belgenin, hiçbir yazının, hiçbir arkeolojik kalıntıının bulunmadığı, sanki hiçbir şey olmamışcasına geçmiş iki yüzyıllık bir zaman yarığıdır bu. Öyle ki, diğer ulusların tarihine andırıım (analoji) yoluyla, ya da eşzaman paralelliği yoluyla tarihsel hayatı aydınlatmak imkânı bulunamıyor.

Nitekim Winckler'den sonra Boğazköy'de kazılar yapan Kurt Bittel, 1937'de "Hittit Kralları Cetveli" adlı eserinde 1600-1400 arasında bu iki yüzyıllık süreyi "doldurulamayan boşluk" olarak niteliyor. Seçkin bir Hititbilimci olan Albrecht Götz de, aynı zaman yarığı karşısında şaşkınlığını saklamıyor, fakat pek yakında bu esrarın çözüleceğine olan inancını da belirtiyor.

"Şimdilik" diyor; "bu durumun Hurri egemenliğinin en yüksek noktasına erişerek Mitanni İmparatorluğu'na dönüşmesiyle ilişkili olabileceğini söyleyebiliriz. Kaynakların yeniden bilgi vermeye başlaması, ancak 1430'larda görülüyor; bu arada sadece taşraya ait önemsiz işlerden söz eden belgelerin bulunduğu bir dönem vardır."

BÖYLE bir şey olabilir mi?

Büyük bir imparatorluğun sürekli gelişimi içinde, iki yüzyıl süreyle "sadece taşraya ait önemsiz olaylar" dizisi yer alabilir mi?

Sözelimi, Avrupa tarihinde benzeri bir dönemi, 1500-1700 yılları arasını kaldırıverdiğimizi düşünelim, Ortaçağ ile Yeniçağ arasındaki bağlantı hemen kopacak, bu iki çağ birbirinden ayrı iki kültür gibi görünecektir. Çünkü tarihten Amerika'nın keşfini, İspanya'nın büyük gücünü, Portekiz'in yedi denize yayılmış egemenliğini, Barok çağını, her bölgede derin etkiler yapmış reform hareketini sildiğimizde, Giordano Bruno, Galileo Galilei, Tycho Brahe, Johannes Kepler sayesinde modern doğa bilimlerinin kurulmasını; Thomas Hobbes, Spinoza, Leibnitz'le oluşan eleştirisel felsefeyi; Shakespeare, Molière ve Calderon de la Barca ile doğmuş moden tiyatroyu da silmiş oluruz.

Tarih bilgisinin V. Karl⁽¹⁾'da birden kesilip, ancak Prusya Kralı Büyük Friedrich'te yeniden başladığı, bu iki yüzyıllık zamanın içeriğinikestirmeye kalkmak ise doğrusu çok güç bir görev olurdu.

İşte Hititbilimciler de böylesine bir görevle karşı karşıya bulundukları kanısındaydılar. Sanki bu ikiyüzyıl Önasya insanlığının üstüne birdenbire çökmiş karanlık bir geceydi. Böyle bir izlenimin ulyanması, çok atakça varsayımların ortaya atılmasına olanak verdi.

Fakat, bu varsayımların hepsi yanlıştı.

Eksik sanılan bu iki yüzyılın esrarının çözüldüğü günümüzde, bu çözümü

(1) 1519-1556 arasında Kutsal Roma-German İmparatoru. Türkiye'de Şarlken diye tanınır.

sağlayan anahtarı bulmanın aslında ne kadar basit olduğunu söylemesi kol .
Ama yine de şu soruyu sorabiliriz: Nasıl olmuştu da bunca zamandır üzer
de çalışılmış Önasya kronolojisini bir eleştiri süzgecinden geçirmek kimse
aklına gelmemiştir? Yani iki yüzyılın böyle bir anda tarihten silinmesinde
mantıksızlık olabileceğini niçin kimse sezmemiştir? Dolayısıyla o güne ka
üzerinde çalışan tarihlerin toptan yanlış olabileceğini düşünecek hiç de
bir iki kişi niye çıkmamıştır? Hem bu konuda sadece kuşku gösterilmesi t
yeterdi, hemen kanıtlamak zorunluluğu da yoktu.

Bu sorunu yanlış anlamalara yol açmadan açıklamak için, kronoloji kon
sunda kısa bir arasöz yapmamız gerekiyor.

İKİNCİ BÖLÜM

Tarihleri Saptama Bilimi

BABAMIZ, BÜYÜKBABAMIZ ve onun babasıyla, yani kendi soyumuzla ilgili bilgiler geçmişe yönelik en doğal, en kestirme ve de en ilkel zaman hesaplamasını sağlar.

İllkel toplumlarda zaman hesaplaması birtakım doğa olaylarının hatırlanmasına dayanılarak yapılır. Bugün bile basit köylülerin zamanı hâlâ “kitlik kişi yılında”, “büyük su taşkını yılında” diye hesapladıklarını duyuyoruz.

Bir toplumda gerçek anlamda zaman hesaplama yöntemleri ne kadar erken uygulanmaya başlamışsa, bu olay genellikle değilse bile çoğu kez o toplumun yüksek kültür düzeyine geçmesinin belirtisi sayılır. Egon Friedell, bilimsel olmadığı halde bilimi büyük çapta etkilemiş kültür tarihi üzerine kitaplarının birinde şöyle diyor: *“İnsanın en büyük özlemi, sürekli rüyası, kronolojiyi dünyaya getirmektir. Zamanı bir defa görülebilir, ölçülebilir, hesaplanabilir şematik hale getirelim; içimizde hemen onun bize ait olduğu, ona egemen olduğumuz kanısı doğacaktır.”*

Bir yıllık zaman kesitinin dikkatle gözlemlenmesi, genellikle daha sonraki doğru astronomik zaman belirlenmeleri için çıkış noktası olmuş ve hayatı yön veren önemde bir iş sayılmıştır? (bu gözleme iten neden, Mısır'da Nil'in bereketi, Babil'de ise ırmakların yıkıcı taşınlarıdır). Orta Amerika Maya kültüründen yıllık zaman kesitinin daha uzun saptanması, halkın tüm hayatını astronomik olguların boyunduruğu altına iten bir takvim zorbalığını doğurmuştur.

Bir başka garip durum da Grek kültüründe kendini gösterir. Grekler, olimpiyatların belirli zamanlarda yapılmasının dışında, sağlıklı bir zaman kavramından yoksundular. Tarih bilincinine sahip değildiler; durumun gerektirdiği biçimde yıl belirtmeyi hep ihmali ederlerdi. Bu yüzden de tarihsel olaylar ve kişiler zamanın akışı içinde birbirine karışır. Bunu “tarihinbabası” diye adlandırılan Herodot'ta rahatça görebiliriz.

Oswald Spengler şöyle diyor:

“Biz Batı Avrupa kültürünün insanları, sahip bulunduğuımız tarih görüşüyle bir istisnayız; her yerde görülen bir durumu yansıtmaştayız. Dünya tarihi ‘bizim’ dünya tasvirimizdir, insanlığım değil.”

Bu söyle bir genelleme yapıyor, ama sözgelişi, eski Babilliler'in astronomik zaman belirleme yöntemlerini çok geliştirdikleri halde, bunu asla tarihsel

amaçlara yöneltemediklerini, dolayısıyla gerçek anlamda doğru, yani zaman ölçüğine dayanan bir tarih yazımına gidemediklerini düşünürsek, bu söze hak vermemiz gereklidir.

Genç bir insan günün birinde ilk kez eski tarih incelemelerine yönelikince, modern tarihçinin binlerce yıl geride kalmış olayların yılını saptamada gösterdiği güvence karşısında korkuya ürpereceği an çok çabuk gelir.

İncelemesini sürdürünce tarihsel kaynaklara yaklaşır ve bu kaynakların daha doğuşları sırasında ne kadar kısıt, karmaşık ve hatta uydurmalarda dolu olduğunu görünce, bu korkusu çoğalar; hele bunların zamanın kemirmesiyle, ya da insanların düşüncесizce davranışlarıyla yarı yarıya yok olarak, ancak parça parça ele geçirildiklerini fark edince bu korku daha da artar.

İnceleme uzadıkça bir sorun daha ortaya çıkar; bir yandan eski kültürlerin yüksek düzeyde organik bir gelişme göstermiş oldukları benliğinde derinlemesine sezerken, öte yandan yılları saptamanın geçmişine göz gezdirdiğinde ortaya çıkan rakam iskeleti karşısında umutsuzlukla duralar ve bu iskeletin sadece eciş büçüş, bölük pörçük varlıklarını kapsadığını anlar. O zaman da her çeşit tarihsel yıldan kuşkulananmaya başlar.

Yine sözgelişi, aşağı yukarı yüz yıl sürmüş Mısır tarihiyle ilgili araştırmalar sırasında (ülkede birlilik sağlayıp firavunlar imparatorluğunu gerçekleştiren Kral Menes'in kurduğu), birinci hanedanın başlangıç tarihi, ilkin M.Ö. 5867 olarak saptandığı halde, zamanla M.Ö. 2900 yılına kaydırılmıştır. Fakat, bu tarih de henüz tam bir kesinlikte değildir.

Burada bize kronoloji üzerine konuşma imkânı sağlayan, eksik iki yüzyıl olayı da yıl saptama içinde güvenceyi sarsacak nitelikte değil midir?

Hele incelemelerimizde bir basamak daha çıkar da, araştırmacıların yıl saptamada "muhtemel" ile "güvenilir" i çok iyi ayırt ettiklerini anlar ve eski tarihin yıllar iskeletine dayanılarak bugün hemen hemen kusursuz (yani, güvenilir) bir omurganın varyapımına (rekonstrüksiyonuna) gidilebildiğini öğrenirsek, bu tarihsel dedektif çalışması karşısında hayranlıkla karışık ürpertimiz geri gelir.

Tıpkı arkeolojik araştırının ilkin meydanda duranlardan işe başlayıp, giderken yeryüzünün daha derinliklerindeki kültür tabakalarına el atması gibi, tarihçi de önce apaçık yazılı belgelerden hareketle yavaş yavaş daha karanlık geçmişi yoklamaya koyulmuştur.

Grek, Pers ya da Geç-Mısır olaylarıyla doğrudan doğruya ilişkili görünen yerlerde, bizim Hristiyan zaman hesaplamasına göre geriye doğru bir kronoloji yapma imkânı çabuk elde edilmiştir.

Bugün M.Ö. 1. binyılın en önemli olayları için yıl sayımını güvenilir nitelikte gerçekleştirdiğimizi söyleyecek durumdayız. Ancak, geçmişe doğru ne kadar geri gidersek, bilinen olaylarla ilişkiler de o derecede verimsizleşir, kaynakların kendisi de aynı derecede seyrekleşir ve daha da kötüsü, belirsizleşir.

Kronikler efsaneleşir, haberler destanlaşır, krallar ise tanrılaşır. Modern araştırıcı 2. binyıl için olayların yılını (örnek; kralların egemenlik sürelerini) on

yıl farkla hesaplayabilmektedir. Bu fark, 3. binyıl için yıl hesaplamasına geçilince yüz yıl farka kadar çıkmaktadır.

Bu konuda ilk dayanak noktaları – çivi yazısının çözümlenmesinden sonra elbette – kral listeleri, yıl ve isimli yıl listeleri, kronikler ve kral yazılarıdır.

Kral listeleri, kralların egemenlik süreleri hakkında bilgiler verir. Öناسya'da bulunan bu çeşit listelerin en eskisi 20,5 cm. çapında dört köşe bir blok halindedir, üstünde dünyanın yaratılışı ile tufan arasında egemen olmuş en eski kralların adları yazılıdır. Bu liste tarih çağına, yani 2. binyılın sınırlına kadar uzanmaktadır.

Bilim çevrelerinde “*Eski Babil Kral Listesi WB 444*” adıyla tanınan bu listenin A ve B adı verilen, üstünde Asur krallarının adları yazılı başka iki listeye bağlantısı vardır. 1932-33'te Horsabad'ta bulundu. Ayrıca tek tek hanedanların parçalar halinde birkaç listesi de vardır ve 1. binyıla kadar, yani başka kaynaklardan zengin bilgi derlenebildiği, dolayısıyla kesin yıl saptamalarının artık sağlanabildiği bir zamana kadar uzanmaktadır.

Hükümdarların listeleri kesiklikler göstemesine rağmen yine de oldukça elverişli bir akış gösterir; egemenlik sürelerini rakam olarak bildirdiği gibi, zaman önemli bir olayın kısaca anlatılmasıyla da birliktedir. Bu da verimli bir tıpkılık demektir.

Böyle listelerde kusurun nerede bulunduğu anlamak için, bunların parçalarına söyle bir göz atmak uygun olacaktır. Sözgelisi, “WB 444” tufandan önceki krallarla söyle başlar:

*Krallık gökten aşağı inince,
Eridu'da krallık başladı
Eridu'da Alulim kral oldu,
28800 yıl sürdürdü egemenliği,
Alalgar 36000 yıl krallık yaptı.
Arkasından iki kral daha geldi,
Bunlar da 64800 yıl egemen oldular.
Eridu yıkıldı,
Krallık Bad-tibira'ya geçti.
Bad-tibira'da En-men-lu-anna
43200 yıl krallık yaptı.
En-men-gal-anna ise 28800 yıl.
Tanrı Dumzi' çoban kralın egemenliği de 36000 yıl sürdü.*

Yazı bu biçimde devam edip gider.

Babil kralları B listesi de söyle başlar:

<i>Kral Sumu-Abi</i>	<i>15 yıl</i>
<i>Sumu-la-il</i>	<i>35 yıl</i>
<i>Onun oğlu Sabu</i>	<i>14 yıl</i>
<i>Onun oğlu Apil-Sin</i>	<i>18 yıl</i>
<i>Onun oğlu Sin-muballit</i>	<i>30 yıl</i>

<i>Onun oğlu Hamurabi</i>	55 yıl
<i>Onun oğlu Samsu-iluna</i>	35 yıl

Ve böyle sürüp gider.

Tufan'dan önceki kralların çok acayıp egemenlik sürelerini burada tartışa-
cak değiliz. Listenin bu bölümü şimdilik hiçbir tarihsel değer taşıımıyorsa da,
bu hiç de arkeolojik çalışmalar sonucu günün birinde bu kralların hiç değilse
yaşamış olduklarının saptanmayacağı demek değildir; herhalde o zaman ege-
menlik süreleri hiç de bu biçimde olmayacağıdır.

Öbür listede egemenlik süreleri akla yatkın niteliktir. Ancak kralların sa-
dece egemenlik sırasını ve sürelerini vermektedir. Fakat bu, tarihsel dayanak
noktası olmayan bir sıralamadır.

Açıklayalım:

B kral listesinden Sumu-la-il'in, tahtında sadece 15 yıl kalmış Kral Sumu-
Abi'den sonra, 35 yıl hükümdarlık ettiğini anlıyoruz. Fakat Sumu-la-il'in ne
zaman hükümdar olduğunu öğrenemiyoruz.

Bu bakımdan liste yeterince yararlı olamıyor.

Üstelik bu sıralama da pek güvenilir nitelikte değildir. Zira, Babilli liste ya-
zıcıları kralların isteğine göre, önemsiz olanı önemli gösterip büyütmişler,
öğrendikleri yanlış da olsa aynen aktarmışlar, başkalarının yazdığını kusurlu
kopya etmişler, aynı dönemde egemen olmuş çeşitli hanedanları yan yana ya-
zacıkları yerde, düpedüz alt alta yazmışlardır.

Sözgelişi, Büyük Kral Sargon'dan önce 350 kralın Asur ülkesinde hükümdarlık
ettiği yazılıdır; olacak iş değildi bu, zihinleri altüst etmekteydi. Bu kar-
şıklık, yazıcının çeşitli kral listelerini bir araya toplamış olduğu keşfedilinceye
kadar sürdü.

Bu ikilemde yıl ve adlı yıl listeleri dar bir çıkış yolu gösterir. Yılları adlarla
suslemek ve bu yıl isimlerini toplamak, Babil'de daha Sargon zamanında uy-
gulamaya başlanmış, bir gelenek haline gelerek Hamurabi zamanına kadar
700 yıl devam etmiştir. İlk bakışta basit bir iş gibi görünüyorrsa da, eskiler bu-
nu hayli karmaşık biçimde sokmuşlardır.

Belirli bir yılın ve bu yılın içinde bir ay ya da bir günün kaydedilmesi şek-
linde kesin zaman belirlemeleri çok ender görülür. Yıl yazıcıları bir yılı, geçen
yilda meydana gelmiş önemli bir olaya göre yazarlar. Bize bugün hayli karma-
şık görünen bir yöntemleri vardı. Ama Mısırlı da eski imparatorluk döne-
minde uzun süre kullanılmıştır. Önemli olaylar neydi?

Bunlar zafer kazanılmış bir savaş seferinin sona ermesi, bir tapınağın yapı-
mına başlanması nedeniyle şenlikler düzenlenmesi, yüksek bir memurun ya-
da kumandanın görevre atanması, hepsinden daha ağır basanı da, hükümet
değişikliği, tahta yeni bir kralın çıkmasıydı. Ne var ki, bu yıl listelerine göre
sağlam bir yıl saptaması olanağı bulunmadığı çabuk anlaşıldı. Yoksa araştı-
rıcların başına çok çorap örecekti. Bir defa bu geleneksel yöntemin ne zaman
uygulanıp, ne zaman uygulanmadığı asla kestirilemiyordu. Hükmet değişik-

liğinin başlangıcı, yeni yıl şenliklerine denk gelmişse bu yöntem uygulanıyordu, o zaman da taht değişikliğinden yıl sonuna kadar geçen zaman eski krala aitmiş gibi görünüyordu. Ayrıca, haneden çıkarları gereği ya da başka nedenlerle yıl adlarının sık sık değiştirildiği de oluyordu. Bir de yazıcıların adları kısaltmak – hatta bazen anlaşılmaz durumu gelinceye kadar kısaltmak – gibi bir alışkanlıklar vardı; kimi zaman da hatırladıklarına göre kaydediyorlar, dolasıyla yanlış kaydetmiş oluyorlardı.

Bütün bu örneklerden anlaşılıyor ki, eski çağlar için bir kronoloji iskeleti kurmak sanıldığından çok daha güç bir ihti. Fakat bizim değindiğimiz birkaç nokta daha var. Bunlardan biri, adlı yıl listeleridir.

Bu listeler yılın, yüksek rütbede bir görevliye, bir kumandana ya da krala göre adlandırılmasından oluşmuştur. Yani burada önemli olay değil, önemli kişi söz konusudur. Çok sonraları bu yöntemin Yunanistan'da da uygulandığına tanık oluyoruz. Önasya'da ise, bu biçim yıl belirlemesi en çok Asurlular'ca kullanılmıştır, hem de çok eski çağlardan beri. Burada da norm bakımından yıl listelerinde görülenlerin benzeri sapmalar vardır. Bununla birlikte bu yıl ve adlı yıl listelerinin, bir bakıma kral listelerinin tamamlayıcısı olduğunu belirtmemiz gereklidir. Bunların sistematik karşılaşılmasıyla sonuçlar çkartılmış, boşluklar belirginleşmiş, yanlışlar anlaşılmış, bazen de bir olayla belirli bir kişinin zaman içindeki ilişkisini saptamak imkânı bulunmuştur. Ama araştırıda umutların güçlenmesi kroniklerle uğraşılmaya başlanmasıyla olmuştur.

Yalnız bu kronikleri, Ortaçağ Avrupası'nda aynı ad altında tanıdığımız eserlerle karşılaşmamalıyız. Bizim Ortaçağ kroniklerinde yavaş da olsa gelişen bir tarih bilinci vardır. Oysa Önasya kronikleri – birkaç tane Hittit kroniği bir yana bırakılırsa – önemli olayları önemli kişiler etrafında toplamak için yapılmış denemelerden başka bir şey değildir. Bu kronikçiler bildikleri gibi yazmışlardır. Fakat, bilmediklerini de yazmışlar, bunu yaparken de hiç kaygılanmamışlardır. Olayları yanyana sıralamışlar, fakat bunların doğru bir sıra izleyip izlememesi kendilerini pek ilgilendirmemiştir. Biri ötekinden kopya etmiş, belirgin olmayan bir bölümü akıllarına estiği gibi düzeltmişler, dedelerinden duydukları hikâyeleri eklemişler ve malzemeyi bu haliyle kendilerinden sonra gelenlere aktarmışlar, onlar da aynı tutumu sürdürüp gitmişlerdir.

En önemli Babil kroniği böyle bir kopyadır; daha doğrusu, M.Ö. 550 yıllarından bir kopyanın kopyasıdır. İlk yazılışının çok eski olması gereklidir, ancak bu eskiliğin derecesini kestiremiyoruz.

Bugün bir araştırcı bir malzemeyi incelerken, Babilli taşra kronikçisi bu malzemeyi niçin kullanmadı? diye üç binyıldan fazla zaman önce ölmüş bir kronikçinin çalışmasını katı biçimde eleştirebiliyor, gerçekten seçkin bir durum. Daha iyi bir deyişle, seçkinlik bu eleştiri imkânında değil, bu imkânın bilincine erilmiş olmasındadır.

Bugün modern bir araştırcının hoş görmeyen edayla yazdığı şu satırları okuyabiliyoruz: "Kroniğinin yazarı, Nippur tapınak kütüphanesinde derlenmiş

halde bulunan yazılarından yararlanmamışsa, Sargon ve hanedanı hakkında bu kadar zengin bilgilerle dolu bir fasıl yazacak malzemeyi nereden almış olabilir?

Bu kroniklerin tamamlayıcısı ve doğrulayıcısı olarak “*Kral Yazıları*” denilen belgeleri gösterebiliriz (Bunları kral listeleriyle karıştırmamalı). Bu yazılar, kendinden sonra gelecek eğemenlikleri sırasında ne büyük işler olduğunu öğrensinler diye hükümdarların kil levhalara yazdırdığı ya da taşlara kazdırdığı haberlerdir. Ancak, çok dikkatli davranış şartıyla yararlanılacak belgelerdir. Bunlarda görülen yalanlar her türlü tasarımın üstündedir. Doğu kralları çoğu kez tiran, ama her zaman despottular.

Bu tür iktidar sahipleri, en eski çağlardan beri gerçek olanı sınırlamayı huy edinmişlerdir. Ancak açıkça buyruklarla sınırlamalara gitmemişler, aksine kendilerini topluma insanüstü varlıklar olarak benimsetip, eylemlerinin de insanüstü şeylermiş gibi tasaranmasını sağlamışlardır. Doğu krallarının yazıları “*Ben, büyük kral...*” diye başladığı için bu metinlerin yazarı olarak düşünmek abes olur.

Despotlar övgü şarkılarını kendileri yazmazlar, yananlar her zaman bulunur. Hitler iktidarinin dorugunda bulunurken, uzağı görenler için sonu artık belli olmuştu, ama yüz binlerce insan – kimse kendilerini zorlamadığı halde – bütün içtenlikleriyle onun için “*tarihin en büyük kumandanı*”, “*Tanrı'nın yolladığı ulu önder*” diye övgü şarkıları söylemişlerdir. Hitler'in “*nasyonal sosyalist gerceği*” emretmesine ihtiyacı yoktu, bu gerçek emirsiz de dillerden düşmüyordu.

Bütün bunlara rağmen kral yazıları yine de kronoloji için yardımcı öğe olmuşlardır, çünkü belli olayların belirli kişilerle bağlantısını sağlamaktaydı; burada olayın doğru ya da yanlış anlatılmasının başlangıç için fazla bir önemi yoktu.

Önasya tarihinin ana kaynaklarını böylece saydıktan sonra, sıra Ninova'da Asurbanipal'ın¹ ünlü kil tablet kütüphanesinde geçen yüzyıl bulunmuş çok önemli bir metine gelir.

Bu metin açık ve yalın bir dille Asur ile Babil arasındaki savaşları anlatmakta, her savaşın sonunda yapılan barış antlaşmasının özelliğini kaydetmektedir. O halde metinde Asur tarihi ile Babil tarihi eşzamanlı-senkron anlatılıyor demektir. Onun için de bu yazı bilim çevrelerince “*eşzamanlı tarih*” diye adlandırılmıştır.

Burada 14 olayın eşzamanlı olarak ele alınması, araştırı için yeni ufukların açılmasını hazırlamıştır. Bizim asıl belirtmek istediğimiz nokta, eşzamanlılığın önemi ve Önasya kronolojisinin gerçekleştirilemesinde nasıl sağlam bir dayanak olduğunu göstermektedir. Bütün güçlüklerle rağmen sonunda “*eşzamanlı*” sözü, “*açılısusam açılı*” gibi sıhırli bir söz niteliği kazanmış, bu sayede uzak geçmişin karanlık mağaralarının kapıları açılmıştır.

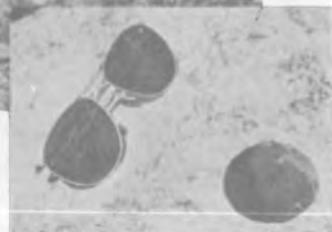
(1) M.O. 668-628'de egemen olmuş Asur kralı. Babil'i fethetti ve başkent Ninova'da büyük bir kütüphane kurdu.

*Kral Varpalavas, ürüm tanrisına saygılarını sunuyor.
Ivriz'de Hittit hiyerografli kaya kabartması.*

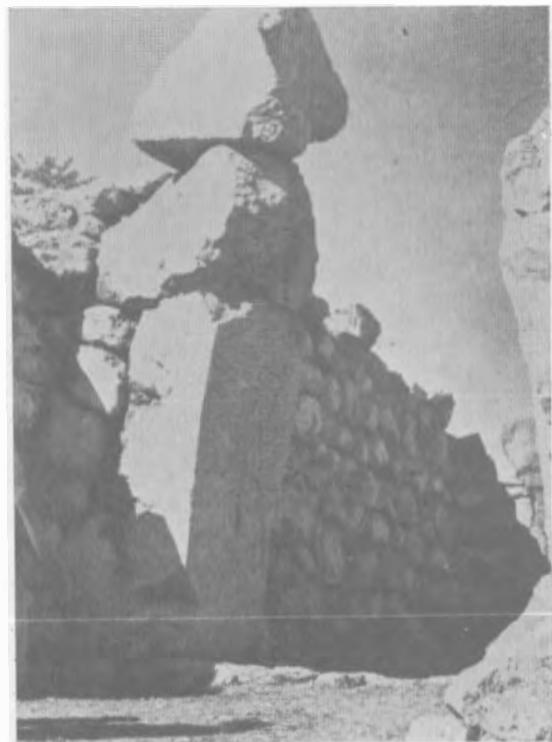
Boğazköy büyük tapınağının giriş kapısı temelleri.
Dev blok taşlardan yontulmuştur. Küçük resim Hittit
taşçılarının üç binyıldan fazla bir zaman önce kusursuz
takoz deliği açmasını bildiklerini gösteriyor. Matkapları
bakır bir çubuk, perdah malzemeleri de ıslak kumdu.

Boğazköy büyük hisar duvarında aslanlı kapı.
Aslanlar dışarıya, düşmanın gelebileceği yöne doğru
bakmaktadır.

Boğazköy'de kral kapısı

Boğazköy'de büyük ambar yapılarının temel duvarları

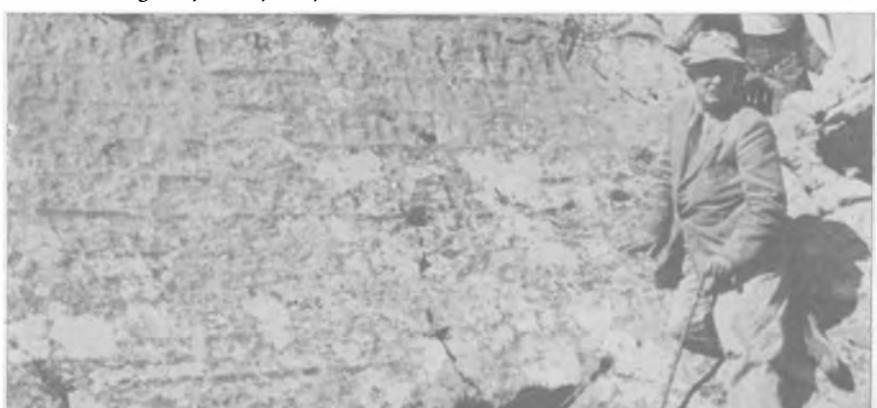

Kral Asitavandas'ın şöleni kabartmalarının sol parçası. Hizmetçiler yemek ve içki getiriyor, müzisyenler çalgı çalışıyor.

Boğazköy yakınlarında Yazılıkaya tapınağında bir kabartma. Bir tanrı koruyucu eliyle Hittit kralını kucaklamıştır. Sağ yukarıdaki hiyeroglif Hittit imparatorluğunun son büyük hükümdarlarından biri olan IV. Tudhaliya'sın (M.Ö. 1250-1220) adını gösteriyor. Bu kraldan bir nesil sonra devlet yıkılacaktır.

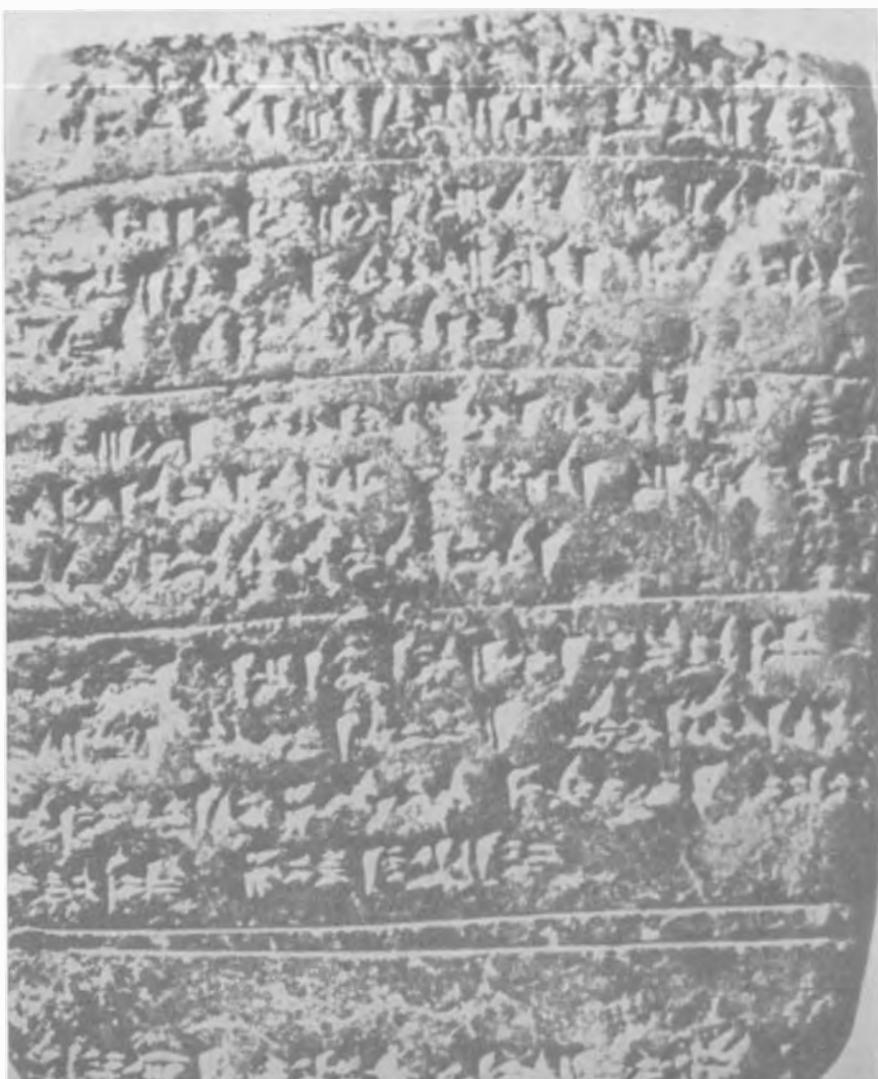
Kurt Bittel Boğazköy'de Nişantaş önünde.

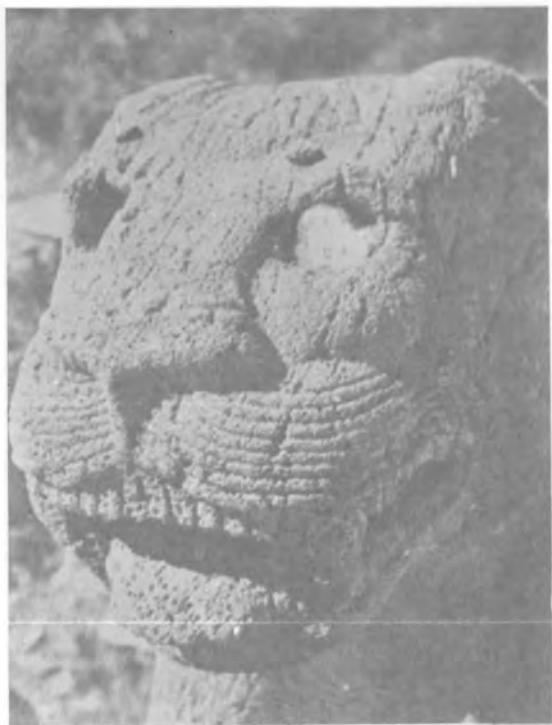

Yazılıkaya kaya tapınağının doğu salonunda tanrılarım geçit alayı.

Tell-el-Amarna kil levha mektuplarından biri. İlkin Arzava diye adlandırılan, fakat sonra Hititçe olduğu anlaşılan dilde çivi yazısıyla yazılmıştır.

*Karatepe'de bir kapı aslanının
başı. Sol gözünde beyaz bir
maddenin kalıntısı hâlâ
durmaktadır. Bu maddeyle göz
çukuru açılıyordu.*

*Boğazköy arşivinden bir kil
levha.*

*Boğazköy'de Mursilis Bildirisi
denilen kil levha.*

B L A C K

● Büyünlü

○ Efirne

● Alpullu

SEA OF MARMARA

Istanbul Fikirtepe

Dardanelles

Dunakkale

Troy

Napli

Babaköy

Inegöl

Boz Hüyük

Tavşanlı

Emet

Kutahya

Akçanı

Gömele

Demirci Hüyük

Çankırı

İnandık

Alaca

Has Hüyük

Tuz Gölü Lake

Acem Hüyük

ANKARA

Ahlatalbel

Kaçumbeli

Karaağaç

Polatlı

Gâvurkale

Afyonkarahisar

Kunara

Beyşehir

Yazılı Hüyük

Eskişehir

Gordion

Yazılı Hüyük

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

Kadını

Suberde

Kırşehir

Kırşehir Gölü Lake

Konya

Karakuyular

Çatal Hüyük

Can Hasan

Mesudiye

○ Present-day towns
● Archaeological sites

Karatepe'de okunur Fenike yazısıyla yazılmış yazıtın bir kısmı.
Hitit hiyerogliflerinin okunmasında anahtar olmuştur.

Geç Hitit çağına ait blok kabartmalar.
Zincirli Hisarı'nda büyük kapının giriş yerini oluşturuyorlardı.

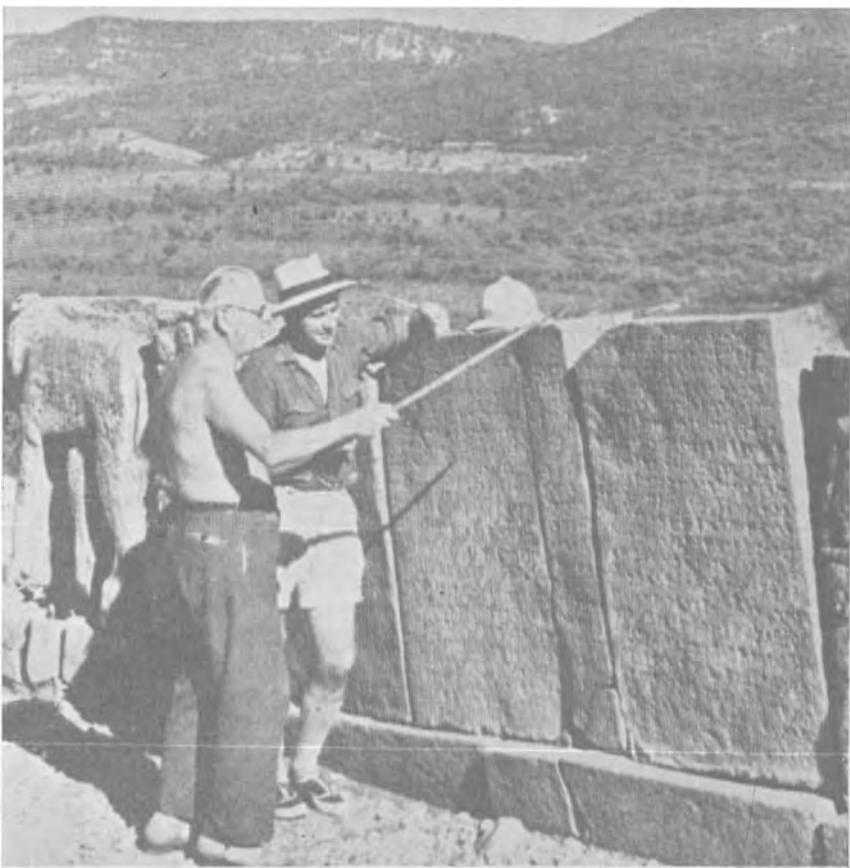

*İki binyıldan fazla bir zamandan beri koruyucu toprağın altında
yatan Karatepe kabartmaları, açık havaya çıkarılınca hızla
bozulma belirtileri göstermektedir. Bilim açısından olağanüstü
önemdeki bu anıtların taşınması ve daha uygun bir yerde
korunması olanağı şimdije kadar bulunamadığı için, her yıl
üstlerini böyle örtüp, havannın yıpratıcı etkisini azaltmak yoluna
gidilmektedir.*

*Karatepe kazalarında öğle molası. Solda konuklar, sağdaki kazı
yönetmeni H. Th. Bossert ile eşi.*

*Karatepe'de bulunan ve Hitit hiyerogliflerinin okunmasında anahtar
rolü oynayan iki dille yazılmış yazının Fenike diliyle yazılı kısmı.*

*Karatepe kazalarının Türk yöneticisi Bahadır Alkım'ın asistanı ve
eşi olan Handan Alkım ile bu kitabıń yazarı bir kabartmanın
tipkikilibini çıkarırken. Islak kágit tabakası kabartmanın üstüne
konuyor; üzerine áğır ve özenle firça sürülerek iyice yerleşmesi
sağlamıyor; gúneşte kuruduktan sonra kágit tabaka çıkarlıyor.*

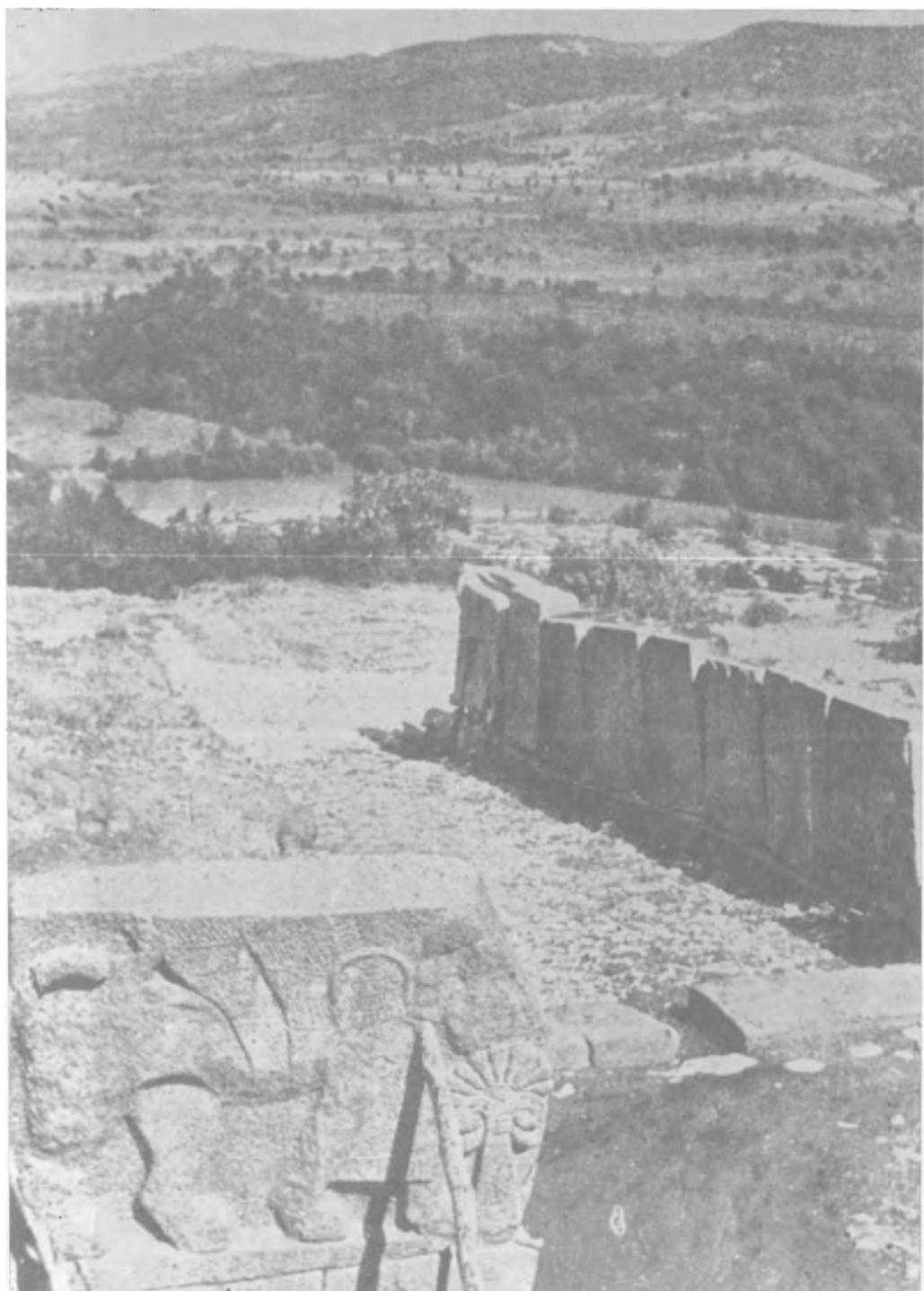

*Kazi heyetinin postası
Karatepe'den ayrılrken. En
yakın yer olan beş saat ötedeki
Kadirli ilçesine gidip postayı
alacaktır.*

Karatepe'de, kanatlı hayvan kabartmasının gövdesi.

Karatepe'de, kuzey kapısından Ceyhan vadisinin görünüşü.

Nemrut dağında tanrılar.

(Aşağıda solda) Tunçtan küçük bir adam heykeli. Gümüş kemerli bir yelek giymiştir; gözleri Basedov hastalığına tutulmuşlarda görüldüğü biçimde dışarıya doğru pörtlemiştir.

(Aşağıda sağda) 30 cm. boyutunda tunçtan kadın ve erkek heykelleri. Bunlar her halde küçük ev tanrıları olmalıdır, ancak hangi tanrılar olduğu bilinmemiyor. Çünkü Hititler "bin tanrı" olan bir ulustu.

Bir yazitta krallar konuşuyor.

* * *

Bu eşzamanlılıklar üzerinde çalışmalar yüz yıldan beri sürüp gidiyor. Bunu karınca çalışması gibi nasıl milim milim uğraşı gerektiren bir iş olduğunu anlatmaya kimsenin gücü yetmez. Kapkaranlık bir denizde, sadece bir iki deniz fenerine bakarak birkaç gemicinin yön kestirmeye çabalaması gibi bir iştir bu, üstelik fenerlere güvenip güvenemeyeceklerini de bilmemektedirler.

Eskiçağ tarihçisi burada, çok az sayıdaki dayanak yılın yardımıyla iki bin yıllık geçmiş bir koordinatlar sistemine bağlamayı deniyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bir karınca çalışması söz konusu olduğundan, bu girişimi izlemek çok güçtür. Küçük küçük sorunları ele alan binlerce yazıyı taraya taraşa ortaklaşa bir kökene getirmek basit bir iş olmasa gerek. Bu yüzden de doğrudan doğruya kronoloji alanını bütünüyle kapsayacak nitelikte pek az çalışma vardır; sağlam zaman cetveleri yok denecek kadar azdır.

Böyle bir cetvel meydana getirmeye kalkışan da, hem öyle şiddetli eleştiri-lere uğramıştır ki, ikinci bir denemeye girişmekten çoğu kez kaçınmıştır. Böyle başlangıçta ancak tek tek yıllar saptanabilmiş, kronolojiye erişmek içinse aradan çok zamanın geçmesi gerekmıştır.

Sürekli karşılaşmalarla eşzamanlılık arama metodu, kısa bir süre içinde Babil-Asur tarihinin çemberlerini kırmasıydı elbette bir değer kazanamazdı.

İlk olarak Kutsal Kitap'ta anlatılan olayların karşılaştırılmasına geçildi, çünkü Kutsal Kitap, sadece bir din kitabı değil, aynı zamanda bir kroniki. Fakat çok daha önemli bir karşılaştırma skalası Mısırbilimcilerin tarih tablosunda kendini gösterdi. Böylece Dicle-Fırat bölgesi araştırmacılarına – Mezopotamya kaynaklarından ancak çok güclükle elde edebilecekleri şeyi – veren firavunlar ülkesi uzmanları oldu: Bunlar, ilk sağlam yillardı.

Mısırbilimciler bu sağlam yılları kolayca saptamışlardı. El attıkları malzeme ötekilerle karşılaştırılamayacak derecede zengindi. Arkeolojik buluntular çok fazlaydı; üstelik Mezopotamya'daki meslektaşlarının, Botta ve Layard'dan bu yana binlerce yılın molozunu ayıklamak zorunda kalarak çıkardıkları şeyleri, bunları yerin üstünde elde etmişlerdi.

Bir de M.Ö. 280 yıllarında yaşamış Mısırlı rahip Manetho'nun büyük tarihi de ellerinin altındaydı. Bu eserde Mısır İmparatorluğu'nun kurucusu Menes'den Mısır'ın Pers Kralı "III. Arta-Kserkses"⁽¹⁾ tarafından M.Ö. 343 yıldından fethine kadar uzanan kronolojik bir tarihsel olaylar tablosu vardı. Böylece bütün kusurlarına rağmen yine de tarihsel temeller ortaya koyan bir bilgi kaynağı olmaktadır. Mısırbilimcilerin eli altında daha başka şeyle de vardı; bunlar Mezopotamya'dakilerden çok daha iyi ve çok daha zengin kral listeleri, neredeyse sayılamayacak kadar çok kral yazılarıydı. Bir şey daha vardı ki, böyle bir avantaj Eskiçağ tarihçilerine pek ender nasip olmuştu, bu da Mısır Takvimi'ydı.

(1) M.Ö. 358-338 arasında Pers kralı.

Bu takvim, M.S. 16. yüzyıla kadar Batı ülkelerinde geçerli olmuş Julian takviminin hemen hemen aynısıydı. Ve bu takvime dayanarak araştırmacılar, Önasya'nın eski tarihinde ilk sağlam noktalara ulaştılar.

MISIRLILAR yılda bir kez bereketli toprağın lütfunu sunan doğa sayesinde "Nil Yılı" denilen zaman kesitini hesapladılar. Bu yıl zaman bakımından sabit yıldız Sirius'un yıllık hareketine paralellik gösteriyordu; Misirliler bu yıldızı "Sothis" diyorlar ve onun Tanrıça Izis¹ olduğuna inanıyorlardı.

Modern astronomi hesaplarına göre; bir Sothis yılı bir güneş yılı kadardı. Misirlimcilerin astronom ve matematikçilerle birlikte yürüttüğü olağanüstü karmaşık hesaplardan sonra arada bir fark bulunduğu, bu farkın da 1461 Misir yılının 1460 Julian güneş yılına eşitliği şeklinde olduğu anlaşılıncı Misir takvimi kronolojisi için çok verimli bir nitelik kazandı. Bu fark da bir sabit yıldızın erkendoğuş denilen durumundan ileri geliyordu, bugün bu durum astronomi açısından eksiksiz hesaplanabilmektedir. Böylece Sothis periyodu, zaman bakımından sağlam dayanak noktaları bulma konusunda birdenbire güvenilir bir araç haline gelivermiştir.

Bu noktalardan birincisini Romalı yazar Censorinus'un² bir yazısı gösteriyordu; bir Sothis periyodunu incedeninceye açıklıyor ve sonunu M.S. 137 yılında yerleştirmek olanağını veriyordu. Artık yapılacak iş, saptanan bu yıldan geriye doğru giderek, her 1460 Julian yılı bir Sothis periyodu olduğuna göre, yeni yeni sağlam noktalar bulmaktı.

Arkeologlar ancak dördüncü periyoda kadar gidilebileceğini, kazılardan varılan sonuçlara göre daha önceki çağlarda hiçbir yüksek kültürün bulunmadığını söylemeseler, bu şekilde alabildiğine geriye gidilebilecekti.

Bu skalanın içinde ikinci olarak – Julian yılı hesabıyla – M.Ö. 19 Temmuz 237 tarihi "Kanapus Buyrultusu" denilen bir yazıya göre saptandı, bu yazda "Sothis'in Doğuşundan" söz edilmektedir. Misirlimci ve romancı Georg Ebers'in adının verildiği bir papirüs de 18. hanedanın başlangıç yılının saptanmasını sağladı. Başka bir papirüs 12. hanedanın başlama tarihini verdi. Bu durumda kral listeleri birden büyük anlam kazanıyordu. Egemenlik sürelerini gösteren rakamlar artık sağlam bir cetvelin içine yerleştiriliyordu. Karmakarışık duran yıllarlığını giderek şimdi bir tarihi belirten sağlam rakamlara dönüshüyordu.

Asurlılar de bundan kazançlı çıktılar – Misir'la ilgisi bulunan yazışmaların, antlaşmaların, savaş raporlarının yıllarını saptıyorlardı. Her şey belirginleşmeye başlamıştı. Ne var ki, Sothis periyodu hesaplamasıyla ancak 2. binyılık kadar güvenle gidilebileceği anlaşıldı, daha eski çağlar için durum çok şüpheli hal alıyordu.

(1) Yer tanrısi Geb ile gök tanrısi Nut'un kızı.

(2) M.S. 3. yüzyılda yaşadı

Büyük Alman tarihçisi Eduard Meyer, "Mısır Kronolojisi" (1904 ve 1908) adlı eserinde dünya tarihinin en eski yılını gösterdi. Sothis periyodunun başlangıcıydı bu: M.Ö. 19 Temmuz 4292.

Fakat bugün Eski İmparatorluk dönemi için Sothis yıllarının hesaba katılamayacağı kesinlikle kabul edilmiş bulunuyor, çünkü o çağda henüz bilinmemektedir. Bunun gerekçesini binlerce uzun tartışmalar halinde matematikçiler açıklamıştır ve Mısırbilimcilerin çoğu tarafından da onların kanıtları benimsenmiştir.

Bu durum kuşkusuz Asurbilimciler için ağır bir darbe oldu; dolayısıyla bütün Önasya kronolojisi için.

Burada artık bizi bu kronoloji bölümune başlamaya zorlayan asıl soruna, Hittit İmparatorluğu tarihinde eksik görünen 200 yılı dönmemiz yerinde olacaktır.

HER NE KADAR Babil-Asur tarihinin yıllar iskeleti sağlam kurulmuşsa da, son zamanlara kadar bir sorun boşlukta kalmıştı; Hamurabi'nin zamanını yıl olarak hesaplamak.

Birtakım ayrıntıları, 2. binyılın ikinci, üçüncü derecede krallarının yaşadığı dönemleri kesinlikle saptamak olanağı bulunduğu halde, bütün çabalara rağmen Fırat-Dicle bölgesinin kuşkusuz en önemli hükümdarı, büyük kankuyucu Hamurabi zaman bakımından bir türlü tam yerine oturtulamamıştı.

Her seferinde sağlam bir eşzamanlılık sağlandığı sanılıyor, kral listelerindeki egemenlik sürelerine göre hesaplar yapılıyor, arkeolojiye başvurulup "tabakalar" inceleniyor, seramik ev resimleme stilinden önemli sonuçlar çıkarılan karşılaştırmalı sanat arkeolojisi yardıma çağrılmaktır ve hep M.Ö. 20. ve 19. yüzyıla geliniyordu.

Varılan sonuç hep buydu; Hamurabi'nin daha sonraları (bize daha yakın yıllarda) yaşamış olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktu.

Yok muydu?..

Hayır, bir tane vardı. Fakat kimse o güne kadar önemsememişti. Bir hukuk belgesiydi bu; içinde "Hamurabi'nin onuncu yılında", "Marduk'un huzurunda Hamurabi ve Samsi-Adad" yemin etmektedir. Marduk en yüce tanrıydı, Hamurabi de Babilli kanun koyucuydu, ama Samsi-Adad bir Asur kraliydi. Bütün öteki belgelere göre de Hamurabi zamanında yaşaması imkânı yoktu. Onun için bu yemin biçimi "geleneksel bir biçim" sanıldı. Hamurabi ile Samsi-Adad arasında herhangi bir zaman ilişkisi araştırılmadı. Bu yapılmamışınca da iki yüzyıl açıkta kaldı.

Eski Mısır ve Babil-Asur kronolojisinde bu konuda kaçamağa sapılabilirildi, yeterince hanedan ve yeterince kral vardı.

Ama Hittit İmparatorluğu keşfedildiği zaman, başlangıçta belgeler çok kit ve onlarla ilgili kral listelerinden biri bile elde bulunmadığı için iki yüzyıl ek-

sık göründü; giderek de kronolojinin kendisinde bazı düzeltmeler yapılmasıının zorunlu olduğu kanısına varıldı.

Alman Asurlıbilimci Weidner, yirmi yıl kadar önce Hamurabi'yi 1955-1913 yıllarına yerleştirdi; 1938'de Amerikalı Albright 1868-1826'ya; 1940'ta Alman Ungnad ise 1801-1759'a. Hepsi de yanlıydı. Bu yanlış düzelticek ve uzun zamanдан beri beklenen kanıtı – herkes bunun kusursuz bir eşzamanlılık olabiliçegini sanırken – arkeolojik bir keşif verdi.

1930 yılında bir Fransız teğmeni Suriye-Irak sınırında, *Tell-Hariri*'de, bir grup bedevinin arkadaşlarından birinin mezarnı yaban hayvanlarının geceleri eşelemesinden korumak için büyükçe taşlar aramaya gittiklerini gördü.

Bedeviler bir süre sonra geri döndüler. Teğmen taş toplama işinin sonunu öğrenmek istediler. Bedeviler kendisine hayli şey anlattılar. Evet, taş toplamışlardı, ama bu arada çok büyük de bir taş bulmuşlardı, insana benzıyordu, fakat başı yoktu.

Teğmen bu taş hakkında bir rapor düzenledi. Bunun sonucu Fransız müzelerinin birinci muhafizi Profesör André Parrot'un 1933'te *Tell-Hariri*'ye gelmesi oldu. 23 Ocak 1933'te kazılara başladı. Daha ilk kazılardan buranın – Tufan'dan sonra kurulmuş onuncu büyük şehir – kral kenti Mari olduğu anlaşıldı. Bir heykelin üstündeki yazıt da bunu doğruluyordu.

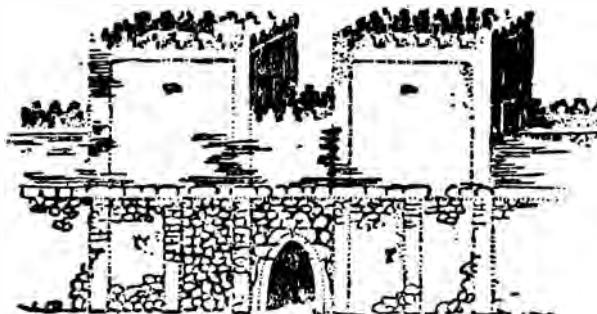
Bu kral kentini Parrot tam yirmi yıl sürekli araştırdı; kendisinin dediği gibi "İkinci Dünya Savaşı sırasında can sıkıcı bir aranın dışında" çalışmasını hiç durdurmamıştı. İnsan uygarlığının üç binyıl gözünden kaçmış bir başkenti meydana çıkardı. Parrot'un buldukları içinde en ilginci hiç kuşkusuz Mari Kralı'nın arşivi, 20 bin kadar kil tabletten oluşan devlet arşiviydi.

Bunlar mektuplar, anlaşmalar, raporlar, belgeler, kronikler ve günlük hatta ait hikâyelerdi. Aralarında insancıl kaygılarıyla etkileyici "dam üstünde aslan avi" gibi eğlendirici olanları da vardı (Aslan avının o zamanlar sadece ve sadece krallara özgü bir imtiyaz olduğunu bilirse hikâye ilginçleşir).

"*Yakim Addad, senin kulun söyle der: Kısa bir süre önce efendime şunları yazdım: 'Akkaka'daki evin damında bir aslan yakalandı. Eğer bu aslanın efendim gelinceye kadar dam üzerinde kalması gerekiyorsa, efendim bana bunu yazsim, eğer onu efendime yollamam gerekiyorsa, efendim bunu da bana yazsim.'* Ne var ki efendimin cevabı şimdî gecitti. Aslan ise beş gündür damın üzerinde oturup duruyor. Önune bir köpekle bir de domuz attık. Ekmek de yiyor. Bu gidişle 'aslan bir panik yaratacak' diye düşündüm. Korktum ve aslanı ağactan bir kafese kapattım. Onu bir gemiye yükleyeceğim ve efendime gönderteceğim."

Araştıracının özellikle ilgilendiği elbette bu hikâyeler değildi. Mari arşivinden elde edilen şeylerin en önemlisi, I. Samsi-Adad'ın Hamurabi'nin çağdaşı olduğunu açıkça gösteren belgelerdi.

Bu arada "Asur kralları listesinden" Samsi-Adad'ın egemenlik süresi M.Ö.

Hattusas kral kapısının dışarıya ve şehrin içine bakan yanlarının varyapımı.

1780-1750 olarak hesaplandığından, Hamurabi'nin egemenlik süresi için de "1700 yılları" kesin bir sonuç oluyordu. Bugün çok sayıda belgenin değerlendirilmesiyle bu sürenin 1728-1686 olduğu kabul edilmiştir.

Böylece bir darbeyle Eskiçağ tarihinin en önemli kronoloji sorunu çözümlenmiş oldu.

Birdenbire ortaklaşa anıtlar kazanan eşzamanlılar zinciri şimdiden geçmişin içine dalmak imkânını vermişti. Bu sayede hatta – büyük bir ihtimalle de olası – ilk kez I. Sargon'un egemenlik süresi bile hesaplandı (Oysa, yakın zaman'a kadar bu hükümdara bir efsane kahramanı gözüyle bakılıyordu).

Bu yıl M.Ö. 2350 olarak saptadılar.

Sargon'un ilk büyük imparatorluğu bu tarihte kurmuş olması gerekiyordu. Araştırının bugüne kadar birkaç kanita dayanarak doğruluğunu hesaplayabildiği en eski tarihsel yıl buydu. Berlin Üniversitesi'nden Profesör Anton Moortgat, 1950'de yayımlanan "*Helenizme Kadar Önasya Tarihi*" adlı eserinde bunu özellikle belirtir.

Kitabımızın birinci baskısı basımevine verildiği sırada (şimdiden ikisi de Chicago Üniversitesi'nde bulunan) Benno Landsberger ile Hans Gustav Güterbock'tan iki mektup aldım. Mektuplarda "kisaltılmış kronoloji" hakkında tekrar yeni şüpheler ortaya atıldığı bildiriliyordu. Şüpheler, kısa bir süre öncे Albrecht Götz'e tarafından öne sürülmüş, fakat belirginlik kazanması Landsberger'in uzun ve güzel makalesiyle olmuştu; bu makalede I. Samsi-Adad için yeni bir tarihin, M.Ö. 1852'nin uygunluğu üzerinde duruluyordu.

Bu tarihlerden hangisi doğruydu?

Hittit İmparatorluğu'nun meydana çıkarılması tarihiyle ilgili olarak şimdiden kadar anlattıklarımızdan, işin başında yazılı malzemenin ne kadar az olduğunu, ancak 1907'den itibaren çivi yazılı önemli belgeler sayesinde ilk sonuçlara varıldığını, 1915'ten sonra da Hititler'in kendi yazlarının çözümlenmesine girişildiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

Asurlıbilimciler ile Mısırlıbilimciler bir eşzamanlılık ağı örmüşlerdi, fakat büyük delikleri vardı; pek az sağlam yıl saptanabiliyordu. Kral listeleri ise egemenlik zamanını göstermiyordu. Ve, zihinleri karıştıran iki yüzyıllık boşluk,

araştırmacıları Hititler'in bu boşluktan önce ve sonra olmak üzere, bir eski, bir de yeni imparatorluğu bulunduğu görüşünü benimsemeye itmişti.

Bu ise aslında sakat bir görüstü.

Şimdi bu boşluk kalklığına göre, Hittit İmparatorluğu tarihi de süreklilik kazanıyordu; ancak meydana getirilen kral listesinin içinde bugüne kadar iki tane yıldan başka sağlam tarih saptanabilmiş değildi. Bunlar da Babil ve Mısır'ın eşzamanlı kaynaklarında da doğrulanın 1590 ve 1335 yıllarıydı – M.Ö. 1590'da, Babil'i fethedisinden kısa bir süre sonra I. Mursilis ölmüştü; M.Ö. 1335'te Suppiluliuma ölmüştü. Mısır kaynaklarından öğrendiğimize göre, Tut-enh-Amun'dan 4 yıl sonra.

Bir on yıl içindeki olaylar arasında oldukça güvenle sıraya konulmuş eşzamanlılıkların sayısı bugün pek çoktur. Üç binyıldan fazla bir zaman öncesine ait olayların, bugün sanıldığından yirmi yıl önce ya da sonra cereyan etmiş olmasından rahatsızlık duyulmazsa, Hittit kronolojisi hakkında şaşılacak derecede çok bilgiye sahip bulunduğuumuza rahatça söyleyebiliriz – Kitabımızın sonundaki tabloya bir göz atarsak, bunu görürüz.

KRONOLOJİ bölümünü bitirirken küçük, fakat olağanüstü önemde bir noktaya daha değinmek istiyorum.

Çağdaş bilim atomun yapısını ve parçalanışını incelerken, arkeolojiye de bambaşka bir yardımcı araç sağladı.

Hareket noktası isotop C 14'ün bir özelliğidir. Isotop, kimyasal elementlerin çeşitli ağırlıktaki atom çeşitlerine verilen isimdir. Doğal ve yapma isotoplar vardır. Doğal isotoplar arasında karbonun bir isotopu olan (C 14) de bulunur. Gezegenimizi kuşatan atmosferin en yüksekteki gaz tabakaları bundan oluşmuştur; bu oluşumu da azot atomlarının kozmik ışınlarla parçalanması sağlamıştır. Çok kıt ortaya çıkan bu isotop, bitkiler ve – bitki yedikleri içinde – hayvanlar tarafından emilir. Bu durumda radyoaktiftirler. İşte bizim konumuzla ilişkili özelliği bu radyoaktifluktur.

Radyoaktif nesnelerin ayrıvip dağıılma süreleri kesindir ve bu süre hesaplanabilir.

Bitki ve hayvanın ölümyle C 14 isotopunun emilişi de kesildiğinden, ölü bir kalıntıının ele geçen parçasından – bu bir kemik ya da bitki lifi olsa dahi – kalıntıının yaşı saptanabilemektedir.

Bu alanda en seçkin uzman Chicago Üniversitesi'nden Dr. Willard Libby'dir. 1908'de Colorado'da doğdu, ilkin mühendis olmak istedi, fakat sonra kimyaya yöneldi ve radyoaktiflik alanında uzman oldu. Savaş yıllarda atom bombasını geliştirme işinde çalıştı.

9 Ocak 1948, bu tarih onun sayesinde Eskiçağ kronolojisi için olağanüstü önem kazandı.

O gün konuya ilgili ne kadar bilim varsa, hepsinin temsilcileri Libby'nin başkanlığında toplandı ve bu yeni "zaman eskiliğini ölçme" metodunu yararlı

kılma olanaklarını görüştü. Kısa bir süre sonra Libby'nin kendi laboratuvarında bir "ender görülür nesneler" koleksiyonu meydana getirmesi bunun sonucu oldu. Böyle bir şey modern bir kimyacının çalışma odasında şimdije kadar asla görülmemişti. Kemik ve bitki parçalarından kumaş kalıntılarına, tatta kirpintilerinden insan ve hayvan dışkılarına, artıklarına kadar bir yığın şey toplanmıştı; mezarlardan, piramitlerden, tapınaklardan çıkarılmış, firavunların, büyük kralların, Moğolların, racaların, Kızılderililer'in ülkelerinden, her çağdan, her ulustan derlenmiş bir koleksiyondu bu.

O zamandan beri Dr. Libby çalışmalarını sürdürüyor. Bu arada metodunu bir hayli geliştirmiş bulunuyor.

Tarihsel zamanı kestirmede çok şeyler vaadeden yeni bir yol açılmıştı; bundan kimsenin kuşkusu yoktu. Eskičağlar araştırıcısı için her türlü arkeolojik bağlantılardan çekip koparılmış, sadece tek parça halinde önüne konulmuş ölü şeylerin, bir hamlede yaşını bulmak olanağı gerçekten şaşırtıcı bir olaydı.

Özellikle tarihöncesi çağ araştırması, şimdije kadar geriye doğru her atılımında hep sadece daha büyük ve çoğu kez de belirsiz zaman kesitleriyle karşılaşmış olduğu için, bu yöntemden sonsuz değerde kazançlar sağlayacaktı. İnsanın eskiliği artık tarihöncesi çağ tarihçilerinin, hayvan bilimcilerinin ve jeogloların çeşitli teorilerle sonuca bağlamaya çalıştığı bir sorun değildi, kesinlikle ölçülmek olanağı bulunan bir sorun olmuştu.

Yalnız bununla tarihsel mekân ve zamanlarda eklemeler yapmak (interpolation) yoluyla çalışan kronoloji biliminin önemini kaybettiği söylenenemez. Herhalde çağdaş tarih yazımının hedefi, kralların hikâyesi değil, ulusların genel kültür tarihidir; tek tek kişilerin yükseliş ve düşüşü değil, toplumun yaşıntı ve acılarıdır. Geçmişe, ilk kültürlerin karanlık çağına doğru ne kadar derinlemesine atılmışsa, o kadar sevinmemiyiz; bu sevincimizi, hiç değilse kralların tarihinin varyapımını sağlayabildiğimiz için dahi duyabiliriz. Maceraları hakkında günün birinde bir şeyler öğreneceğimiz yeterince hükümdar vardır; ancak bunların hiçbir, tíkki bütün çağdaşları gibi bize boynuzlu imbiğin içine koyup denemeler yapabileceğimiz küçük de olsa hiçbir maddesel kalıntı bırakmamıştır.

Kadeş Savaşı ve Sonsuz Barış

KRONOLOJİNİN DÜZELTİLMESİNDEN öğrendiğimize göre, yaklaşık olarak M.Ö. 1600-1400 yıllarını kapsayan dönemde araştırmacıların birtakım varsayımlarda ileri sürdükleri seylerin hiçbirini cereyan etmemiştir.

Sadece kâğıt üstünde var olmuş bu iki yüzyıl bir anda eriyivermiştir. Kanunkoyucu Telipinus'un imparatorluğu ile II. Tughaliyas'ının (1460-1440) birbirine bağlanmıştır; aralarında şimdilik sadece adlarını bilebildiğimiz birkaç kralın kısa egemenlik dönemleri vardır.

Ama, tam bu döneme rastlayan zamanda Önasya tarihi önemli bir olaya tanık olmuştur. Zamanı ve yeri kestirilemeyen, fakat aslında ulusların yaşama tarzında meydana gelmiş bir dizi değişimlerin sonucu olarak M.Ö. 2. binyılın ortalarına rastlayan yüzyillarda birdenbire güçlü hareketler beliriyor.

Siyasal açıdan bakılırsa, bu dönemde uzun süreden beri Hititler'in doğusunda, Suriye'ye kadar uzanan bölgelerde yaşayan Hurriler'in, gerek askeri gerekse kültürel bakımından güçlendikleri ve bir Mitanni İmparatorluğu meydana getirdikleri görülüyor. Hint-İran asıllı kralları vardır, bu kralların bazıları Hintçe adlar taşımaktadır. Özellikle I. Mursilis'in ölümünden sonraki Hitit krallarının gücsüzlüğünden yararlanıyor ve Hatti ülkesi için tehdite oluyorlar.

Bu olayla, tarih sahnesine ansızın çıkararak, her şeyi silip süpüren bir sel gibi Mısırlı ele geçirmiş Hiksoslar'ın hareketi arasında bir ilişki olabileceği düşünebilir.

Kaynakların kıtlığı ve verilen bilgilerin yetersizliği bu hareketi akıl almadır bir niteliğe büründürüyor. Tarihin karanlığından vahşi bir ulus ortaya çıkıyor; başlarında "çoban krallar, yabancı başbuğlar" bulunmaktadır; kuzeydoğu'dan gelip Nil Deltası'na kadar her yeri ele geçiriyorlar; Firavunları yurtlarından kovarak burada 100 yıl egemen oluyorlar; sonra Mısırlı Amosis bunların devletine son veriyor; o zaman da tarihin karanlığı içinde, geldikleri gibi yine hiçbir iz bırakmadan kayboluyorlar.

Hurriler'in yükselişi, Hiksoslar'ın (belki Hurriler'in de katıldığı) akıl almadır güçteki büyük göçü, bunların yanı sıra Kassitler'in İran'dan hareketle, Hititler tarafından yıkılmış Babil'i almaları ve bütün Babil ülkesine egemen olmaları, bütün bunlar Yakindoğu'nun siyasal durumunun yeni bir uluslar dalgalanması görünümünde olduğunu göstermektedir.

Fakat, sadece buna bakılırsa, asıl önemli nokta gözden kaçar. Bu hızlı göç dalgası daha önce meydana gelmiş birçok benzerleri gibi bir hareketmiş kanısını uyandırır. Ashında bu uluslar kaynaşmasında tüm yeni olan bir şey vardır. Bu şey tek başına Hiksos saldırısının silip süpüren gücünü açıklayabilir. O çağın Önasya kültürüne, dolayısıyla daha sonraki çağların dünya tarihine yön vermiş bir şeydir bu.

Bu dönemde; yani M.Ö. 2. binyilda herhangi bir zaman, herhangi bir yerde Hititler, Hurriler, Kassitler ve barbar Hiksoslar at yetiştirmeyi geliştirmişlerdir. Bura'dan binicilik sanatını oluşturmuşlar ve iki tekerlekli arabanın özel bir biçimini öylesine mükemmel bir hale getirmişlerdir ki, bundan "*hafif savaş arabası*" doğmuştur. Bu arabanın kullanılması dünya tarihinde dönüm noktalarından biri olmuştur.

ESKİ HATTUSAS toprağında kil tablet kazıları yapılırken, günün birinde uzunluğu bin satır kadar tutan bir metin keşfedildi; bu metin at eğitimini anlatıyordu.

Yazı Hititçeydi, bulunduğu yer Hitit Devleti'nin başkentiydi.

Fakat kitabı yazarı diyeBILECEĞİMİZ adam, Mitanni ülkesinden Kikkuli adında biriydi; yani, bir Hurriydi. Tarihin bu ilk "*atlar için yetiştirme ve binicilik kuralları*" kitabında sık sık Sanskritçe kökenli kelimeleere rastlanmaktadır. Hurri krallarının da adları Hintçe değil miydi?

Bu olgulardan bir Hitit kralının, at yetiştirmeye ve binicilik uzmanı bir Hurri'yi, kendi atlarını – çağın en yeni bilgilerine göre – eğitmek üzere Mitanrı'den getirttiği sonucu çıkar. Kikkuli'nin binicilik kuralları kılı kırk yararsına incelikler gösterir ve atlarla yedi aylık bir çalışma dönemine göre düzenlenmiştir.

Ancak bunlar, at yetiştirciliğini Hititler'in (ya da Hurriler'in) icat ettiği gibi bir yargıya varmamıza elbette yetmez. İlk biniciler de elbette bu iki ulustan değildi. Bu konuda bütün belirtiler bizi daha Doğu'ya, Asya'nın içlerine doğru götürüyor.

Bu çağın devrimci etkiler yapacak yepyeni bir silahı vardı: Hafif savaş arabası. Bu aracın geliştirilmesi için önkoşul, at yetiştirciliğinde ileri bir düzeye erişilmiş olmasıydı. Gerçi savaş arabası, Hitit ordusunun tipik özellikleidir, ancak bu silahı onların icat ettiğini kesinlikle öne söylemeyez.

Fakat kesinlikle kabul edebileceğimiz bazı başka şeyler yok değil:

M.Ö. 2. binyılın ortalarında Hurriler'in, Kassitler'in ve vahşi Hiksoslar'ın büyük dalgalanmaları oldu. Asıl yurtları Kızılırmak yayı içinde bulunan Hititler bu dalgalanmanın kıyısında kaldılar. Fakat sürekli ilişki kurdukları bu uluslardan elbette bir şeyler aldılar. Bunlar arasında at ve araba kullanmak konusunda yeni bilgilerin bulunması doğaldır. Aldıklarını düzeltmişler, kendilerinden de bir şeyler katarak geliştirmişler, bütün bu yeni ve eski bilgiler zamanın akışı içinde bir potada kaynamış, sonunda yeni savaş silahı ortaya

çıkmıştır. Hititler'in bu silahı hafif savaş arabasıdır. Bu arabalar, onların üstünlükleri olacak, bu sayede Eskiçağ'ın en büyük meydan savaşını kazanacaklardır. Bu silah öylesine bir üne erişecek ki, pek çok sonraları çıkardığı gürültüyle – Kutsal Kitap'ta anlatıldığı gibi – Suriyelileri korkudan titretecektir.

Atın eğitilmesinden sonra ilkin süvarının değil de, savaş arabası birliklerinin kurulmuş olması bizim açımızdan şaşırtıcıdır. Fakat aynı derecede şaşırtıcı olan başka bir nokta, çok sonraları Önasya uluslarında silahla donatılmış atlı, atlı asker bir rol oynamaya başladığı halde, süvariden yararlanma ve süvarilik sanatının Hititler'le birlikte kaybolmuş olmasıdır. Zira, ne Grekler ne de Romalılar süvariyi biliyorlardı; bildikleri athi askerdi, ama atlı birlikler değildi. Atlı asker ile atlı birlikler, yani süvari ordusu ise apayı şeylerdir.

HİTİTLER tarafından mükemmel biçimde geliştirilmiş hafif savaş arabası, çagi için kuşkusuz öylesine yeni bir silah olmuştur ki, biz bugün onu haklı olarak bir "icat" diye niteliyoruz. Gerçi Asurlı bilimcilerin işaret ettiği üzere, Sümerler'de bir çeşit savaş arabasının kullanıldığını biliyoruz; ama "siyah saçlılarım" bu arabası (Woolley'in Ur kazısından çıkardığı mozaiklerde açıkça görüldüğü gibi) yekpare tahtadan dört tekerlek olan, hareketi ağır bir taşıtti. O zamanlar bu araba bir savaşta, ancak Ortaçağ Avrupası'nda görülen ağır donatımlı taşıtlar gibi bir rol oynamış olabilir; bu taşıtlar ücretli piyade birliklerinin önünde fil gibi savaşa sürürlür ve askere moral destek olurdu. Bu ilk Sümer arabaları konusunda akla daha yatkın gelen bir nokta da, bunların sadece nakliye aracı olarak kullanıldığıdır.

Hittit hafif savaş arabasında yekpare tahtadan dört tekerlek değil, altı çubukla desteklenmiş iki tekerlek vardı. Bu haliyle 19. yüzyılın zarif İngiliz Dogcart'larını (köpek arabası anlamına – tek kişilik araba) hatırlatır, özellikle hızı bakımından.

Bu arabaların bir savaş arabası biçiminde çok sayıda kullanılması, savaş yönetimini baştan başa değişikliğe uğratan stratejik bir buluş olmuştur.

Sarı toz bulutları içinde karşından fırtına gibi gelen bu süvari ordusu karşısında, kişneyen atlar, haykırın insanlar ve parıltıları göz kamaştıran arabaların oluşan bu görüntü karşısında piyadenin en sağlam cephesi dahi göçüyor du (Her Hittit savaş arabasında sürücüden başka iki savaşçı bulunmaktaydı). İlk saldırırda dağılmayıp direnen asker, başdöndürücü hızlarıyla dolanıp duran savaş arabalarının arasında kalmanın dehşetini tanıyacak, üzerine yağan okları, nallar altında parçalanın insanları görecektir; dönüp duran bu hercumercin içinde belki arabalar parçalanacak, ama her parçası birini yaralayacak, belki atlar mızraklanıp devrilecek, ama devrilirken birkaç savaşçıyı da altına alıp ezecektir.

Ter, kan kokusu, at kokusu, çölün tozlarında insan derisinin yapış yapış olması, tepede dönüp duran akbabalar, ölü soyguncuları... Bir savaş meydanının verebileceği ilk ve son genel görünüm budur. Her kim tarihi incelerse,

bütün umutlarımızın aksine bunun bir daha tekrarlanmayacağı kanısına varamayacaktır.

Bu savaş tablosunu Eskiçağ dünya tarihinin en önemli savaşında gerçek olarak karşımızda buluyoruz. Bu gerçeklik her iki taraf da savaş arabası kulantıdı için daha da artmış durumdadır. Ancak bu gerçekle yüzyüze gelmeden önce, çatışmaya nasıl gelindiğini açıklayacak birkaç olguya deşinmemiz gereklidir.

En yeni araştırmalara göre, Telipinus'un ölümünden sonra Önasya'da en üstün gücü Mitanni İmparatorluğu'nun temsil ettiği anlaşılıyor. Ancak üç Hittit kralı – II. Tudhaliyas, II. Hattusilis, III. Tudhaliyas – devleti hiç değilse esaslı değişimlerden uzak tutmayı başarıyorlar, statükoyu koruyorlar, özellikle III. Tudhaliyas zamanında devletin varlığı şiddetli krizler geçirdiği halde yine de durum değişmiyor.

Bu dönem yaklaşık olarak M.Ö. 1500-1375 yılları arasını kapsıyor. Hakkında pek az şey bilmemiz, bu zamanın önesiz olması demek değildir. 125 yıl bir ulusun hayatında büyük bir zaman kesitidir. Binlerce yıldan söz edilen Eskiçağ tarihi alanında rakam sarhoşluğuna düşmememiz gereklidir her yüzyl üç insan neslinden meydana gelmiştir.

Arnuvandas'tan sonra tahta çıkan insan, Hittit ulusu tarihinin en büyük hükümdarı oldu; gerçek bir büyük imparatorluğu yeniden kuran, krallar kralı, Yakındogu'nun Charlemagne'sı, I. Suppiluliuma'dır bu.

Her bakımdan parlak bir kişiliğe sahip; bunu sadece büyük kararlar arifesinde gösterdiği yüreklikte değil, güç durumları karşısında duraksamadan hep doğru davranışlara yönelmesini bilmış olmasında da görüyoruz.

Bu yetenekleriyle ilimli bir siyaset bilgeliği birleştirmiş, düşmanlarına karşı dahi böyle bir kişilikle çıkmıştır. Bir yandan dinsel bakımdan hoşgörü gösterirken, öte yandan iyi törelerin ve güvenilir bir adaletin sürekli yaşaması için sert eylemlerde bulunmuştur. Bu kaygisını 40 yıllık egemenliği süresince yaptığı sayız anlaşımlarda görmekteyiz.

Bir örnek: Kız kardeşini Hayasa ülkesinin kralıyla evlendiriyor, bu ülkeye gelin giderken de yanına üvey kardeşlerini ve nedimelerini de katıyor. Fakat Hayasa'da, kardeşin kardeşle evlenmesi ve akrabalar arasında serbest cinsel ilişkiler gibi, Hittit anlayışına göre barbarca sayılan töreler yaşamaktadır. Suppiluliuma böyle şeyleri asla kabul etmez. Krala bir mektup yazarak şunları bildirir:

“...Hattusas'da töre değildir bunlar... Böyle şeyleri yapanlar Hattusas'da sağ kalma, hemen öldürülür.” Sonra da uyarı yolu örnek olay olarak, babasının suçüstü yakalatıp öldürdüğü Mariyas adlı birini anlatır. Yazısını şöyle bitirir: “*Bir insanın hayatını kaybettiği böyle şeylerden uzak durmaya dikkat et!*”

Suppiluliuma hiç kuşkusuz iki yönlü bir görünüm içindedir, ama hep büyük kalmasını bilmıştır.

Hattusas kalesinin yapımını tamamlattırdı, güney yönündeki kuvvetli surlar onun egemenliği sırasında yapılmıştır. Çok güçlü Mitanni'ye karşı savaş açtı, Fırat'ı geçip Hurriler'in başkentini aldı ve yağmaladı. Ama halkını köle

yapmadı; kızlarından biriyle Mitanni prensi Mattivaza'yı evlendirdi, ülkeyi dostça Hatti İmparatorluğu'na bağladı.

Uzun zamandır savaşlara sahne olan Suriye'yi fethetti. Halep ve Karkamış krallıklarını, sınır boyundaki bu çiban başlarını yıktı, oğullarını bu ülkelere kral yaptı. Savaş seferlerinin böyle hızlı başarıya ulaşmasında, özellikle Suriye'de kendisi için tehlikeli olabilecek büyük hasminin karşısına çıkmayışının payı vardı. Bu hasım Mısır Firavunu IV. Amenophis, dönme kraldı ve Mısır'ın çok tanrılı dinini tek tanrılya, güneş tanrisına tapınmaya dönüştürme işiyle uğraşıyordu. Ondan sonra gelen firavun, Tut-enh-Amun ise 18 yaşındayken ölüvermişti. Böylece Suppiluliuma, Suriye'yi yalnız fethetmekle kalmamış, fethini sağlamlaştırmaya olanağını da bulmuştı. Uzun vadeli bir imparatorluk politikası yürütmektediydi.

Başarıları birbirini izleyince, büyülüüğünü yeni unvanlarda dile getirmeye başladı. Adı artık kendinden öncekiler gibi sadece kral değildi; Labernas, Büyük Kral, Hatti ülkesinin kralı, Kahraman, Fırtına Tanrisının sevgilisi olmuştu; antlaşmalarda kendinden söz ederken de "güneşim" diyordu.

Çağının önemli adamıydı. Bu önem her şeyden önce siyasal gücünden geliyordu. Ülke sınırlarının ötesinde ise saygıyla anılmasını sağlamıştı. Bir mektuplaşma bu siyasal önemini kanıtlarken, aynı zamanda birkaç insancı yanını da göstermektedir.

Bu mektuplaşma hakkındaki bilgiyi Suppiluliuma'ın oğlu II. Mursilis'e borçluyuz. Kendi yaptıklarını uzun uzadıya anlatırken, babasının işlerine de değinmektedir. Mısır Firavunu Tut-enh-Amun genç yaşında ölünce, karısı Mısır kraliçesi, çocuk sahibi olmadan dul kalmıştı. Hitit Kralı Suppiluliuma'ya başvurur; oğullarından birini kendisine koca olmak ve firavun tahtına oturtmak üzere göndermesini ister.

Eskiçağın en güçlü sarayından gelen bu teklif o kadar alıslamamış bir şeypidir ki, Suppiluliuma ancak bir defa ele geçebilecek böyle bir fırsatın zorunlu olan çabuk kararını bir türlü veremedi. O sırada Karkamış'a karşı açtığı bir seferde bulunmaktadır; başarılı savaşlardan sonra Lübnan ve Antilübnan dağları arasındaki Amka'ya kadar gelmiştir. Metnin aslı şöyledir:

"Mısırlılar, Amka zaferini duyuncu korktular. Üstelik hükümdarları da ölmüş bulunduğu için, Mısır'ın dul kraliçesi babama bir elçi gönderdi ve şu mektubu yolladı:

Kocam öldü. Ancak ben bir oğula sahip değilim. Senin ise birçok oğlun olduğunu söylüyor. Eğer bana oğullarından birini verirsen, benim kocam olacaktır. Yoksa kölelerimden birini alıp kendime koca mı yapayım? Ona koca diye saygı mı göstereyim?"

Suppiluliuma, kararsızlık içindedir. Oğlu bunu fark etmiştir: "Babam butu işitince, Hatti'nin büyüklerini danışma için toplantıya çağrırdı." Durum açlığı: Kral bu alıslamamış teklife güvence duyamıyor ve oğullarından birini sonu bilinmez bir maceraya itip itmemeye konusunda baba duygusuyla hareket ediyor. İşin aslini iyice öğrenmek için özel bir elçi gönderiyor.

“Git, bana sağlam bilgiler getir. Belki de benimle sadece alay etmek istiyorlar, belki de onların tahta çıkacak adamları var. Her ne ise, bana sağlam bilgilerle dön!”

Kral, bu arada boş durmamış, Karkamış'ı kuşatmış ve sekizinci gün cesurca bir saldırıyla burasını ele geçirmiştir. Savaş ganimetin çok büyütür. Çok miktarda altın ve sayısız tunç eşya, 3300 de esir vardır.

Fakat bir Mısır elçisi daha çıkagelir. Suppiluliuma aynı kararsız tutum içindedir. Kuşkularını hemen hemen aynı sözlerle tekrarlar. Ancak bu arada kraliçe canı sıkılmış olmakla birlikte, yine de teklifinde direnmektedir, bir mektup daha yollamıştır:

“Niçin böyle konuşsun? Niçin benimle alay etmek istiyorlar dedin?”

“...Ben başka bir ülkeye yazmadım. Yalnızca sana yazdım. Birçok oğlun olduğu söyleniyor. Ver bana oğullarından birini; benim kocam olsun, hem de Mısır'da kral olsun”. Ve Mursilis içtenlikle devam eder: *“Babam iyi yürekli olduğu için kadının sözünü dinledi ve göndereceği oğlu seçti.”*

Ne yazık ki, bu hikâye burada sona ermektedir. Suppiluliuma, oğlunu Mısır'a gönderiyor, fakat prens oraya varmadan yolda öldürülüyor. Anlaşılan, Mısır tahtında başkasını görmek isteyen bir grup saray entrikacısı bu cinayeti işlemiştir. 3300 yıllık böyle bir mektuplaşmada insan bugün tarihin atan nabzını duymaktadır. Gerçekten bir Hititli firavunlar tahtına oturmuş olsayıdı, meydana gelecek tarihsel gelişimi düşününce hayalimizde neler canlanıveriyor.

SUPPİLULİUMA’NINKİ gibi bir imparatorluk genellikle kurucu hükümdar ölünce büyük tehlikelerle karşı karşıya kalır. Tahta çıkma sırasının garanti edilmiş olması, bir liyakatliden sonra başka bir liyakatlı gelir demek değildir. Ne var ki, şans Hititler'e gülüyorum, uluslararası tarihinde ender görülen bu şans sayesinde büyük kralın kurmuş olduğu karmaşık sistemli feodal düzen varlığını koruyor. Suppiluliuma'dan sonra tahta çıkan III. Arnuvandas hastalıklı bir adamdır. 1335'ten 1334'e kadar sadece bir yıl hükümdarlık yaptıktan sonra vebadan ölüyor. Yerine Suppiluliuma'nın ikinci oğlu, babasıyla eşdeğerde yeteneklere sahip ve onu devam ettirecek olan II. Mursilis geçiyor.

Kendisinin, abartıdan uzak gerçekçi bir eda ve duru bir dille yazılmış ve kayinamesinden – annal'inden, anlaşmalarından, buyruklarından, hepsinden önce de insanın duygularını allak bullak eden eseri “veba duasından” tanıdığımız kadarıyla Suppiluliuma'danambaşa bir kişilikte olduğunu anlıyoruz.

Onda büyüklik cömertlikle bir aradadır; Mursilis'in büyülüğündeki sertlik, kendi kendine eza veren bir duyarlılıkla birleşmiştir.

Tahta çıkar çıkmaz babasının kurduğu düzeni sürdürmek için hemen silaha sarılmak zorunda kalıyor. İki yıl süren bir savaş seferinde Batı'da Arzava ülkesinin gücünü yıkıyor – bu ülke hakkında bugün pek az şey bilmekteyiz –

doğuda savaşlar yapıyor, kuzeyde eski düşman, vahşi, barbar Kaska boylarını bozguna uğratıyor; aynı şekilde Ahhiyava ulusunu da yeniyor (Bazı araştırmacılar bu ulusun Miken çağının Grekleri olduğu kanısındadır).

Mursilis kendi bünyesine karşı da savaşmak zorunda kalıyor. Vücutça pek sağlam biri değildir. Ayrıca, konuşma zorluğu da çekmektedir. Hayatında dinin kendisi için çok derin nitelikte bir sorun haline geldiği anlaşılıyor. Kişiliğinin bu yanını öğrenmemizi sağlayan – veba duası gibi – yazılı metinler var; bu metinleri edebiyatın başlangıcı olarak kabul etmemiz gereklidir... Bunları (Tevrat'ın yüksek gücü gösteren bölümü) "Hiob Kitabı" ile karşılaştırabiliriz; soyut ölçüler içinde bu karşılaştırma belki doğru olmaz, ama acılar içinde kıvranaarak bütün içtenliğiyle dua eden insanı gözümüzün önüne getirirsek, böylesine bir karşılaştırma hiç de uyarsız görünmeyecektir. Her şey bir yana "Mursilis'in veba duası" insan ruhunu saran bir anlatım gücüne sahiptir.

Bunu burada bir sınayalım:

*Ey Hatti'nin firtına tanrısı, benim efendim,
Ve ey siz, benim efendim olan bütün tanrılar!
Doğrudur,
İnsan günah işler.
Benim babam da günah işledi.
Hatti'nin firtına tanrısının, benim efendimin sözünü dinlemedi.
Ama ben, ben hiç günah işleyemedim.
Doğrudur,
Babanın günahı oğluna da geçer,
Bana da babamın günahı geçti.
Şu anda Hatti'nin firtına tanrısına, benim efendime
Ve efendim olan bütün tanrılarla iletirim ki,
Doğrudur, biz bunu yaptık.
Ve şimdi ben, babamın günahını doğruladığımı göre,
Ey Hatti'nin firtına tanrısı, ey benim sahibim,
Ve ey benim sahibim olan bütün tanrılar
Niyetleriniz artık değişsin!
Artık benim için de yeniden dostça şeyle düşünün!
Ve artık vebayı Hatti ülkesinden kovun!
Ey tanrılar, siz ki benim sahibimsiniz,
Eğer Tudhalıyas'ın kan öcünü almak istiyorsanız,
Bilin ki,
Tudhalıyas'ı öldürenler,
Döktükleri kanın kefaretini ödediler,
Ve Hatti ülkesi dökülen bu kan yüzünden yok olacak duruma geldi,
Böylece Hatti ülkesi de kefaretini ödemmiş olmadı mı?
Eğer bu kefareti ödemek sırası bana gelmişse,*

*Ben de şimdi bütün ailemi bu günahdan
Ve bu kefaretten kurtarmak istiyorum.
Ve siz ey tanrılar, sizler ki benim efendimsiniz,
Artık öfkeniz yatışsin.
Ey tanrılar, benim sahibim olan tanrılar,
Artık bana karşı yine eskisi gibi iyilikler düşünü.
Dileğim huzurunuza varmaktır,
Huzurunuzda dua ettiğim için beni,
Kötü hiçbir şey yapmadığım için dinlemelisiniz
Bir zamanlar yanlış yola sapanlardan
Kötü işler yapanlardan
Hiç kimse kalmadı artık.
Hepsi öldü çünkü.
Ama babamın günahı bana bulaştığı için,
Yalnızca bunun için
Bakin sizlere, ey tanrılar, ey benim efendilerim,
Sizlere
Ülkem için,
Ülkemi vebadan kurtarmanız için
Kefaret kurbanları sunuyorum,
Bu acıları çekip çikarmın yüreğimden benim,
Ruhumdan bu korkuları alın benim.*

II. Mursilis arkasında bir imparatorluk bırakarak göctü; oğlu Muvatallis'e düşen iş, sadece bu mirası elinde tutmaktı. Ancak burada bu "sadece elinde tutmak" sözünün olağanüstü ağırlıkta bir anlamı vardır. Çünkü bu arada fira-vunlar devleti – özellikle IV. Amenophis, dönme kral Ehnaton'un dinde reform girişimleri yüzünden – uzun süren bir siyasal gevşeklikten sonra gerçek bir hükümdara sahip olmuştu. Mısır'ın üstünlüğü yeniden kurmakta olağanüstü atılımlara giren bu hükümdar II. Ramses'ti. Tahta geçince, Suriye sınırına kesin şeklini vermenin bir zorunluluk olduğunu anlamıştı. Eskiçağın bu en güçlü hükümdarlarının karşısına dikilmesi gereken de Muvatallis'ti.

İkisi Kadeş savaşında karşı karşıya geldiler.

Ünlü savaşlar vardır; kimi vatan savaşıdır, zorunlu olduğunu okullarda öğretirler; kimi klasik savaştır, harp akademilerinin kum masalarında kurmay adaylarına tekrar ettirirler; kimi kesin sonuçlu savaştır, tarihçiler bir savaş faslini bitirmek için bundan yararlanırlar; ama dünya tarihini etkileyen nitelikte pek az savaş vardır. Bunlar sadece olup bitmiş savaşlar değildirler, tarihe yön vermiş, tarihin akışını değiştirmiş savaşlardır.

Burada "dünya tarihini etkileme" kavramı hiç kuşkusuz görece bir niteliktir. Dünya, bilinen dünya demektir. Bilinen dünya ise çağdan çağ'a değişen bir kavramdır. (M.O. 500 yıllarında bir dünya haritası yapmış olan Miletli Hekataios'un¹ dünyası, onun bilebildiği kadar bir dünyaydı. Romalılar için

dünya biraz daha büyümüştü; imparatorluğun en geniş sınırlara ulaştığı Trajan (98-117) zamanında dünya haritası o zamanki dünyayla bir olduğuna göre, bu dünya tarih açısından da gerçek bir dünyaydı.

Bugün ise bambaşka bir çağda yaşıyoruz; Oklahomalı Mister Smith ile Frankfurltu Herr Schmidt kendi tecrübelerinden dünyanın yuvarlak olduğunu biliyorlar, çünkü dilekikleri zaman uçağa binip 20 saatte dünyanın çevresini dolanabileceklerdir. Ama bu durum, bizim eskilere oranla daha dar bir görecelik alanı içinde yaşadığımızı düşünmeyi gerektirmez. Görecelik nitelik değiştirmiştir, ancak yine de sürüp gitmektedir. Günümüzde dünya kavramı artık gidilebilecek gezegenleri de içeriyor; okullarımızda coğrafya, kozmografyanın bir bölümü halinde okutulmaktadır.

Bu arasöz tarihsel olguların yargılanması açısından görecelinin anlamını açıklığa kavuşturmak içindi. Dünya tarihini etkileyen savaşlar, kendi göreceliklerine göre ok yay kullanan insanlar arasında da olabilir. Ancak bunlar pek azdır. Tarihin en ünlü savaşlarından biri Troya'da yapıldı, ama ne Grek ne de Önasya tarihini önemli ölçüde etkilemiş değildir. Bütün savaş teoricilerinin klasik örneği Cannae Savaşı² bu nitelikte değildir, çünkü sonucu o günün dünyasında hiçbir değişiklik yaratmamıştır. Teutoburg ormanı savaşı³ için de aynı şeyi söyleyebiliriz; savaşı Arminius değil de Romalı Varus kazansayıdı, dünya tarihi nasıl bir gelişim göstermişse, hiç kuşkusuz yine aynı gelişimi gösterecekti. Ama Katalaun Savaşı⁴ dünya tarihini etkiler niteliktedir, çünkü uzun bir süre için Hıristiyanlığın kaderini tayin etmiştir. Savaşı Romalılar kaybetseydi, bu sadece Roma'nın değil, herhalde Hıristiyanlığın da sonu olurdu.

Daha yeni örnekler verelim: Waterloo dünya tarihini etkileyen bir savaş değildir, sadece tarih açısından artık kesinleşmiş bir yıkılışın savaş tekniği bakımından da doğrulanmasıdır; buna karşılık Napolyon'un Moskova Savaşı ve yenilgisi, Avrupa'nın daha sonraki biçimlenişini tayin etmiştir. Dolayısıyla tarihi etkilemiş bir savaştır. Çok daha yakın tarihten de Verdun Savaşı'nı değil, Marne Savaşı'nı tarihi etkileyen savaş olarak tanımlıyoruz. Stalingrad da öyledir. Bu savaşta Avrupa'nın kaderi değişmiştir. Ve herhalde günün birinde Dien-Bien-Phu'yı dünya tarihini etkilemiş bir savaş diye adlandırmamız gerekecektir, çünkü bu savaşla Asya'daki sömürgeci Avrupalı'nın son saati çalmıştır, hem de en gürültülü biçimde.⁵

(1) İonialı tarihçi, coğrafyacı. Pers İmparatorluğu'nu bir baştan bir başa dolaşıp, "Dünya Gezisi" adlı kitabını yazdı. "Soyağaçları" adlı kitabında Grek tarihini özetiledi.

(2) İtalya'da bulunan bu yerde Kartaca kumandanı Anibal M.O. 216'da, kendisinden sayıca çok üstün Roma ordusunu yenilgiye uğratmıştır.

(3) Almanya'da, Westfalya'da 100 km. uzunlığında sık ormanlık bölgenin adı. IX. yüzyılda Cermen Başbuğu Arminius burada Varus kumandasındaki Roma lejyonlarını bozguna uğratmıştır.

(4) Katalaun-Fransa'da, Champagne ilinde bir yer. Burada 451 yılında yapılan çok büyük bir savaşta Romalı Aetius, Vizigotlar'ın yardımıyla Hun Kralı Atilla'yı durdurmayı başarmıştır.

(5) Bkz: Açıklamalar bölümü.

Şimdi asıl konumuza dönelim: M.Ö. 1296 yılında Firavun II. Ramses ile Hittit Kralı Muvatallis ve Asyalı savaş ortakları arasında yapılan Kadeş Meydan Savaşı da, dünya tarihini etkileyen bir savaş olarak kabul edilmelidir. Bu savaş ister Hititler'in, ister Mısırlılar'ın zaferiyle, isterse belirsiz bir sonuçla bitmiş olsun, hiçbir şey fark etmez; yine de dünya tarihi açısından önemini koruyacaktır. Çünkü, Suriye ile Filistin'in kaderini ve Mısır ile Hatti arasındaki hegemonya ilişkisini etkilemiştir; Nil ile Dicle arasındaki ulusların alın yazısını çizmiştir – Buraları da o zamanlar bütün dünya demekti.

Ası ırmağı kıyısında yapılan bu savaşın kitabımız için ayrıca bir çekiciliği vardır. Bir defa kesinlikle varyapımını sağlayabildiğimiz tarihin ilk savaşıdır. Üstelik bilinen bu savaşı bilinen ilk barış antlaşması izlemiştir. Bu antlaşma politik açıdan İsa'dan sonra 20. yüzyılda ulusların ortaya koyduğu birçok barış antlaşmasından daha üstün niteliklere sahiptir.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bu savaşın bir öntarihi var. Kimi zaman Hittit, kimi zaman Mısır hükümdarlarının (ya da bunların savaş ortaklarının) yürütümüş olduğu bir saldırısı politikasının zorunlu sonucuydu.

Çok uzun sürmüş bir çatışma, kanlı ve acımasız bir yiğin girişim nice yılları dolduruyor. Bu bakımdan Misirlimcilerin nitelediklerinden çok daha önemli sayılması gereklidir. Misirlimciler, firavunlar devletinin büyük gücünü gözönüne alarak bu çatışmaları “*sınır kavgaları*” diye tanımlıyorlar. Oysa, aslında bu çatışma bir çeşit “*Otuz Yıl Savaşı*”ydı¹, yalnız çok daha uzun sürmüştü.

Suriye ile Filistin toprağı durmadan yakılıp yıkılmış, şehirler ve kaleler yerle bir edilmiş, buralarda yaşayanlar ya kılıçtan geçirilmiş, ya da esir edilip götürülmüştü. Sorun, “*sınırların*” değil, bütün Doğu Akdeniz kıyılarının egeneliği sorunuydu. Amarna mektuplarında Suriye ve Filistin siteleri krallarının yakınışlarını okuyoruz – umutsuz şıkayıterdir bunlar; kuzeyden gelen saldırılara sınırlardaki kaleler artık karşı koyamaz olmuştur; çok çabuk yardım yollaması için firavuna yalvarılmaktadır. Fakat Firavun Ehnaton'un bunlarla uğraşacak zamanı yoktur; Amarna'daki masal sarayında başka şeylerin hüyasını kurmakta ve kendinden öncekilerin fethettiği yerler birer birer elden gitmektedir.

Daha sonra Haremhab (M.Ö. 1345-1318) adıyla tahta çıkan general kurta rılacak ne varsa kurtarmak için didinmiştir, ne var ki kurtarabildiği pek az oldu. Ancak I. Sethos (M.Ö. 1317-1301) Filistin üzerine bir sefer düzenlemeyi başarmıştı; çölde yaşayan oymakları kovmuş, Şam'a kadar olan bölgede güvenliği sağlamış, fakat karşısında çatışmayı göze alamayacağı zorlu bir hasım bulmuştı: Hittit Kralı Muvatallis'i.

(1) Otuz Yıl Savaşları – Avrupa'da 1618'den 1648'e kadar sürmüş, özellikle Almanya ve bugünkü Çekoslovakya toprağında büyük yıkımlara sebep olmuştur. Avrupa tarihinin son din savaşıdır. Katolik Avusturya imparatoruna karşı Protestan Alman prensleri Danimarka, İsveç, Bohemya kralları savaştı. Son yıllarda Fransa krallığı Katolik olduğu halde Protestanlar'ın safında yer aldı. Böylece savaş siyaset bir nitelik kazandı. Avusturya'nın yeniligi kabul etmesi üzerine imzalanan Westfalya barışıyla son buldu.

Bu bakımından II. Ramses (M.Ö. 1301-1234) hiç de rahat bir mirasa konmuş değildi. Tahta çıktıgı zaman sınırlar ateş içindediydi. Babası Sethos'un güclə belə geri aldığı yerleri koruyabilmek için hemen silaha sarıldı. Egemenliğinin beşinci yılında Hititler, *Filistin'e* girmiş bulunuyordu. Ordusunu toplayıp, Haremhab'ın geçtiği yoldan *Fenike* kıylarını izleyerek kuzeye doğru ilerlemeye başladı. Limanların güvenlik altında bulunması düşman topraklarına doğrular yürüyen bir ordu için en önemli güvence ve ikmal garantisidir. Así ırmağına yaklaşığı zaman Muvattallis kumandasındaki asıl Hitit kuvvetlerinin, yakında bulunan *Kadeş* kaleinde ordugâh kurdugu haberini aldı. Kendini güclü hissediyordu. Saldırıya geçmeye karar verdi.

HİKÂYELER tarihi oluşturuyor... Anlatılan hikâyeler ile bu savaşı öğreniyoruz. *Karnak'ta*, *Lukxor'da*, *Ramesseum'da*, *Abydos'da* ve *Abu-Simbel'de* sanatçıların kaleminden çıkmış hikâyeler bunlar: Ramses'in dönüşünden sonra başkumandani överecek göklere çıkarıyorlar. Otoriter devlet olay yazısına özgürlük tanımaz, bugün "objektif" diye adlandırdığımız biçimde gerçeği olduğu gibi nakletme söz konusu değildir. Mısırlı sanatçılara için Ramses, Setepen-re-Re1 tarafından seçilmiş kimsedir. Onu öveceklerdir, ancak bu övme ölçüsüz bir taşkınlık halindedir. Büylesine taşkınlık o zamana kadar Mısır'da görülmüş şey değildir.

Kullanacağımız deyim hoş görülsün, Bizans işi bir aşırılıktır bu. Bu aşırılık, Ramses'in kendisini de etkileyebilecek, daha sonraki yıllarda şahsına duyulan sevgiyi, kendisine tapılmaya dönüştürecek bir kültür oluşturacaktır. Bu övgülerde o "Horus"²; "gerçeğin sevgilisi güçlü boğa, egemenlik boğası, *Hatti* ülkesinin ışığını söndürmiş ve *Habeş* ülkesini haritadan silmiş korkusuz kahraman"dır. "Dünyanın ucuna ulaşmış" ve "yabancı kralların geniş ağını büzmüştür." "Re'nin güneşidir", "Hatti ülkesini çiğnayan"dır. "Sivri boynuzlu bir boğa gibidir"; "kudretli aslan", "dünyanın çevresini bir anda dolaşan çakal", "görkemli tanrısal şahin"dir.

Verdiğimiz bu örnekler, firavunun niteliği üzerinde de, "vekayiname"lerin niteliği üzerinde de bize yeterince fikir vermiştir. İşte böylesine bir üslupla kaleme alınmış yazıldan savaşın cereyanını öğreneceğiz. Yukarıda sıralanan unvanları *Abu-Simbel* kaya tapınağının dikili taşlarında okuyoruz. Bundan başka uzun bir şiirde Ramses'in görülmemiş büyülükteki zaferi anlatılmaktadır; bu şiir üç tapinaktaki beş yazitta bulunduğu gibi, ayrıca bir papirüste de yazılıdır.

Yazarı bilinmiyor. Uzun süre Pentovere adlı birisi yazarı sanıldıysa da, sonradan bunun sadece bir kopya yazarı olduğu anlaşıldı, hem de kötü bir kopya yazarı, zira birçok yazılış yanlışları yapmıştır.

(1) Re (veya Ra) – Eski Mısır'ın güneş tanrısı. 5. hanedan zamanından sonra en büyük tanrı sayılmıştır. Bütün site tanrılarına onun adı eklenmiştir.

(2) Horus – Isis ile Osiris'in oğlu olan Mısır tanrısı. Kanatlı güneş, ya da şahin başlı insan olarak tasvir edilir.

Bu şiir keşfedildiğinde, birkaç ateşli Mısırbilimci, yazarı Mısır'ın Homer'i diye nitelendiği gibi, bu eseri de Troya destanıyla karşılaşmaya kalktılar. Ancak hiçbir tapınak yazılarında görülen bu abartılar ve ölçüyü kaçırılmış tütsülemeler karşısında yapılması gerekene, yani eleştirisel yorumlamaya yönelmemiştir. Bunların yalnız abartıları değil, çelişkileri de, savrulmuş düpedüz yalanları da fark etmeleri gerekiirdi.

Yazlıkların esin kaynağı Ramses olmuştu ve biz bugün bu yazıların "*tarihin utanmazca tahrif edilmesi*" olduğunu söyleyebilecek durumdayız. Saptadığımız ilk özelliği bu; saptadığımız başka bir nokta da propaganda niteliğinde böylesine bir şaheseri yaratmaya Ramses'ten önce kimse ulaşamamış olduğudur. Ramses'in yazdırdıklarına üç binyıldan fazla bir zaman inanıldı. Modern araştırmacıda uzun süre bu kandırmacayı benimsedi; bunun nedenlerinin başında, yetmiş yıl öncesine kadar firavunun hasımlarının sınır boyalarında oturan basit oymaklar sanılmış olması gelir.

Hiç kimse Ramses'in *Kadeş*'te büyük bir siyasal güçe karşı dövüşmüş olabileceğini anlayamamıştı. Ne yazık ki, bugün eleştiri, kesin kanıtlardan çok belirtilere sahiptir. Ancak bu belirtiler, söz konusu önemli savaşın gerçek cehren tarzını, hiçbir şüpheye yer bırakmadan izlememizi sağlayacak derecede ikna edicidir.

ORDULARIN *Kadeş*'e yaklaşması, aynı zamanda Eskiçağın o güne kadar gördüğü en büyük iki askeri gücün hesaplaşmak üzere yakınlaşması demek oluyordu. Hazırlığını buna göre yapmış ve gücünün bütün imkânını zorlamıştı. Ayrıca, o zamana kadar hep Hititler'in savaş ortağı olmuş bulunan Amurru Kralı Bentesina, son anda Ramses'in tarafına geçmişti. Muvatallis de, asıl ordusunu bağlaşması bulunan ulusların birlikleriyle güçlendirmiş bulunuyordu; ayrıca paralı askerleri ve Likyalı¹ korkunç korsanların meydana getirdiği bir birliği vardı. Ordusu 20 bin kişiye yaklaşıyordu; şimdide kadar hiçbir firavun bu kadar çok sayıda savaşçıyı karşısında görmemişti. Metin yazarı bunu gizlemiyor, aksine kendi şanının propagandasını daha parlak biçimde yapabilmek için düşmanın güçleri konusunda abartılar yapıyor. Öyle ya "düşmanın sayısı ne kadar çok olursa, kazanılacak şan da o kadar büyük olacaktır".

Stratejik açıdan bakılırsa Ramses'in *Kadeş* üzerine yürümesi acemilikti. Plansızca bir ileri hareketti. Ordusunu dört kısma ayırmıştı; bunlar "Amon, Re, Ptah ve Sutekh" diye Mısır'ın büyük tanrılarının adlarını taşıyordu. Mayısın sonlarında *Kadeş*'e yaklaştı ve uzakta sisler içinde seçilen şehrin karşısında ordugâhını kurdu.

Yakınlarda bulunduğu sanılan düşmandan en ufak bir iz bile yoktu. Ramses ne yapacağını bilmez bir halde subaylarıyla tartışıp dururken, Hititler çoktan harekete geçmişlerdi. *Kadeş* kalesinin kuzeyinde Ası Irmağının kıyısında

(1) Antalya kıyı bölgesi.

görünmeden beklemişler ve Ramses'in tutumunun tam tersine çok sağlam bir plan uygulamaya başlamışlardı. Taktik tuzağı olarak iki bedeviyi Ramses'in ordugâhına gönderdiler. Bunlar asker kaçağı rolü oynayacaklar, Hittit ordusu ve ordunun tutumu hakkında yanlış bilgi vereceklerdi. Öyle de yaptılar. Hittit kralının, tanrıının oğlu yüce firavunun ününü ve eşsiz gücünü duyunca korucusundan kuzeye, ta Halep dolaylarına geri çekildiğini anlattılar.

Ramses, haber alma işini casusları kötü yaptığı ve karşı tarafın gücünü doğru kestirmesini kendine duyduğu aşırı güven engellediği için, bu "asker kaçaklarına" inandı, saçma sapan işler yapmaya koyuldu.

En önde Amon ordusunun başına geçti. "*Majesteleri babası gibi en onde yer alıp Amon ordusunu Asi ırmağının sağ kesiminden karşıya geçirdi.*"

Yani, iki kaçağın dediklerine güvenerek ordusunu ayrdı. Asıl kuvvetlerden 10 kilometre uzaklaşarak, ne olduğunu kesinlikle bilmemiş bir duruma doğru ilerlemeye başladı. Bu macera yetmezmiş gibi, kendisi birliklerin en önünde gidiyordu; yanında sadece bir grup subay vardı ve herhangi bir öncü birlik çıkarmak gereğini duymadığı gibi, arkada bıraktığı asıl kuvvetleriyle bağlantı da sağlamadı.

Bu durumda eyleme geçme şansı Muvatallis'e, Hititler'e geçmişti. Muvatallis serinkanlılıkla Ramses'in ilerleyişini gözetliyordu. O sırada tuzak kuran bir avcının duydularını duymuş olmalıdır. Ordusunu şehrin kuzeybatısından çekip Asi ırmağını geçti. Ramses, düşmanı arayacağım diye Kadeş'in batısından kuzeye doğru giderken, Muwatallis şehrin doğusuna geçmiş, şehrin surlarıyla düşman arasından güneye inmişti. Ramses hâlâ Amon Ordusu'nun başında kuzeye ilerlemekteydi; Amon ordusunun arkasından ağır ağır Re ordusu geliyordu; Ptah ile Sutekh orduları ise henüz gerilerde, Asi ırmağının güney kesimindeydiler.

Bu manevralarını Hititler ikindiye kadar tamamlamışlardı. Ramses ise şehrin kuzeybatısına gelmiş, daha önce Muwatallis'in kamp kurduğu yerde çadır açtıırıp ordugâh kurmuştu. Yürüyüsten yorgun düşmüş asker dinlenmeye geçmiş, yemek hazırlığına girişmişti. Bu sırada Re ordusu da ağır ağır yaklaşıyordu. İşte bu anda Misirlilara bir rastlantı yardım etti; iki Hitit askerini ele geçirdiler. Bunlar yüzlerini gördükleri ilk düşmanlardı. Ramses, casusları kırbaçladı; sonunda adamlar Muwatallis'in hiçbir zaman firavundan korkup kaçmadığını, aksine bütün ordusuya şehrin arkasında beklediğini söylemek zorunda kaldılar.

O zaman Ramses ayıldı, tehlikenin büyüklüğünü gördü.

Subaylarına küfürler savurdu; oysa bunlar, kendisini böyle başıboş ileri yürüyüş yapmaması için defalarca uyardılar. Haberciler yollandi; Ptah ordusunun sıkı yürüyüşe geçip, bir an önce yanına gelmesini istiyordu. Sevindirici tek durum Re ordusunun bu arada gözle görülecek kadar bir uzaklığa varmış olmasıydı.

Ancak ne var ki, Muwatallis, Kadeş'in güneyinde ırmağı yeniden geçmiş bulunuyordu. Şimşek gibi hızlı giden savaş arabalarıyla birden ortaya çıktı,

yürüyüş kolunda giden Re ordusunun üstüne çullandı. Hititler'in savaş arabalarında sürücüden başka iki savaşçı bulunuyordu. Mısırlıların kinde ise sa- dece bir.

"Yürüyüş kolundaki Re ordusunun tam orta kesimine saldırdılar. Ordu sa- vaşa hazır değildi. Bu yüzden majestelerinin askeri de, savaş arabaları da onla- rın karşısında yenildi."

Muvatallis bu orduyu darmadağın etmiş ve en küçük kalıntısına kadar yok etmişti. Kaçanları kovalamaya koyuldu. Hitit savaş arabaları, bu daha yeli, daha hızlı, hızlarından dolayı da karşı durulmaz ve her şeyi çırpmayı geçen saldırıcı silahı, Ramses'e doğru ilerliyordu. Ölümden kurtulmuş Mısır askerleri, ne yapacağını bilmez bir panik dalgası halinde Amon ordugâhından içeri dalmıştı. Bir anda bu ordunun safları da allak bullak oldu.

İşte bu an, *Kadeş* savaşının en önemli anıdır. Hitit hafif savaş arabaları, sa- vaş tarihinde yeni bir stratejik aşamayı gösteriyorlardı; göz açıp kapanıncaya kadar bir kuşatma hareketini başarıverdiler.

Böyle bir kuşatmadan hiçbir ordu kurtulamaz. Mısır ordusu da kurtula- mamıştır, kurtulamazdı da. Bu bakımdan Mısırlılar'ın zaferden söz eden yazı- larının inanılacak bir tarafı olamaz.

Ordular aşağı yukarı birbirine denk güçtedi; iki tarafta da 20 bin kadar savaşçı vardı. Muvatallis, Re ordusunu yok edince, firavunun ordusunun dörtte birini de yok etmiş oluyordu. Ayrıca Amon ordusunu ve firavunun kendisini asıl kuvvetlerden ayırmayı da başarmıştı. Ptah hiçbir şeyden habersiz yürüyüp duruyor, Sutehk hâlâ Asi ırmağının güneyinde bekliyordu. İşte bu durumdan yıldırım hızıyla yararlanarak Muvatallis, savaş arabası birlikle- riyle kaçanları izlemiş, sonra geniş bir çark hareketi yapıp firavunu çember içine almıştı.

Böyle bir durumda Eskiçağ'ın en büyük savaşının, Mısırlılar'ın kesin ye- nilgisiyle sona ermesi kadar doğal bir şey olamaz, bunun zorunluluğundan da kimse şüphe edemez. Muvatallis zinde birlikleriyle yakın savaşa girişince Mi- sırılar'ı elbette yenilgiye uğratacaktı. Yenilginin bir topluca yok edilmeye dö- nüşmesini ancak bir mucize önleyebilirdi ve ancak bir mucize firavunun ken- disini ve ordusunun son döküntüsünü kurtarabilirdi.

Ve bu mucize oldu.

Bu mucizeyi Mısır kronikçileri, daha sonra Ramses'in tanrılarındaki denk bahadırlığı olarak nitelleyeceklerdir. Gerçekten yaptığı işin büyülüğüne diye-cek yoktur, kaçmayı çok iyi başarmıştır. Ona kaçma imkânını sağlayan iki olay cereyan etti. Bu iki olay onun gücüyle ilişkili şeyler değildi.

Hititler'in çeşitli ulislardan meydana gelen ordusunda ancak yumuşak bir disiplin vardı. Hitit vurucu birlikleri, Ramses'in ordugâhına girince, kesinlik kazanmış zafer görünümü karşısında, savaş sarhoşluğu ve ganimet hırsıyla kendilerinden geçtiler; kovalama durdu. Önlerinde kaçanların olduğu gibi bir- raktığı çadırlar, araçlar, gereçler, silahlar ve içleri dolu nakliye arabaları vardı. Bunlara saldırdılar. Artık buyrukların etkisiz kaldığı disiplinsiz bir yağmacı

Birinci Amon ordusu karargâh kuruyor.

sürüsü olmuşlardı. Böyle bir sürü cesurca düzenlenmiş bir saldırıyla uğrarsa, sonlarının kötü olması doğaldır.

Ansızın böyle bir saldırıyla uğradılar. Bu saldırısı paniğe uğramış Ramses birliklerinden gelemezdi. Herhalde deniz tarafından gelmişlerdi. Küçük, fakat disiplinli bir birlikti bu. Savaş alanında görünür görünmez durumu bir bakışta kavramış olacaklar ki, şiddetli bir saldırıyla geçiyorlar ve Hittit'li yağmacıları dağıtıyorlar.

Bu küçük birliğin nasıl ve nereden geldiği bilinmiyor; genellikle bir öğrenci birliği olmaları ihtimali üzerinde durulmaktadır; aslında savaş görevleri olmadığı halde limanların birinde karaya çıkmış ve kendi kendilerine orduya katılma yollarını aramış olabilirler. Firavunun hayatını ve özgürlüğünü kurtaran bu birliktir; Ramses, "büyük" unvanını almışsa bunu her şeyden önce bu birliğe borçludur.

Ramses'in kuşatmadan kurtuluşunu saray şairi de bütün ayrıntısıyla anlatmaktadır. Ölçüyü kaçırın abartıları bir yana bırakılırsa, onun tavsiyelerinden de öğrenilecek birçok noktalar var. Hikâyeyin anlatım biçimi etkilidir; şairin kroniğine firavunun savaş sırasındaki kişisel davranışlarının tasviri de karışıyor, tanrısına seslenişleri, kendisini tehlikeyle başbaşa bırakarak kaçan sada- katsız adamlarından acı acı yakınışları uzun uzadıya anlatıyor.

Savaşın en tehlikeli anını tasvir eden bölüm:

“Majesteleri muhafizlarıyla birlikte yapayalnız kalmıştı” diye başlar. “Ama aşağılık Hatti Prensi, ordusunun ortasında duruyor ve majestelerinin korkusundan bir türlü savaşa girişemiyordu.” Burada düşmanın akıllıca hareketi koraklık olarak gösterilmektedir.

Hittit savaş arabaları Re ordusunu dağıttıktan ve aralarında firavunun iki oğlu da bulunan bozgun askerleri, Amon ordusu saflarını da altüst ettikten sonra, “*Majesteleri babası Month gibi ortaya çıktı, bütün savaş süslerini takmış ve zirhını giymişti. Görünümü tipki gazaba geldiği andaki Baal’ gibiydi. Majestelerini taşıyan büyük arabanın adı ‘Teb Zaferi’ydi, atları da Ramses’in has ahrındandı. Majesteleri hızla ileri atıldı, Hatti ordusunun üstüne saldırdı. Tek başınyaydı, yanında hiç kimse yoktu.*”

Burada anlatılanlara bakılınca, bu davranışın ölümü hiçe sayan kahramanca bir saldırısı, bir umutsuzluk atılımı ya da akılsızca bir kaçış olduğu sonuçları çıkarılabilir. Şairin abartıları bu bölümde en yüksek düzeyine ulaşıyor:

“Kral etrafına bakınca çıkış yollarının 2500 savaş arabasıyla kesilmiş olduğunu gördü, çepeçevre çember olmuş duruyorlardı. Bu arabalarda aşağılık Hatti ülkesinin savaşçılarının yanı sıra, onlarla birlik olmuş ülkelerin, Aradus, Mese, Pedes, İrun, Kizvadna, Hareb, Ekeret, Kadeş ve Reke’nin savaşçıları da bulunmaktadır. Bir arabadada üç savaşçı vardı.”

O zaman firavun yüksek sesle yakınışa başlar ve şiir, bir yükselik kazanır. Şairin anlattıkları firavunun konuşmasıyla yer değiştirir:

“Yanında ne bir prens var, ne bir sürücü, ne bir piyade subayı ne de bir araba savaşçısı. Yaya askerim de araba savaşçılarımda beni onların karşısında gammış gibi bırakarak çekip gitti, onlarla savaşmak için hiçbir durmadı...”

Sonra da tanrısına seslenir:

“Majesteleri şöyle dedi: ‘Ey benim babam Amon² şimdî ne olacak? Bir babanın oğlunu unuttuğu görülmüş müdür? Ben sensiz bir şey yaptım mı? Nereye gitmişem, nerede durduysam, bütün bunlar hep senin dileğine göre olmadı mı? Buyruklarına bir an için olsun karşı geldim mi? Senin için bu Asyalılar nedir ey Amon? Tanrıdan bile haberleri olmayan aşağılık zavallılar değil mi? Oysa ben, senin için nice nice anıtlar dikmedim mi? Ve senin tapınağını senin esirlerinle doldurmadım mı?... Ey Amon, ey benim babam, sana sesleniyorum! Burada tanımadiğım yabancıların ortasında kaldım. Bütün ülkeler bana karşı birleşti. Bense yapayalnız kaldım. Yanında kimsecikler yok. Askerlerim beni terk etti ve araba savaşçılarından hiçbir arkamdan gelmedi. Ama ben sana sesleniyorum ve

(1) Baal – İbranice “efendi” anlamına. Filistin’de yaşayan tarıma dayalı toplumların yer tanrısidir. Boğa şeklinde tasvir edilir ve çok güçlü olduğuna inanılırdı. Bütün Önasya ülkelerini etkilemiştir. Yahudilik onun etkisini yok etmek için sürekli uğraşmak zorunda kalmıştır.

(2) Amon – Eski Mısır’ın döllenme ve bereket tanrısı. Koç başlı olarak tasvir edilir. Kökende Teb sitesi tanrı iken daha sonra güneş tanrı Re ile birleşerek Amon Re adını almıştır.

II. Ramses'in yaya askeri

biliyorum ki, benim için milyonlarca yaya askeri yüz binlerce araba savaşçısı, on binlerce kardeş ve evlat bir gönül olup birleşeceğini, yalnız bir Amon benden yana olsun yeter. Nice insan bir araya gelse bir şey yapamaz, ama bir Amon her şeyden, herkesten daha güçlüdür... Ey Amon, beni dinle ve sana seslendığım zaman yanına gel... Bana elini uzattı, sevinçle sarsıldı; arkamdan seslendi: İleri! İleri! Ben seninleyim, ben, baban seninleyim! Elimi sana uzattım iste; ben yüz bin askerden daha güçlüyüm; ben zaferin tanrısi, kuvvetin sevdalısıyım!"

Kendini tanrı yapan birinin tanrısal seslenişidir bu. Gilgamiş¹ ile Herkül², bu satırlarda birbirinin içinde erimektedir.

"Yitirdiğim yüreğimi yeniden bulmuştum, kalbim sevinçle çarpıyordu; ne istediysem, istediyim gibi olmuştu. Month gibiydım. Sağa atıldım, sola vurdum. Onların karşısında gazaba geldiği andaki Baal olmuşustum sanki. Bir de baktım, çeveçevre beni kuşatmış 2500 savaş arabası atlarımın ayakları altında darmadağın olmamış mı? İçlerinden biri karşıma çııp da dövüşmek için elini bile kaldıramadı. Korkudan dilleri tutulmuş, kolları gücünü yitirmiştir. Ne ok atabiliyor, ne de mızrak savuracak takati kendilerinde bulabiliyorlardı. Hepsini suya dök-

(1) Gilgamiş – Mezopotamya'da, Uruk sitesinin efsane kralı. M.Ö. 3. binyılı ait Babil efsanesi onun adıyla anılır. Gilgamiş efsanesi Ninova'da Asur Kralı Asur Banipal'ın kitaplığında üç bin satır tutan 12 tablet halinde bulunmuştur. Gilgamiş dev yapıtı, çok güçlü bir kahramandır. Yaptığı işler zamanla Önasya ülkelerinde başka efsane ve destanlara konu olmuştur.

(2) Herkül (Herakles) – Grek efsane kahramanı. Kökende Dor-Akalar'ın yarı tanrısı. Olağanüstü gücü başlıca özelliğiidir. Zeus, ona ölümsüzlük bağışladı, tanrıça Hebe ile evlendirdi. Zeus'un karısı Hera, çocuğu kıskandı, bebekken ona iki yılan yolladı. Herakles yılanları boğdu. Hera'nın kini geçmemiştir; Herakles büyüp çocuk sahibi olduğu zaman onu delirtti. Bu yüzden Herakles, karısını ve çocuklarını öldürdü. Sonra duyduğu vicdan azabını gidermek için Mykenai kralının hizmetinde çok güç on iki işi başardı. Yarı insan yarı at Nessos'la teke tek dövüşüp öldürdü. Nessos ölürlenken Herakles'in karısına yarasından akan kani toplamasını, bununla kocasının sevgisini güçledireceğini söyledi. Kadın da denileni yaptı. Herakles, Oikhalia'yı fethedip, oradan güzel İole'yi alıp gelince karısı büyülü kana batırılmış bir gömlek yolladı. Herakles gömleği sırtına geçirir geçirmez yanmaya başladı. Dayanılmaz acıya son vermek için Herakles bir odun yiğini hazırlatıp, kendini alevlerin içine attı. Ölünce Olympos'a götürüldü, Zeus ile Alkmene adlı bir kadının çocuğudur.

tüm, timsahlar gibi ırmağa atıldılar. Birbirinin üzerine devriliyorlar, içlerinden kimi istersem onu öldürüyordum.”

Mısır şiri burada Ramses'in sonunda sağlam bir taktik düşünceye vardığını doğruluyor: Firavun yeni kaçış denemesinde arkasını güven altına alabilmek için Hititler'in zayıf cephesi olan ırmak tarafına atılıyor. Mısır tapınak duvarlarında bulunan sonradan eklenmiş savaş tasvirleri, ırmağa düşen düşmanların nasıl boğulduklarını göstermektedir. Ancak bu tasvirlere pek güvenmiyoruz.

Mısır tasvirlerine göre, “zavallı Hatti Prensi tırtır titreyerek ve şaşkınlıktan çığına dönerek” askerlerinin başına gelenleri seyrediyor. İleri gelenleri yanına çağrıyor, birliklerini bir araya getiriyor. “Bin araba toplanmıştı, hep birden doğrudan ateşin üstüne saldırdılar” (Yılanlı tacı ateş püsküren firavunun üstüne).

“Üzerlerine atıldım. Month gibiydım, bir anda ellerim onun elleri olmuştu. Kesiyordum, öldürüyordum. Biri yanındakine şöyle bağıriyordu: İnsan değil bu, bizim gibi biri değil. Sutekh'in ta kendisi, kollarında Baal'ın gücü var. Yaptıkları insan işi değil. Şimdiye kadar kimse askersiz, arabasız yüz bin kişiyi yenememiştir. Gelin, çabuk olun, kaçalım öňünden; kaçalım da canımızı kurtaralım, kaçalım da soluk alalım. Bakın, yanına varmaya kalkışanın eli tutmaz, kolu kırıda-
maz oluyor. Karşidan gelişini gören ne okuna davranışlıyor, ne kargasına.”

Buradan Ramses'in gerçekten cesurca bir atılımla kaçmayı başardığı sonucunu çıkarabiliriz. O zaman bir umut ışığı görmüş olmalı ki, subaylarını, mayyetini, askerlerini düşünmeye başlıyor, onları toparlama yollarını araştırıyor, yalnız bunu artık işe yaramayacak kuru emirlerle değil, onları yüreklendirecek, morallerini güçlendirerek yapmak istiyor:

“Haydi cesaret! Cesaret benim askerlerim! Zaferimi gördünüz, yapayalnız olduğumu da gördünüz. Fakat beni koruyan Amon'du, elini uzatmıştı bana. Ey araba savaşçılarım, sizler ne kadar tabansızmışsınız, boş yere güvenmişim size. Ülkemdeyken kendisine iyilik ettiğim kimse yok mu sizinде? O zamanlar ben efendinizdim, sizlerse kullarım değil miyiniz? Her gün benim ekmeğimi yemez miyiniz? Oğlu, babanın malına sahip kılmadım mı? Ülkemde ne kadar kötü şey varsa hepsini kaldırdım mı? Vergilerinizi affetmedim mi? Sizlerden alınmış ne varsa hepsi ve daha başka nice şeyler sizlere geri verdirdim mi?... Kim bana bir dileğiyle gelse, her zaman hep, ‘Evet, yaparım’ dedemdim mi? Benim sizler için yaptığımı, askerleri için yapmış başka hükümdar daha var mıdır? Sizleri kendi evlerinizde, kendi kentlerinizde oturttum. Aynı şeyleri araba savaşçılarım için de yaptım, birçok kentlerin yolunu onlar için de açtım... Ve, bir gün kavgaya girersem, onlar da bana karşı aynı davranışta bulunurlar sanıyorum. Ama görün işte! Hepiniz birden ne acımacak hallere düştünüz; ben dövüše girdim, içinizden biri çıkışıp da bana elini bile uzatmadı.”

Bütün bu parlak sözler belki Ramses'in yiğitliğini yansıtıyor, ama hiç de bir zaferi haber vermiyor:

“Askerlerimin ve araba savaşçılarının işlediği suç o kadar büyük ki, dille anlatılır gibi değil. Ama gördünüz, zaferi Amon bana verdi, askerlerim ve savaş

arabalarım yanında olmadığı halde yine de zafer benim oldu. Bütün uzak ülkelere zaferimi gösterdim, gücümü gösterdim, hem de bunu arkamdan gelen tek bir kumandanım, tek bir araba sürücüm olmadan yaptım... Benim arabamı süren Menna, dört bir yanımızın yiğinla arabayla çevrili olduğunu görünce, yüreği korku ile dolup dehşet içinde elden ayaktan kesildi. Majestelerine şöyle dedi: 'Ey benim iyi efendim! Ey Mısır'ın güçlü hükümdarı, ey Mısır'ın büyük koruyucusu, kavga günüdür bu, ancak düşmanın ortasında yapayalnız kalmışız. Bak, ordu ile araba savaşçıları bizi terk etti. Niçin burada durup kalmak istersin? Kalırsak solğumuzu kesecekler bizim! Bırak sağ salım gidelim buradan, kurtar bizi Ramses!'

Majesteleri, araba sürücüsüne şöyle diyor:

"Cesareti topla benim sürücüm! Ben şimdi onların içine şahin gibi dalacağım. Onları öldürerek, kılıçtan geçirecek ve yere sereceğim. Bu ödleklerin senin için bir değeri olmasın. Böylelerinden bir milyonu çıksa çalışma, benim benzim solmaz."

Majesteleri hızla ileri atıldı. Düşmanın içine daldı, sanki altı kez birden dalmış gibiydi:

"Gazaba geldiği anda Baal nasılsa ben de öyleydim, peşlerini bırakmadım, içlerine girip, ben de nicesini öldürdüm ve hiç yorgunluk duymadım.

O zaman askerlerim ve araba savaşçılarım benim güçten yana Month gibi olduğumu görünce, teker teker yaklaşmaya başladilar. Akşam üstü ordugâha sokuldular ve orada savaştığım bütün ulusları kılıçtan geçirilmiş ve kendi kanlarına bulanmış bir halde yerde yatar buldular; Hatti'nin bütün seçkin savaşçıları, krallarının bütün oğulları ve kardeşleri de onlar arasındaydı. Kadeş sahrasını beyazlara bürümüştüm (ölülerin beyaz elbiseleriyle) ve o kadar çöktüler ki, aralarından yol bulunup yürüneniyordu.

Yaptıklarımı görünce askerlerim adımı yükseltmek için yanına geldiler; kumandanlarım gücümü övmek için geldiler, araba savaşçılarım da adımı göklere çıkarmak için geldiler.

Yaşa, ey yüreği yiğitlikle dolu güzel savaşçı, askerlerini ve araba savaşçılarını kurtardin. Sen Amon'un oğlu, sen gayretin simgesisin, Hatti ülkesini kudretli kollarınla sen yıktın. Senin gibi yiğit savaşçının bir eşi daha yoktur, senin gibi savaş günü askeri için dövüßen bir kral daha yoktur. Korkusuz yüreğin var, göğüs göğüse kavgada en onde gidersin. Bütün ülkeler el ele verdi, sana karşı duramadı. Orduların önünde ve bütün dünyanın önünde zaferi sen kazandin – abartı değildir bu... Hatti'nin belini kırdın sonsuza dek!"

Majesteleri askerlerine, kumandanlarına ve araba savaşçılarına söyle dedi:

"Ey benim kumandanlarım, askerlerim ve araba savaşçılarım, dövüşmemekle büyük suç işlediniz... Beni düşmanın ortasında tek başma bırakınız, hepinize aşkolsun! Beni terk edip gittiğinizi herkes duyu... Ama ben yine de dövüştüm, nice nice ülkelerin milyonlarca askerini yendim, tek başma yendim. Benimle birlikte yalnızca 'Teb Zaferi' ve 'Cesaret Huzurdur' adlı atlarım vardı, saf saf düşmanın ortasında yapayalnız kaldığım zaman yalnızca onlar bana yar-

dimci oldu. Yeniden sarayına döndüğümde onları her gün kendi ellerimle yedirip içireceğim, çünkü onlar bana yardım ettiler, bir de Menna, araba sürücümüz...”

Bu şirinden çıkartılacak gerçek durum şu olabilir:

Firavun birliklerinin bir kısmını (belki de gerçekten kişisel yiğitliğiyle) toparlamayı ve ertesi sabah güneşe çekilmeyi başarmış olmalıdır. Saray şairi anıtsızın deniz tarafından çıkışgalıp imdada yetişen birlik üzerinde pek durmuyor. Ramses'in ordusunun kalıntısıyla hızla güneşe, Şam yaylasına kadar çekildiğinden bahsedeni kaynaklara – savaşın cereyan tarzi bir yana – güvenebiliriz. Kesin olan bir gerçek varsa, o da Ramses'in çok ağır kayıplar vererek canını güç bela kurtardığı ve adamaklı hırpalanmış ordusuyla yurduna döndüğüdür. Bu bakımdan kendisi için değil zafer, en küçük bir askeri başarı daha söz konusu olamaz. Buna karşın bizim saray şairi yine meydanı boş bulmuş, anlatmaya devam etmektedir (Bu anlatılanlarla siyasal gelişimin geçireceği safhalar arasında nasıl zithiklar bulunduğu daha sonraki sayfalarda göreceğiz).

Perişan hallere düşmüş zavallı Hatti Prensi, majestelerinin yüce adını överecek dedi ki: "Ey Re-Harahti, ey güç dolu Sutekh, ey Nut'un¹ oğlu, Baal senin vücutundadır ve sen Hatti ülkesinin korku kaynağın. Hatti Prensi'nin belini sonsuza dek kırdın." Bir elçiyle majestelerinin yüce adına hitap eden bir mektup yolladı... Mektupta şunlar yazılıydı:

"Sen Re'nin oğlusun, Re, senden çıktı ve bütün ülkeleri sana ihsan etti. Mısır ülkesi ve Hatti ülkesi, bunlar senin hizmetindedir ve ayaklarının altına serilmişdir. Bunları sana görkemli baban Re verdi. Ne olur, bizlere şiddet gösterme. Bak, senin kudretin çok büyük ve şimdi bütün ağırlığıyla Hatti ülkesinin üstüne çökmüştür. Kendi hizmetinde olanları öldürmen iyi bir iş midir? Dün yüz bin öldürdün, bugün yine gelersen, bizlere hiçbir şey kalmayacak. Ey kudretli kral, isteklerinde sertlik gösterme. Şefkat savaştan daha iyidir, bırak biz de soluk alalım."

Saray şairinin dediğine göre, firavun bu mektubu (şaire göre geri çekiliş olmayan) geri çekiliş hareketi sırasında almıştır.

Bu uydurmacada en belirgin saçmalık özellikle "Mısır ülkesi ve Hatti ülkesi ayaklarının altına serilmişdir" cümlesiinde görülüyor. Bu iki ülkenin ortaklaşa sınırında tek bir defa büyük çatışma olmuş, Mısırlılar hemen tersüzü geri dönmüşler ve Hatti toprağından içeri bir adım bile atamamışlardı. Durum böyleyken Hitit Kralı Muwatallis (başkenti sınırdan 600 km. kuzeyde bulunduğu halde) ülkesini ne diye Ramses'in ayakları altına sersin?

Şair, kendisiyle de çelişkiye düşüyor; ama hiç umurunda değildir. Savaş tanrısı gibi gazaba gelerek firavunsal öfkesiyle yüz bin kişiyi yere sermesi anlatıldığından, savaş yeteneği yeterince övülmüş olmuyor mu? Böylece onda erdem ve cömertlikler kışileşiyor. Ancak az önce erdem olan şey, birdenbire

(1) Nut – Eski Mısır'ın insan şeklinde simgelenen gök tanrısı. Güneşin ve tanrıların anasıdır. Bütün yıldızlara hükümeder. Her sabah onları yutar ve her akşam yeniden doğurur.

kuşku uyandıran bir nitelik kazanıyor. Generallerini çevresine toplayarak Muvatallis'in mektubunu onlara bildiriyor, o zaman generaller söyle cevap veriyorlar: "Şefkat en güzel şeydir, ey kral efendimiz. Barış isteği hiçbir zaman cezalandırılmamalı. Aksi halde öfkelenenin gün şanını yüceltecek kimseyi bulamazsun." (Gerçekte her şey bu Mısır yazısında anlatılanlardan çok başka bir görünümüdedir).

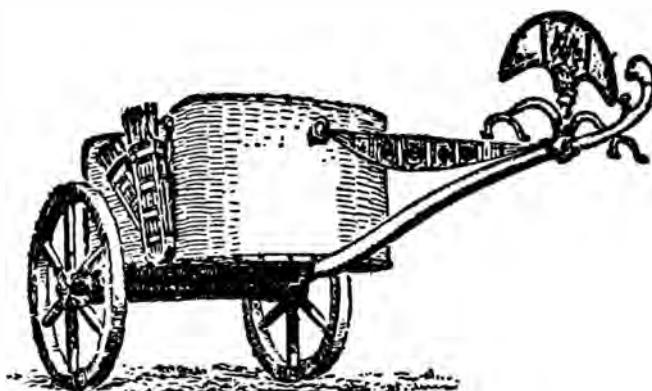
Bunun üzerine majesteleri, Hititler'in sözüne "kulak vermeye" yanaştı ve ordusuya "güneye giderken onlara barış için elini uzattı".

Yenilmiş olan için uzatılan barış elini tutmaktan başka çıkar yol var mıdır? Bir yandan da ne olur ne olmaz diye kaçmaya devam etmektedir.

Büyük Ramses, Hittit Kralı Muvatallis'le bir dostluk antlaşması da imzalıyor.

Muvatallis'in kazançları ise şaşırtıcıdır. Zamanında da böyle şaşırtıcı bir izlenim uyandırmış olmalıdır. *Kadeş* savaşının doğrudan doğruya sonuçlarından biri, Bentesina'nın Mısır'a bağıladığı Amurru ülkesinin Hittit krallığına geri verilmesi oluyor (Hitit zaferinin kesinliği için işte bir kanıt daha: Mısırlılar, nasıl oluyor da kendileriyle savaş ortaklığını kurmuş ülkeyi, zaferi kazandıkları halde kaybeden tarafa veriyorlar?) Muvatallis'in kardeşi ve olağanüstü bir kişiliği olan Hattusilis, öteden beri Hititler'e karşı olan Kaska ülkesine "kral yardımıcısı" adıyla hükümdar oluyor ve Bentesina ile de gizli bir anlaşma yapıyor, kimse de buna ses çıkaramıyor.

Buna karşın Suriye ve Filistin'deki sınır ulusları Misir topraklarına doğru talanlarını sürdürmektedir; bu duruma da ses çikaran yoktur. Yeniden büyük bir hesaplaşmaya gidilmesini, yapılan dostluk antlaşmasının engellediği anlaşılıyor. Nitekim Mısırlılar ile Hititler arasında önemli bir savaştan bahsededen hiçbir belgeye sahip değiliz. Gerçi bazı çarpışmalar olmuştur, ama doğrudan doğruya Hititler'in yönetiminde bir ordudan söz edilmemektedir. Ramsesçe-

Bir savaş arabasının varyapımı. Araba oku tirpana benzer, ucunda süslü bir başlığı vardır. 70 cm. eninde dövülmüş bakırdan siperlik hem sürücüyü korur, hem de parıltısıyla düşmanın gözünü kamaştırıp korku salar.

Hittit savaş arabası

(19. haneden zamanına ait bir kabartmadan)

şitli oymaklarla, çeşitli halklarla uğraşip duruyor, fakat hiçbir zaman Hititler'le aralarında çizilmiş bulunan sınırdan, "Nehr-ül kelb" den¹ öteye bir adım bile atmıyor, Fenike toprağına ayak basmıyor. Durum günümüzde de bu ülkelerde pek farklı değildir; sıcak ve soğuk savaş halleri sürekli yer değiştirmektedir. Böyle durumlar her iki tarafın da ekonomik gücünü yıprattığından, gennellikle yeniden kesin hesaplaşmalara yol açar. Son büyük hesaplaşma barışa dönüştüğü zaman bundan en kazançlı çikan Suppiluliuma'dan sonra en önemli Hititli sayılan III. Hattusilis olmuştur.

Muvatallis'in ölümünden sonra oğlu Urhi-Teshub (Telipinus'un veraset yasasına göre) sıra kendinde olduğundan tahta çıkmıştı. Ancak güçsüz bir hükümdardı. Üstelik bir de amcası Hattusilis'in kılıçının hakkını olaraq elde ettiği kral yardımcılığını kaldırımıya kalkmış, bunun sonucu Hattusilis'in kendisini tahttan indirmesi olmuştu. Bu seferki taht gasabı, kralı öldürmeden gerçekleştirilmişti. Urhi-Teshub sürgün edildi. Tahtı gasbedenin hükümet etme biçimi de değişiktir, hileden çok bilgelige dayanıyor, işler zulümden çok hoşgörüyle yürütülüyor. Bu hükümdar her haliyle Suppiluliuma'yı hatırlatmaktadır. Gerçek tahtı kılıç zoruyla elde etmişti, ama başarılı bir generalden çok daha ötelerde bir kişiliğe sahipti. Bize bir de belge bırakmıştır; kendi tarzı içinde Eskiçağda gördüklerimizin en eskisidir; özellikle Hititler'in Indo-Cermen niteliklerini yansitan ilginç yanları vardır.

Alman araştırıcı Anton Moortgat'a göre bu belge, "en eski otobiyografi olarak tanımlanabilir; ayrıca tahta haksızca çıkışını haklı çıkarma çabasıdır. Yazılı anıtlar içinde Hititler'e özgü nitelikleri yansıtmaktadır; eski Doğu ilk kez bu yanda kralın hayatıyla halkın hayatını mantıksal bir ilişki içinde göstermeyi başarmıştır; kendilerine ve yabancılara ait bir dizi önemli olay belirli bir görüş açısına göre anlatılmış, yani tarihsel düşünceye yönelik bir yetenek gösterilmiştir.

(1) Lübnan'da ırmak. Beyrut'un kuzeyinde denize dökülür.

Bu tarihsel düşünce şüphesiz bugün dahi Indo-Cermen Batı ülkelerini, gelişim ve dünya görüşü bakımından Önasya ülkelerinden ayırt eden en önemli özelliktir.”

Gerçi daha önce Telipinus ve II. Mursilis de aynı doğrultuda özellikler taşıyan yazılar bırakmışlardı, ama Hattusilis, bunların hepsini aşıyor. Firavunun kendi kendini göklere çıkarmasını ve bütün öteki Doğu hükümdarlarının aynı doğrultuda böbürlenmeyi töre haline getirmelerine karşılık, burada gerçek bir otobiyografi denemesiyle yüz yüze gelmekteyiz. Bu, elbette Batı ülkelerinin anladığı nitelikte bir “itiraflar” değildir; ama övünmeler değil, açıklamalar vardır, hak benimdi diye demagojiye sapılmamış, aksine, zorunluluklar üzerinde durularak yapılan taht gasabı olayından ötürü bir çeşit özür dilemiştir. İktidarı ele geçirdikten sonra bu kral; Batı ülkelerinde sadece bir kriz sırasında Napolyon’da görülen, Doğu’da ise çok yaygın olan – soyunu doğrudan bir tanrıya dayandırma yoluna sapmıyor, aksine kendisinin bir tanrıının “hizmetinde” bulunduğu açıkça bildiriyor:

“Ve babam beni küçükken alıp tanrıının hizmetine verdi.”

Hemen hemen Hristiyanca denilebilecek bir tevekküle kendini İstar’ın¹ iradesine bağlı hissediyor, yaptığı her şey onun eseridir.

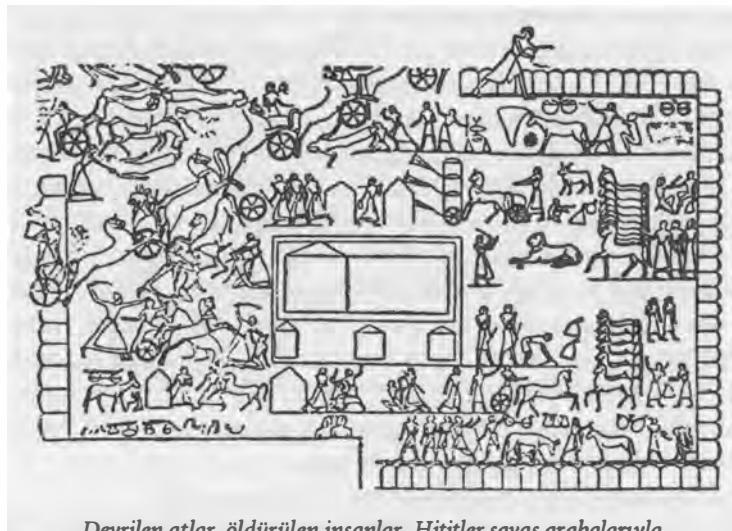
“Ne zaman hasta olsam, bu derdimde hemen tanrısalığın hizmetini açıkça görürüm. Tanrıçam her zaman ve her yerde bana hep elini uzatmıştır. Kendisine böylesine bağlı bir adam olduğum için ve hep tanrıların gösterdiği yoldan yürüdüğüm için, hiçbir zaman insanların kötü davranışlarına eğilim göstermedim.”

Ne var ki (kral kardeşi Kadeş seferine çıktıığı zaman) Bentesina’nın hazırladığı fetat hareketine gizlice katılmış olması bu sözlerine gölge düşürüyor. Ancak bu konuda söyletilerin yanlış aktarılmış olması da mümkün. Aksi halde kardeşine karşı bunca suçlamalar ve mahkeme soruşturmalrı yapıldıktan sonra, Muvatallis'in kendisine en önemli görevleri vermesi onu ordugâh kumandanı ve savaş arabalarının başkumandanı yapması açıklanamaz. Muvatallis'in ölümünden sonra yasalara tam bir boyun eğis gösteriyor ve gerçek vârisi tahta çıkarmak için çaba harciyor. Ancak yeğeni kendisinin kazanılmış haklarına el atınca, onu kavgaya çağrıyor.

“Fakat ben onlardan ayrıldıktan sonra, sana karşı ne araba üstünde ne de saryan içinde başkalırmak gibi hiçbir aykırı davranışta bulunmadım; onlara da düşmanca tavır takındım; sense bana karşı kavgaya başlıyorsun. Ve sen büyük kralsın, bense bana bıraktığım tek kalede kralım, bu kalenin kralı olarak da tek başımayım. Haydi davranış! Bizim için kararı İstar ile firtına tanrısi Nerik versin!”

Hittit prenslerinin, Önasya'da bir benzeri bulunmayan biçimde kendilerini ve eylemlerini tarihsel olaylarla nedensel ilişkiler içinde görmek yeteneği, hasımlarına karşı diplomatik durumlarda güç kazanmalarını sağlamış olmalıdır; başarılı antlaşmalar politikası bunu doğruluyor. Gerçekten her çeşit hukuksal

(1) İstar – Önasya'nın en büyük tanrıçalarından biri. Sümerler'in tanrıçası Venüs yıldızının Mezopotamya din sisteminde aldığı yeni kişilikti. Babil'in en büyük tanrısi, gün tanrısi Amun'unkarısı ve ve güneş tanrısi Şamaş'ın kız kardeşi sayılmıştı. Aşk ve savaş tanrısidir.

*Devrilen atlar, öldürülen insanlar. Hititler savaş arabalarıyla
Büyük Ramses'in çadırlı ordugâhını çığıyorlar.*

düşüncenin belirtisi ve sağlam bir adaletin temeli olan bu nedensellik anlayışını, yalnızca eski Doğu'nun Hitit metinlerinde görüyoruz. III. Hattusilis'in yıllarca süren sınır savaşlarından sonra II. Ramses'le yaptığı antlaşma bu nitegliktedir; yalnızca bu barış eylemi değil, büyük bir politik anlaşmanın ilk modelörneğidir; günümüzde kadar gelmiş ve ikinci nüshasıyla da doğrulanmış yazılı belgelerin en eskisisidir. Mısır nüshasını bilen Winckler'in Boğazköy'de bir kil tablette, büyük bir hayretle okuduğu bu antlaşmadır.

Antlaşma M.Ö. 1280 ve 1269 yılları arasında yapılmıştır (Kesin tarih henüz Mısırbilimcilerle Hititbilimciler arasında tartışma konusudur); yeni kronolojiye göre Ramses'in M.Ö. 1301'de tahta çıktıgı göz önüne alınırsa, bu durumda Ramses'in hükümdarlığının 20. yılina rastlıyor demektir.

Antlaşmanın aslı gümüş levhalara kazılmıştır. (Bu levhalar kaybolmuştur.) Hieroglifle yazılmış Mısır nüshası Karnak ve Ramesseum tapınaklarının duvarlarında bulunmaktadır. Bu antlaşmanın bir garip özelliği, sadece iki dilde değil, iki ayrı tarzda kaleme alınmış olmasıdır. Gerçek her nüshada karşı tarafın maddelerinin çevirisi vardır, ancak formülleştirmeler tarafların arzuları ölçüsünde değiştirilmiştir. Çivi yazısıyla kaleme alınmış nüsha bütünüyle ele geçmemiştir, sadece 14. maddeye kadardır (Bu madde Mısır nüshasının 17. maddebine uyum göstermektedir). Mısır metni 30 maddedir ve antlaşmaların yازıldığı gümüş levhaların tasvirile bitmektedir.

Hattusilis'in elçileri antlaşmanın bir taslağıyla Mısır'a gelmişler. Mısır metni her zamanki gibi politik ilişkileri tek taraflı yorumlayarak, 21. yılda (Ramses'in 21. hükümdarlık yılı) Tybi ayının 21. gününde firavun, Nil deltasında yeni kurulmuş şehrin Ramses sarayında bulunurken, Hitit elçileri Tarashub ile Romese'nin "majeste Ramses'ten, sınırlarını dilediği her ülke

Kolları bağlanmış bir Hittit prensi
Misir'in kudretli büyük hükümdarı I. Ramses'in torunu, Misir'in kudretli büyük hükümdarı I. Sethos'un oğlu, Misir'in kudretli büyük hükümdarı II. Ramses için gümüş bir levha üstünde yaptı; barış ve kardeşlik için yapılmış iyi bir antlaşmadır; ikisi arasında barışı sonsuza dek kurmuştur.”

Bu dili çetrefil uzun antlaşmayı sonuna kadar okumanın bir gereği yok. En önemli iki noktası şunlardır: Her iki taraf bundan böyle fetih amacıyla sefer açmayacaktır. Her iki taraf bir savunma birliği kuracaktır.

Ama bizi asıl şaşırtan madde, siyasal mültecilerin durumunu ele alan son bölümdedir. Burada üç binyıldan fazla bir zaman önce saptanan ilkeler hâlâ güncellliğini korumaktadır:

“Eğer bir adam – ya da iki, ya da üç adam – Misir ülkesinden kaçar ve Hatti'nin büyük hükümdarına gelirse, Hatti'nin büyük hükümdarı, onu tutacak ve Misir'in büyük efendisi II. Ramses'e geri yollayacaktır. Ama Misir'in büyük efendisi Ramses'e geri verilen kimse hakkında suçundan dolayı soruşturma açılmayacak, evine ve karısına ve çocuklarına zarar verilmeyecek, kendisi öldürmeyecek, ne gözleri, ne kulakları, ne ağızı, ne de ayakları incitmeyecek ve herhangi bir cürümle suçlanmayacaktır.”

Aynı hükümler Ramses'e sığınacak Hitit mültecileri için de konulmuştur.

Bitiş cümlesi de bu antlaşmaya yaraşır bir ağırlıktadır:

“Burada söylemiş ne varsa hepsi, Hatti ülkesi için de ve Misir için de bu gümüş levhada durmaktadır. Bunlara her kim uymazsa Hatti ülkesinin bin tanrı ile Misir ülkesinin bin tanrı onun evini, ülkesini ve kullarını mahvetsin!”

Şüphesiz bu sözün teshir edici büyüsü değil, gerçekçi politika yolunda Hititler'in sağlam tutumu, antlaşmanın “kâğıt parçası” haline düşmesini engellemiştir. Bu antlaşma Önasya uluslararası yetmiş yıl süreyle barış getirdi. Dünden ise yetmiş yıl süreli barış çok ender görülmüştür.

EN İYİ ANTLAŞMA ancak tarafların iyi niyetiyle varlığını sürdürbilir. Paklığın yapılışından on yıl sonra iki ülke arasındaki dostluk alışılmamış bir mü härle perçinlendi.

Ramses, Hattusilis'in büyük kızıyla evlendi.

Bu kızı da ötekiler gibi alıp haremine koymuş olsaydı, üzerinde durmaya değer ilginç bir olay meydana gelmezdi. Ama firavun onu başkadılığa yükseltti. Bu evlenme büyük barış antlaşmasının bütün ulusların gözü önünde bir defa daha tantanali gösteri halinde ilan edilmesine vesile olmuştu. Ayrıca o zamanki Eskiçağın “uç büyükler”inden ikisinin yüz yüze gelmesini de sağlamıştı. Birçok şey bu evlenmede ağır basan tarafın Hititler olduğunu gösteriyor; o halde bu evlenme bilinçli bir politik yakınlaşmaydı.

Abu-Simbel’de bir dikilitaşın üstünde Hitit prensesinin gelişini gösteren bir tasvir vardır. Burada II. Ramses, yanında Ma’atnefrure (gerçek Re’nin güzelliğidir) adını almış bulunan kral kızı ile babası Hitit Kralı III. Hattusilis oturmaktadır.

Tasvirdeki yazıldan birinin çevirisini yakınlarda Siegfried Schott yaptı. Burada Mısırlı'nın olayı kendine göre yorumlayışı ilginçtir: “*II. Ramses'in Hatti ülkesini yenilgiye uğratmasından sonra, bunlar yoksulluk ve korku içinde yaşıyorlardı. Hititler'in büyük kralı, Ramses'e kızını yolladı.*”

Bir firavun yoksulluk içinde ve kendisinden korkarak yaşayan bir ülkeden gelen bir prensesi böyle törenle karşılar mı? Prensini tantanlı bir törenle alıp gelsinler diye koca bir orduyla yiğinla soyluyu göndermiştir:

*“Majestelerine haber verildi:
Bak, Hatti'nin büyük kralı ne yapmış.
Büyük kızını getiriyorlar sayısız armağanla
Öyle değerli öyle çok ki armağanlar
Oturdukları yeri kaplıyor.
Kral kızları ve Hatti prensleri taşıyor onları.
Nice dağları, nice sarp geçitleri aştılar
Ve majestenin sınırına vardılar
Onları karşılamaya soylularınla bir ordu göndermelisin.”*

Firavun şaşırılmış görünüyor. Oysa haberi vardır. Çünkü nasıl bir kabul göreceğini önceden kesinlikle bilmeden Hatti kralının kızını yola çıkarmış olması elbette imkânsızdı. Özellikle şu satırlar inisiyatifin Hatti'de olduğu kanısını güçlendiriyor:

*“Majesteleri duyunca bu olağanüstü olayı
Sevince garkoldu, neşeye doldu sarayı efendisi.
Böylesi Mısır'da görülmüş şey degildi.
Bir orduyla soylularını gönderdi
Hemen karşılaşınlar diye prensesi.”*

Arkasından Ramses, gelin alayına güzel havalar nasip etsin diye yabancı ülkeler tanrısı, babası Seth’¹ dua eder:

(1) Seth – Eski Mısır'ın çöl, fırtına, yağmur ve kuraklık tanrısı. Kökende Yukarı Mısır'ın koruyucu tanrısidir. Daha sonra “yabancı tanrı” olarak Mısır'ı istila eden Hiksoslar'ın ve Asyalılar'ın tanrısı sayılmıştır. Uzun kulaklı bir hayvan halinde tasvir edilirdi.

“Kes artık yağmuru, fırtınayı ve kar yağıdılmayı...”

Babası Seth de bütün bunları kesti.

Yazı bu sefer de alaydı düpedüz bir harika olarak tasvir eder:

*“Hatti birlikleri, okçular ve süvariler vardi,
Hatti ülkesinin bütün yiğitleri
Birlikte yiyorlar, birlikte içiyorlardı.
Kardeş gibi bir gönül olmuşlar,
Kimse kimseye kin beslemiyordu.
Aralarında yalnızca barış ve dostluk vardi.
Sanki onlar da Mısırlı olmuşlardır.
Bütün ülkeler, alayın geçtiği yerlerin prensleri
Hatti'nin yiğitlerini
Firavunun ordusuyla birlik olmuş görünce
Şaşırırlar, gözlerine inanamadılar.
Neredeyse bayılacaklardı.
Bu prenslerden biri ötekine şöyle dedi:
Majestelerinin dediği gerçekmiş
Ne kadar büyük olduklarıı şimdî kendi gözlerimizle
Gördük, anladık.”*

Buradan gelin alayının sınır uluslararası siyasal bir mucize olarak değerlendirildiği sonucu çıkıyor. Derken tantanalı alay, Ramses'in şehrine varıyor:

*“Hatti'nin büyük kralının kızını
Mısır'a gelen kızını
Majestelerinin huzuruna götürdüüler.
Ardından sayısızarmağanlar geliyordu.
O zaman majesteleri, prensesin yüzüne baktı,
Ve onun çok güzel
Bir tanrıça kadar güzel olduğunu gördü.
Gözleri kamaştı, harika bir kızdı bu,
O güne kadar görülmemiş bir mucizeydi bu,
Böylesini kimseler kulaktan kulağa duymamış
Böylesini atların hiçbir yazısı kaydetmemiştir.”*

Ve son söz bu evlenmenin siyasal meyvesini açıkça tanımlıyor. Son cümle, Mısırlı yazarın majeste kralın önünde mahcup eğilişidir:

*“Eğer şimdî bir adam ya da bir kadın
İşi düşer de Suriye'de gezer
Ve Hatti ülkesine kadar giderse,
Yüreğinde hiçbir korku taşımayacaktır.
Çünkü majestelerinin kudreti öylesine büyümüştür.”*

HİTİT İmparatorluğu'nun doruk noktasından aşağıya doğru inişi bu barış antlaşmasıyla başlar. Antlaşma etkili olmuş güvenlik sağlamıştı, ama güvenlikle birlikte büyülük de kaybolmuştu.

Ganimet düşkünü Asur kralları sınırlara dayanıyor. Batı yöresindeki bağlı kralların en sadıklarından biri Madduvattas, birden yeni güçlerin kokusunu almış olacak ki, birlikten ayrılıyor. Arzava ülkesi beklenmedik bir güç kazanıyor, Ahhiyava (belki de gerçekten ilk Grekler olan Akalar) Batı'da tehdit edici bir tehlike oluyorlar.

Suppiluliuma'nın örgütlediği ve yüz yıl sürmüş olan büyük devlet, iki nesil ömrü içinde eriyiveriyor, özellikle IV. Tudhaliyas'ın (M.Ö. 1250-1220) ve IV. Arnuvandas'ın zayıf ellерinde. İlkisi de ne Hattusilis'in yapıçı barış politikasını sürdürmeliydi, ne de diploması yoluyla kaybettiklerini kılıç zoruyla geri almayı başarabiliyor.

Büyük bir imparatorluğun böyle ansızın yıkılışı esrarlı bir olay gibi görünür. Oysa bu esrarın çözümü basittir. Çünkü, yeni bir uluslar göçü olmuştur. Bu olayın bir imparatorluğun çöküşündeki hızlığı açıklayamayacağı ileri sürülürse, buna Avrupa'da son 150 yılda, Immanuel Kant'tan beri "zaman ve mekân" üzerinde hayli düşünülmekle birlikte, "tarihsel zaman ve tarihsel mekân" kavramlarının kendi görece değerleri içinde henüz yeterince incelenmediğini belirterek karşı çıkabiliriz. Sözgelişi bizler İngiliz politikacısı Sir Winston Churchill'in çağdaşı olarak onu M.S. 20. yüzyılın önemli, hatta en önemli politik kişiliği olarak değerlendirdiriz. Acaba ilerde onu nasıl değerlendireceklerdir? Hayatını inceleyecekler ve onu gençliğinden itibaren İngiliz imparatorluğunun yıkılışında etkin rol oynamaktan başka hiçbir eylemi bulunmayan bir kimse olarak tanımlayacaklardır.

Biz tekrar konumuza dönelim. Arnuvandas'tan sonra kısa bir süre bir Suppiluliuma'nın daha hükümdar olduğu anlaşılıyor, hatta bir Tudhaliyas daha geliyor.

Ama kesin olan bir şey varsa: M.Ö. 1190'larda Hattusas'a yangın meşalelerinin döştüğüdür. Yeni bir uluslar göçü Anadolu toprağını sarmıştır. Bu sefer Batı'dan geliyor ve gücünü yitirmiş Hitit İmparatorluğu'nu çiğneyip geçiyor. İlk gelenler Misyalilar ve Frigyalilar olmalıdır. Medinet Habu Tapınağı'ndaki Mısır yazıtlarında bunlara "deniz ulusu"¹ adı veriliyor:

"Hatti'den başlayarak, hiçbir ülke onlara karşı duramadı."

(1) Deniz ulusu – M.Ö. 13. yüzyılda Kuzey Avrupa'dan başlayan bir göç dalgası, Kuzey Denizi bölgesinde yaşayan oymakların güneye doğru ilerlemesine yol açtı. Avrupa'nın içlerinde iki kola ayrıldılar, bir kol İtalya'yı, öteki kol Balkanlar'ı çiğnedi. İtalya'dakilerin bir kısmı Libya'ya geçerek Mısır'a saldırdılar. Balkanlar'a gelenlerin bir kısmı Anadolu'yu çiğneyip Suriye ve Filistin'i ele geçirdiler. Bunlar da Mısır'a saldırdılar. Mısır'ı ele geçiremediler, ama öylesine hırpaladılar ki, firavunlar devletinin yıkılışını hızlandırdılar. Filistinliler'in bunların soyundan geldiği sanılıyor. Mısır'da, Medinet Habu yazıtları deniz ulusuyla yapılan savaşları uzun uzadıya anlatır. Bu gözte Önasya ülkelerinin siyaset dengesi altüst olmuştu.

Hattusas'ı yikan ve besbelli şehir yağmalandıktan sonra başlayan yangın herhalde çok büyük çapta olmuştur. Kazılarda yapılan gözlemler kale, tapınak ve ev duvarlarının günlerce, belki de haftalarca yanın içinde kaldığı kanısını uyandırıyor.

Bu yangınla yalnız bir başkent sönmeli (o tarihten günümüze kadar 3145 yıl boyunca burası bazen kasaba haline gelebilmiş, ama çoğu zaman köy olarak kalmıştır), aynı zamanda yalnız *Kültepe* ve *Alacahöyük*'teki diğer büyük şehirler yıkılmadı, bütün "Hittit İmparatorluğu" tarihten silindi.

Biz burada Hittit İmparatorluğu'nun keşfinin tarihini yazmaya çalıştığımıza göre, arkeologların bakış açısına öncelik tanımak zorundayız. Bu konuda büyük İngiliz arkeoloğu Sir Leonard Woolley'in bize ilkin garip gelen iki sözü hemen aklı geliyor. Diyor ki:

"Her şey kazı yapanların arzusuna göre olsaydı, bütün eski başkentlerin gönümüzce püskürmeye geçireceğimiz bir yanardağın küllerini altında kalmasını isterdik." Sonra şunu ekler: *"Böyle bir yanardağ bulunmadığı zaman da, arkeologların bakış açısına göre bir şehrin başına gelecek en iyi durum, güzelce yanıp ateşe verilmesidir."*

Woolley'in bu sözleri aslında göründükleri kadar insanlık dışı değildir. Arkeologların karşısına çıkan hep yanın, yağma, toptan öldürme, cinayet izleri dir, hep vahşet belirtileridir. İnsanlık tarihi bu gibi olaylardan yana alabildiğine zengindir. Bu olgular sadece olduğu gibi alınırsa bunlardan kesin bir gerçeğin saptanmasına geçilebilir; bu gerçek Pompei ve Herkulaneum örneklerinde olduğu gibi, kısa bir süre içinde lav ve sünger taşıyla kaplanması şeklinde gelen çabuk ve kesin ölümün, zamana dayanmak bakımından yavaş yavaş kemirilerek gelen ölümden daha iyi koruyucu olduğunu. Hızlı yıkılış mumyalanmak gibi bir sonuç doğurur, yok etmez.

Ancak bir yangının böylesine etki yapmış olması ilk bakışta anlaşılmaz gibi görünüyor. En şiddetli yanın felaketinin bile, hiçbir zaman bütünüyle büyük bir şehri yıkamadığı bir gerçekdir. Taş yapılar, kaya duvarlar, surlar ve buna benzer şeyler kısmen ayakta kahiyor; tuğla yapılardan da hemen her zaman en azından temelleri bulabiliyoruz. Bu durumda olduğu gibi terk edilen büyük bir şehrle oranla çok daha fazla kalıntı varlığını sürdürüyor. Terk edilen şehir ise rüzgârin, havanın ve kumların kazımıyla yavaş yavaş yok olmayı yüz tutuyor ve sonunda bir zamanlar neden var olmuşsa, ona dönüşüyor: Toza toprağa...

Nitekim bir yangında yıkılan Hattusas'da yorumlanacak nitelikte pek çok şey arta kalmıştı. Bunları meydana çıkarmak ikinci Boğazköy kazısını yapan Alman Kurt Bittel'in başarısı oldu. Hugo Winckler sadece kil tabletlerin kazısını yapmıştır. Bittel de aynı şekilde tabletler bulmuştur, ama öte yandan birinci Winckler kazısında direktör yardımcısı olan Otto Puchstein'in inceleme yaptığı alanda da çalışmasını sürdürmüştür; şehirle, şehrin kuruluşu ve yayılım alıyla, kalenin, tapınakların mimarisiley ve arşivle ilgilenmiştir.

Bu konuda daha derinlere, eski Boğazköy yerleşme alanının tarih öncesi

çağ tabakalarına da el atmıştı, ancak bunlar tarih öncesiyle değil de, kültür tarihiyle ilgilenen kitabımızın kapsamına girmemektedir.

Şimdi Hitit halkın en parlak çağında hayat tarzı hakkında, bugünkü imkânlarımızın elverdiği ölçüde bir yorumla girişmek niyetindeyiz. Özellikle de büyük imparatorluk yıkıldıktan sonra Hitit halkın yaşamاسını ve etkilemesini sürdürmesi gibi hayret uyandıran bir gerçeğe yüneleceğiz. Ancak bunlara başlamazdan önce Bittel'in kazlarına kısaca bir göz atmamızda yarar vardır.

Şehir ve Ülke – Halk ve Töre

HATTUSAS'DA en verimli kazıları Bittel yönetti; çalışması on yıldan fazla sürmüştü. Bu çalışmayı, hikâyelere kaynak olacak bir yanı var mıydı? sorusuna göre ele alırsak, Bittel'in kazalarının sabırsızca davranışlara asla yer vermeyen, sürekli bilimsel koşullara uygun biçimde yönetilmiş ve hayranlık uyandıracak derecede sağlam çalışmalar olduğunu görürüz. Bu çalışmalarla elde edilenleri bir bir sıralamaya kalkarsak, Hititbilimin tümü hakkında bilgi vermeye çalıştığımız bu kitabın sayfalarından çok daha fazla sayfayı dolduracaktır. Bu sayfaların her biri de uzmanlar için ayrı birer heyecan kaynağı olurdu.

Bugün Anadolu'dan Mezopotamya'ya kadar hemen her yerde düzenli, modern bir kazı aynı görünümde dir: Kavurucu bir sıcak altında küfeleri sürekleyerek, el arabalarını iterek, miskince hareketler yapan yerli işçiler, hasır ya da mantar şapkalı, ellerinde çelik metreler ve fotoğraf makineleriyle oraya buraya koşan adamlar. Etrafta çoğu kez birkaç duvar kalıntısından fazla bir şey yoktur; işin acemisine hiçbir şey söylemeyen garip geometrik figürler orada burada yatmaktadır. Sık sık heyecanlara neden olan yeni bilgileri gösterecek herhangi bir belirtiden eser yoktur; bu bilgiler yavaş yavaş uzman kişinin kafasında erginleşmektedir.

Yine de ilk kazının başlaması yalnız komik değil, aynı zamanda tehlikeli bile yapılacak bir notla günlük defterine kaydedilir.

Kurt Bittel 1907'de Würtemberg'in küçük bir şehri olan Heidenheim'de doğdu. Heidelberg, Marburg, Viyana ve Berlin'de arkeoloji, tarihöncesi çağ ve Eskiçağ tarihi öğrenimi yaptı. 1930'da Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden bir gezi bursu alarak ilkin Mısır'ı dolaştı, sonra da Türkiye'ye geldi. 1931 Nisan'ında İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün buradaki şubesinin müdürlü Martin Schede ile karşılaştı; müdür, kendisini Boğazköy'e davet etti, şöyle bir göz atıp doneceklerdi; oysa bu daha sonra bir kazıya dönüşecek bir göz atış oldu. Bittel 23 yaşındaydı ve gönlü bir şeyler yapmak özlemiyle doluydu. Daveti kabul etti ve böylece hayatının görevini bulmuş oldu. Dokuz yıl süreyle burada kazılar yaptı, aralsız kesiksiz, ta İlkinci Dünya Savaşı çıkışına kadar. Bugün de yine her yılın birkaç haftasını eski Hitit başkentinin yıkıntıları arasında geçirmeden yapamaz.

Kazı başlangıçta sadece bir kontrol kazısı olarak düşünülmüştü. Bir yıl içinde Winckler-Macridy araştırmasının eksiklikleri, her geçen gün biraz daha belirgin biçimde ortaya dökülmeye başladı. Bittel bu konuda daha sonra birkaç olgunu yayınlamış, fakat nazik davranışmış, hiçbir yorumu gitmemiştir. Ancak saklanamayacak bir durum vardı: Bilimsel açıdan Winckler-Macridy kazisinin baştan savma bir çalışma olduğu saptanmıştı. Bu baştan savmalıklara burada sadece iki örnek vereceğiz: "Yamaçtaki bina" denilen yerde Macridy (herhalde 1911'de olacak, zira böyle tarihler bir kez olsun kaydedilmemiştir) bütünü duvar boyunca bir sürü sondaj yaptırmış, sonra kazıyı yarida bırakmış ve konuya ilgili tek satır bir not bırakmamıştır. Ne yaptı, ne gördü, ne çıkardı bilinmiyor. İkincisi bir mektup sayesinde öğreniliyor. Buranın doğu kesiminde "demir işçiliğini gösterir kalıntılar", yani buradaki kalıntıların en ilgincini bulmuş, ne var ki bununla da ilgili ortada ne bir resim, ne bir not vardır.

Yeni kazının masrafları, seksen yaşındaki James Simon ve şerefine kurulmuş bir vakıf tarafından karşılanmıştı, bu zat bilim hamisi ve arkeoloji meraklısı bir Yahudiyyi ve Yahudi düşmanı Winckler'in yirmi yıl önce Hattusas'da ilk kazıları yapmasını sağlamıştı. Bittel ile Schede, Chicago Üniversitesi adına Alişar Höyük'te¹ kazı yapan Kont von der Osten'e ugradıktan sonra, 1 Eylül 1931'de Boğazköy'e geldiler. Winckler, Macridy, Puchstein ve Curtius'a evini açmış olan aynı adamin, Ziya Bey'in konuğu oldular.

Dulkadiroğulları² soyundan gelen Bey, bu arada altmış yaşına varmıştı. Yine konağında oturuyordu. Konak iki katlı üç binadan oluşuyordu, ailesi ve akrabaları için haremlik, konuklar için selamlık ve hizmetçilerin kaldığı mutfağın içindedi. Bey, geçen zaman içinde dünyanın değiştiğini bir türlü kabule yanaşmıyordu. Eskiden olduğu gibi büyük feodal bey, sekiz yüz köylünün malına ve canına hükmeden efendi kişiliğini sürdürmek istiyordu. Bu arada Türkiye'de Cumhuriyet yönetimi kurulmuş, değişilikler olmuştu. Bey'in yine de eski kafaya gitmesi nedeniyle doğan bir anlaşmazlığa Bittel kısa bir süre sonra tanık oldu.

Gerekli işçileri toplamak Ziya Bey için hiç de güç olmadı. Bu sırada gülünecek bir olay da cereyan etti. İşçiler toplanmış, Bittel de onların karşısına ilk kez çıkmıştı. Kendisine merakla bakan işçi kalabalığı karşısında selam yerine gelecek bir jest, herhangi bir söz aranırken (o sırada tek kelime Türkçe bilmiyordu), işçilerden biri öne çıktı, esas duruşa geçti, sonra da güzel bir Berlin Almancasıyla gürül gürül haykırdı: "Günaydın yüzbaşım!"

Bu adam Birinci Dünya Savaşı'ndan bir Alman alayıyla Romanya cephesinde dövüşmüş eski bir askerdi.

Gelişlerinin beşinci gününde – üçüncü gün mimar ile fotoğrafçı gelmişti – kazı Hattusas Kalesi'nde başladı. İlk gündeliklerin ödendiği gün işçiler ayaklandı.

(1) Yozgat'ın 45 km. güneydoğusundadır.

(2) 1339-1521 arasında Maraş bölgesinde egemen olmuş bir beylik hanedanı. İlk Mısır Memlukları'na, sonra da Osmanlılar'a bağlı oldular.

Ne olmuştu?

Ziya Bey yalnız işçileri toplamakla yetinmemiş, lütfedip gündeliklerin ödenmesi işini de üzerine almıştı. Ancak yine lütfedip 30 kuruş olan gündeliklerin bir kısmını kendi cebine atmıştı. Bu davranışında herhangi bir art niyet aranmasın; bunu feodal bey olarak en doğal hakkı savıyor, adamlarına ait olan şey, bana da aittir ilkesini güdüyordu.

Ne var ki ülkede toplumsal ve siyasal düzen hayli değişmiş bulunuyordu; bu para olayı *Boğazköy*'ün yüz evinde birden konuşulmaya başlanmıştı; işçiler taşlarla silahlanarak Bittel'in çadırına yürümüşlerdi. Bittel ise dil bilmediği, dolayısıyla ayaklanması nedenini kestiremediği için jandarmayı imdada çagırmaktan başka bir şeyi akıl edememişti.

Durum gerçekten çok nazikti: Bittel, ayaklanması nedenini öğrenince, durumu derhal düzelteceğini dair söz verdi. Bu dünyayı artık anlamaz olduğunu söyleyen Ziya Bey'le kısa ve sert bir tartışma oldu. Sonra da her şey tatlıya bağlandı; gündelikler 50 kuruşa yükseltildi ve artık Ziya Bey'in aracılığıyla değil, her işçinin doğrudan doğruya avucuna sayılık olarak ödenmeye başlandı.

BİRİNCİ KAZI, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, sadece kontrol kazısı olarak planlanmıştı. Fakat kısa bir süre sonra, daha önce Winckler'in elden geçirdiği bu topraklarda talih kazı heyetinin yüzüne gülüverdi, bir kil tablet arşivi bulunmuştu. İlk anda çıkarılanlar 350 kadar çivi yazılı tabletti; hepsi hem Akadça ve hem Hititçe'yle yazılmıştı: Her iki yazı da okunur nitelikteydi; birincisi geçen yüzyıldan beri okunan Akadça, ikincisi Hrozny'nin çözümlemesinden beri okunur hale gelmiş Hititçe'ydi.

Artık böyle bir buluntudan sonra kazıyı sürdürmek bir zorunluluk olmuştu. Fakat o sırada Berlin'de Danat-Bank iflas etti. Alman ekonomik bunalımının en yüksek noktasına eriştiğini gösteren bir işaretti bu. Kazı heyeti birden-bire parasız kaldı. Üç bin markla işe başlamışlardı; Arkeoloji Enstitüsü'nün kendi imkânlarıyla sağladığı bin markla da işi sürdürdüler. Başlangıçta çok büyük para sıkıntısı çekilerek yapılan ve İkinci Dünya Savaşı çıkışına kadar Bittel tarafından yönetilen bütün kazilar hep başarılı oldu.

Boğazköy'de daha önce çalışanların aksine Bittel yalnız bir şeyle ilgilenmedi. Belirli bir şeyin ardına düşmedi. Burayı bütünüyle tanımak istiyordu, araştırmalarını da buna göre yürüttü. Her şeyi bizzat yapmak isteme gibi hırsları yoktu. Uzmanları, mühendisleri, mimarları yardıma çağırdı. Çalışmasının yanyoluyla değerlendirilmesi sırasında biyoloji, zooloji, kimya gibi başka alanlardan uzman kişilere danıştı; böylece tek başına arkeolojinin güç yetiremeyeceği ayrıntıların da sağlıklı açıklamasını sağladı.

Bu yoldan başkent Hattusas'ın tarihsel oluşumunun tablosunu çizmek imkânı da yavaş yavaş elde edilmişti. Zamanın akışı içinde beş kültür tabakasıının meydana geldiği kesinlikle anlaşıldı. En eskisi 4. tabakayı, Hitit egemen-

liğinin ilk yüzyılına ait olmalıydı. 3 a tabakası Hittit egemenliğinin en parlak dönemini, Suppiluliuma zamanını yansıtıyordu; 14. yüzyılın ortalarına ait heybetli surlar ve tapınaklar bu tabakadaydı. 3 b tabakası Hattusas'ın IV. TUDHALIYAS çağında – yıkılışında, izleri duvarlarda duran büyük yangına kadar – nasıl bir görünümde olduğunu saptamamıza imkân veriyordu. 1. ve 2. tabakalar ise kitabımız için artık ilginç değildir, çünkü Frigya ve sonra da Helen etkilerini belgelemektedir.

Bittel yalnız Hattusas yapılarının değil, Boğazköy yakınlarındaki Yazılıkaya Tapınağı'nın da yeni resimlerini çekti. Böylece ilkin ancak yeni kazılar sırasında fark edilen bir durum, Büyükkale'nin Suppiluliuma zamanında kapalı bir alan olduğu açıkça anlaşıldı. Ayrıca 1907'de Puchstein'in yarı yarıya kazdığı ve bir saray sandığı, kral kapısı yanındaki dev binanın aslında bir tapınak olduğu da saptandı. Bu binanın boyutları akıl almadır büyüklükteydi: 60 x 60 metre boyutunda duvarlar altından fazla odayı kuşatıyordu.

Bütün bu sorunlar üzerinde Bittel dokuz yıl çalıştı. İstanbul'daki Alman Arkeolojisi Enstitüsü'nün müdürü de olmuştu. Yağmur mevsimi geçer geçmez soluğu Büyükkale'de ahiyordu. Bu arada kazıda çalışan işçiler kendilerine kerpiç evler yaptılar. Kazı yerinde bir köy doğmuştu. Günlük işler hiçbir değişiklik olmadan sürüp giderdi. Yalnız başına dolaşan bir kurdun görünmesi heyecan kaynağı olur, dev bir kartalın gökte daireler çizmesinden ya da bir akbabanın kanat çırpmasından kendilerine gönüllerince eğlence çıkarırlardı. Günlük konuşma temaları ya birisinin portatif karyolasında bulup silkeleydiği yeşil bir akrep ya da 1938'de besini birden gördükleri zehirli koca örümcek olurdu. Önasya'da bulunan bu içgrenç olduğu kadar tehlikeli örümcek, parmak boyunda, açık kahverengi bir böcektir; tehlike sezince hemen iki kıskacını açarak düşmanın üstüne saldırır.

Şimdi de, Hittit İmparatorluğu'nda savaş sonrası yapılan en önemli kazıya, Bossert'in Karatepe kazısına gelmezden önce, tehlikeli bir denemeye girişmek istiyoruz. Bugünkü en yeni bilimsel verilerin ışığında Hittit halkınin dünya politikasında oynadığı rol üzerinde söylenebilecek şeyleri kısaca toparlamaya çalışacağız. Bu bakımdan denememiz tehlikelidir, çünkü bu alanda çalışan önemli kafalar yalnızca tek olayların değil, en önemli olayların yorumlanması ile bize karşı çıkacaklardır. Burada otoritelerin kanadı altına sığınmayacağız, kesinlik kazanmış bilgilerle yetineceğiz. Onun için, okuyucuların bundan sonraki bölümün sorumluluğunu yalnızca benim hesabımı kaydetmelerini rica edeceğim.

İLKİN Hititler'in çivi yazılı belgelerine ve anıtlarına dayanarak neler öğrenmişsek, bunları birkaç maddede özetleyelim:

(1) Hititler M.O. 2. binyilda birkaç yüz yıl süreyle en üst düzeyde büyük bir siyasal güç oldular. Fetihler yaptılar ve durumlarını askeri üstünlükleriyle (gerci hafif savaş arabasının mucidi değildiler, ama onu geliştirmişler ve on-

dan ilk yararlananlar olmuşlardı) ve evlenme-anlaşma politikasıyla belirlenen becerikli diplomasileriyle korudular.

(2) Devlet biçimleri merkezden yönetilen bir federasyondu. İmparatorluk sadece Hittit halkından değil, çeşitli ruhsal durumlar arzeden birçok halkların bir araya gelmesinden oluşuyordu. Bu bir araya geliş barışsal bir temele dayanmaktadır, ancak bundan yararlanan egemen ulus Hititler'di.

Krallıklar meşrutiyetti – bir monarşi, bir mutlakiyet yönetimi söz konusu değildi. Kral, soylular meclisine karşı yüksek derecede sorumluydu. Bu ilişkiden bir soylular sınıfı güçlenmesinin değil de, bir devlet ülküsünün doğmuş olması çok önemli bir özelliklektir.

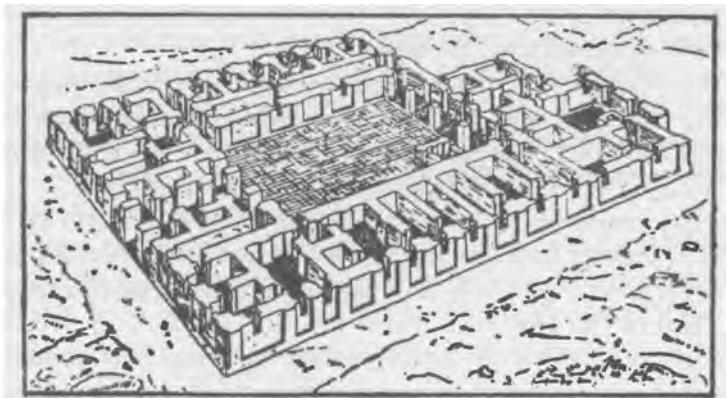
(3) Toplum düzenlerinde katılık yoktur; toplumsal sınıflar birbirinden uçurumlarla ayrılmamıştır. Bir feodal düzen egemendir, ancak bu düzen kölelerin bile bazı haklara sahip olduğuambaşa bir feodalitedir. Mülk sahiblerinin ahlaksal ve töresel görevleri önemli bir rol oynamaktadır. M.O. 2. binyıl içinde Hitit Devleti, Avrupa anlayışında gelişen bir sosyal evrim geçirmiştir olmalıdır.

(4) Toplum düzeni bir hukuk sistemiyle güvence altına alınmıştır. Bu hukuk bilinen bütün Doğu yasalarıyla karşılaşıldığında, insana değer verme özellikleyle belirgin bir ayrılık göstermektedir. Bu hukukta göze göz kısas ilkesi yoktur; o çağlarda bütün dünyada görülen misilleme adaletine zıt olarak burada telafi etme – giderme adaleti vardır.

Hitit Devleti'nin şimdiye kadar belirttiğimiz bu özellikleri, onu M.O. 2. binyılın öteki Doğu devletlerinden açıkça ayırmaktadır; bu ayrılık – görece değil de Avrupa ölçüsüne göre yargılasmak dahi, yine de – olumlu niteliktir. Bu ba-

Hattusas I tapınağının planı. 70'ten fazla depo salonu vardır.

Hattusa'sta I tapınağının taş direklerinin varyapımı.

kımdan olguların özellikle bir eğilimin, Hititler'de egemen ulusun Hint-Avrupa asılı olduğundan gelen bir eğilimin ağır bastığına işaret etmek gerekiyor.

Ancak bu ulus hakkında doğru bir toplu yargıya varabilmek için, çok önemli olan birkaç başka belirtiyi daha tanımlamak zorundayız.

(5) Hitit halkı tek bir dil kullanmamıştır; yalnız Boğazköy'de kullanılan sekiz dil bunun tanığıdır; bu dillerden en az dördü yaygındır. Hitit halkı tek bir yazı da kullanmamıştır. Büyük imparatorluk zamanında sadece hükümdarlık ve dinle ilgili işlerde kullanılan hiyeroglifler açıkça bir gelişim göstermiş (hatta ince şekillere kadar gelinmiş) fakat geniş ölçüde kullanılması ancak M.Ö. 1. binyilda imparatorluğun kalıntıları üzerinde kurulan şehir krallıkları da olmuştur. Hititlerce genellikle benimsendiği saptanan çivi yazısı ise Asurlular'dan alınmıştır.

(6) Hitit Devleti tek bir din etrafında manevi bir bütünlük de kurmamıştır. "Hititler'in bin tanrısi vardı". Birçok din yan yana yaşamış, sayısız ulusal ve yerel kültür birbirine karışmıştır. Hititler'in din konusunda temel ilkeleri "hoşgörü"ydü. Politik açıdan ele alınırsa akıllica bir ilkedir bu. Kültürel açıdan ele alınırsa, ortaklaşa manevi cevher yaratma zorunluğundan sağlam olmayan bir ilkedir bu.

(7) Hititler'in imparatorluk dönemi güzel sanatlarında anıtsal bir yetenek görülür, fakat hiçbir yerde form-biçimlendirme yeteneği saptanamamıştır. Kimi yerde yalnızca oyun oynarcasına bir eğilim egemendir ve malzeme buna boyun eğmeyince hemen bir yana bırakılarak, yeni bir taşıa el atılmıştır; kimi yerde bitmiş ile yarı bitmiş, eski ile yeni birbirine karışmıştır. Yazı hiçbir zaman bir süsleme aracı olarak anlaşılmamış, aksine nerede yer elverişliyse oraya sokuşturulmuştur. Bu durum Yazılıkaya Tapınak bölgesi için de geçerlidir; burada sadece "tanrıların tören alayında" bir biçimlendirme endişesinin sezildiği görülmüyor. Fakat, Yazılıkaya'nın özelliği yalnızca bir benzeri bulun-

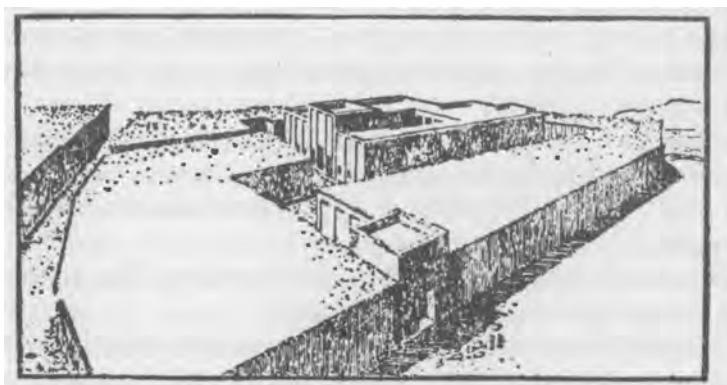
mayısidir, yoksa tipik hiçbir yanı yoktur. Normal haliyle Hittit sanatı belirgin, fakat hep kaba kalmış bir karakter gösterir (Önceleri Hurri, daha sonra da Asur etkisi de sürekli varlığını sürdürmüştür). Hiçbir zaman da bir "stil" oluşturamamıştır.

(8) Hittit mimarlığı etkileme gücü bakımından, çağının bütün öteki eserlerinden açıkça fark edilir. Diğer ülkelerde hemen her zaman tapınak en önde plandadır, merkezdedir, esastır. Asker bir ulus olan Hititler'de ise (Yalnız Boğazköy'de değil, her yerde) heybetli surlarıyla kale merkezidir.

Né var ki, bu kaleyi Hititli mimar çok acayıp biçimde yapmaktadır. Hattusas kalesini ele alalım: Kimsenin çıkamayacağı doğal bir yalçın kayalığın üstünde dev bir çabayla kocaman taş bloklar oturtulmuştur. Bir yanında daha düzce bir yamaç vardır, buraya da sur yapılmıştır; surun dış tarafında ise dümdüz bir kaldırıım döşelidir. Boğazköy'e ikinci gidişimde, bu kaldırıımın kalıntıları üstünde birkaç Türk delikanlısını yüklüce bir bahış karşılığı yokuş yukarı koşturduğum. Eskiçağın yalnızak savaşçı kitleleri saldırıyla geçtiği zaman tabanları incinmesin diye yapılmış gibiydi. Bundan daha elverişli bir saldırısı düşünülemez. Askerlik açısından saçma bir başka şey de tünel ile davet eder gibi duran merdivenli yol, bunlardan hiç söz etmeyelim daha iyi (Tünel 70 metre genişliğindeki kalenin duvarından dışarı ovaya, bir savaşta düşmanın duracağı yere uzanmaktadır). Boğazköy kalesinde de aynı oyuncu ruhu görüyoruz; bir stil belirlemeden yana çok yetersiz, gelişigüzel oturtulmuş gibidir. Kabartmalar kale binalarındadır, heykeller ise giriş kaplarının önünde.

Burada şu noktaya da dikkati çekmek isterim: Hittit istihkamcılığının askeri değeri hakkında henüz bir inceleme yapılmamıştır (Hollandalı Kampman bunu denediyse de, yalnızca genel tanımlamalar verebilmiştir). Aynı şekilde Boğazköy'de I. tapınağın dev taş temelleri ile mimarlık tekniği bakımından çok sınırlı olan imkânların ve bu temelin üstüne kerpiç ve odunla kurulan yapıların arasındaki uyumsuzluk hakkında da henüz verimli hiçbir çalışma yapılmadı.

(9) Mursilis'in hayret uyandıran "Veba Duası"nın dışında hiçbir yerde bir Hittit edebiyatıyla karşılaşmıyoruz. Belki henüz biz bulamadık diye itiraz edi-

Hattusas büyük tapınak bölgesi için bir varyapım deneme.

lebilir. Hititler yalnız taş ve kile değil, ayrıca tahta, kurşun ve gümüş levhalara da yazdıkları için, bize hiçbir kalmamacasına her şey kaybolmayacağına göre bu itiraz pek geçerli olamaz. Belgeler pek çoktur, böylesine belge bolluğu karşılığında bu konuda hiç değilse bir tane haberin izine rastlamamız gerekiirdi; *Boğazköy*'de bulunan *Gılgamış* destan parçası gibi. Ne var ki bu destan Hittitçe değildir.

(10) Özellikle tarihöncesi çağ tarihçilerinin ortaya sürmekten hoşlandıkları bir noktayı doğru ışıkla aydınlatmamız gerekiyor. Kültür tarihleri yazılmaya başlandığından beri Eskiçağ tarihini birbirini izleyen Taşçağı, Tunççağı vs. gibi böülümlere ayırıyoruz. Tarihsel değerlendirmeler de buna göre yapılıyor. Bu değerlendirmenin dışında kalan bir olay var; bu da Hititler'in demirçağından çok önceleri demiri işlemiş ve kullanmış olmalarıdır. Belki de daha Labarnas zamanında demiri işliyorlardı. Kesinlikle bilinen M.Ö. 1600 yıllarında demir çökarmak için bir çeşit tekel idaresi kurmuş olmalarıdır. Ancak yeni bir maddenin tarihsel etkisi hiçbir şekilde aynı zaman içinde olmaz; uzun süre sanıldığı gibi keşif ya da icat etkiyle eş zamanlı değildir. Kültepe metinlerindeki "Amutum" kelimesi doğru okunup anlamı çıkarılınca, bunun demir olduğu görüldü. Demirle ilgili hayli şey söyleniyordu. O zamanlar "demir, altın dan beş defa daha pahalı, gümüşten kırk defa daha pahalıdır". Demek ki nice yüzyıllar boyunca lüks bir madde sayılmıştır. Gerçekten de firavunların mektup yazarak Hitit krallarından bu maddeyi istedikleri, fakat isteklerinin kabaca reddedildiğini biliyoruz. O halde demir süs madeniydi, ondan savaş silahları değil, süs silahları yapılyordu – İlk demir silahlar savaş gücü bakımından taş ya da tunç silahlarla başadememiştir. Gerçek "demir çağı" çok sonraları başlar. Bunu ilk kullanan herhalde "Deniz Ulusudur" ve Hitit İmparatorluğu'nu da demir silahlarla yıkmış olmalıdır.

BU özetlemeyi bitirmezden önce, önemli bir konuya daha degeinmek gerekiyor:

Hittit halkının bir tablosunu çizmeyi denersek bakışlarımız çok kolay yanlış yönlerde kayacak, bize bu halkın yüzünü, vücutunu, tipini gösteren resimlere eğilecektir. Oysa bu resimler imparatorluğun göçüp gitmesinden 500 yıl sonraki bir zamana aittir.

Hittit hayatının canlı resimlerini imparatorluk döneminin anıtlarında değil, bu dönemden çok sonraki Zincirli, Karkamış, Karatepe vs. gibi şehir krallıklarının, yani M.Ö. 800-700 yıllarının yiğinla kabartmalarında ve heykellerinde buluyoruz.

Şimdide kadar olduğu gibi bu "Neo-Hittit" resimleri, Hittit halkının özeliliklerini yansitan eserler diye asla gösteremeyiz.

Burada gördüklerimiz bir zamanlar var olmuş Hitit "büyüklüğünün" taşraya yansımاسından başka bir şey değildir. Burada sadece rahatını seven krallar ve rahatını seven yurttaşlar buluyoruz; refah içinde göbek koyvermiş in-

sanlardır, efendisi de usağı da böyledir. Eski Doğu'nun başka hiçbir sanatında bu kadar çok hayvan ve çocuk resmi de görülmez. Sadece oraya buraya serpiştirilmiş degildirler, her yere her vesileyle bu resimler yapılmıştır; Hittit anıtları bu resimlerle kaynaşır. Karatepe kabartmalarında görülen Kral Asitavadas keyfine düşkün bir ayyaştır; şarap, şarkı ve kadın, işi gücü budur. Bir "ülke babası"nın ilk örneği, model örnegidir, ama asla bir "hükümdar" değildir. Babil'i fetheden bir Mursilis'in, imparatorluk kurmuş bir Suppiluliuma'ın, Ramses'i perişan etmiş bir Muvatallis'in böyle bir görünümü olduğunu düşünenbilir miyiz?

Hittit İmparatorluğu, M.Ö. 1800'den 1200'e kadar Küçükasya ve Önasya tarihine damgasını basmış başı başına büyük bir devlettir. Hititli'nin varlığı, Hititli'nin niteliği ise ancak bu büyük devletin tanıklığından çıkarılabilir, döküntülerinden değil.

Kasım 1954 tarihli bir *Times* haberinden şu ilginç gerçeği öğreniyoruz: Nemrut dağında yapılan Amerikan-Alman ortak kazısı (Miss Teresa Goell, Dr. Friedrich Karl Doerner) M.Ö. I. yüzyılda bile bu ülkenin güzel sanatlarında Hittit etkisinin hâlâ devam ettiğini göstermiştir. Ancak bu Hititli'nin varlığını tanıtmamız için hiç de yeterli değil.

Tanıklık konusunda büyük devlet dönemiyle yetinerek yukarıda saydığımız on maddeden Hitit halkın gerçek tarihsel rolünü çıkarmak istersek, şunu söylememiz gerekecektir:

M.Ö. 2. binyilda bir Hittit İmparatorluğu vardı, ama bir Hittit kültürü yoktur. Hititler'in egemen halkın büyülüğu çeşitli halkları "yönetmekte" ve onlara "hükmedebilmekte" kendini gösterir.

Bundan yetmiş yıl önce iki İngiliz'in, Wright ve Sayce'in Hittit devleti hakkında "imparatorluk" terimini kullanmaları hiç de gelişigüzel olmasa gerek. Onlar 19. yüzyılın İngiliz İmparatorluğu düşüncesinden hareket ederek içgüdüleriyle en doğru tanımlamayı sezmişlerdir. Eğer 20. yüzyılın adamları olsalardı, herhalde bir "commonwealth – uluslar topluluğu" terimini kullanırlardı.

Bu görüş açısından altı yüzyıllık Hittit egemenliğine bakarsak, bir Hittit "tarihinden" söz etme imkânımız olmaz. Tarih, organik bir gelişmedir, manevi bir birliktir, biçim ve eda, form ve stil oluşturma çabasının evrimidir; aynı çağlarda Mısır ve Babil'de gördüğümüz gibi "kültür" ile özdeştil. Bütün bunları Hittit İmparatorluğu'nda bulamıyoruz. Altı yüzyl içinde onlarda bulduklarımız gerçi karakteristik ve değişiktir, ama organik bir evrimin izleri değildir.

M.Ö. 2. binyılın Hittit İmparatorluğu, eski dünya tarihinde en şaşırtıcı ve en olağanüstü siyasal görüntündür, ama kültürel bakımdan hiçbir önemi yoktur. Bu konuda bazı araştırmacılar, onların Mezopotamya ile Grekler arasında bir köprü oldukları kanısındadır. Nitekim, H. Th. Bossert de bu görüştedir; ona göre, Grekler'in ilk dönemindeki Hittit etkisi çok büyük çapta olmuştur. Gerçi Hititler, tanrı adlarından birkaçını Grekler'e aktarmışlardır; savaşçıları-

nın tolga biçimini ve bazı müzik aletlerini Grekler'e verdikleri de söylenebilir; ama bunu nasıl değerlendirmeli?

Eğer M.Ö. 1200'lerde bir uluslar göçü fırtınası esmeseydi, her şey, gerçekten her şey bu imparatorluktan filizlenebilirdi. Ama "*eğer su söyle olmasayı... demenin tarih açısından bir anlamı var mıdır dersiniz?*

IV

ARTAKALANLARIN SIRRI

Karatepe'nin Keşfi

1945 YAZININ SONLARINDA küçük bir gezgin topluluğu *Toroslar*'ı kuzeyden güneye geçiyordu. Bunlar, Profesör Helmuth Th. Bossert ile asistanları Dr. Halet Çambel, Nihal Ongunsu ve Muhibbe Darga'ydı. İstanbul Üniversitesi adına eski Anadolu uygarlığının izlerini aramaktaydilar. Çok az bilgi sahibi oldukları arazide hemen hemen hiç yol yoktu ve tehlikeden yana pek de tekin yerler değildi.

Feke adlı küçük bir köyde verdikleri mola sırasında, bu bölgenin son göçebeleri olan birkaç yörükten, yakınlardaki Kadirli kasabasının ötesinde, "Karatepe"de bir "Aslanlıtaş"ın bulunduğu öğrendiler. Aslan, Hititler'in en tanınmış simge hayvanlarından biri olduğu için, Bossert anlatılanlara iyice kulak kabartmıştı. Ancak o anda *Kadirli*'ye gitmek imkânından yoksundular – yollar artık geçilmez bir çamur deryası haline gelmişti, ayrıca heyetin zamanı da çok azdı. Şubatta Bossert tekrar geldi, yanında asistanı Dr. Halet Çambel vardı. Kendilerine yola çıkmamaları öğütlenmişti, çünkü mevsim elverişli değildi, son günlerde hayli yağmur yağmış ve *Kadirli* yöresi batak bir göle dönmüştü.

Ama Bossert kafasına koymuştu bir kez, ne olursa olsun eldeki izin ardından gidecekti. Bu da onun karakteri gereğiydi. Onu sadece makalelerinden Hittit hiyerogliflerinin önemli ve başarılı bir çözümleyicisi olarak tanıyanlar kişiliği hakkında pek az şey bilirler. 1889'da Ren kıyasında, Landau kentinde doğmuş ve çeşitli Alman üniversitelerinde sanat tarihi, arkeoloji, Alman filolojisi, Ortaçağ tarihi ve özellikle de eski yazılar bilgisi öğrenimi yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda subay olmuş, mütarekeden sonra Almanya'da askerlik alanında olduğu kadar, bilimsel kariyerde de yer bulma imkânları çok daraldığı için, sanat konusuyla ilgili yayınlar yapan önemli Alman yayınevi Was-muth'a stajyer olarak girmiştir. Birkaç yıl sonra bu yayinevinin müdürü oldu. Altı ciltlik "Uygulamalı Sanatlar Tarihi"ni yayımladı, bu alanda temel eserlerden biridir. Ayrıca kendi kendine daha sonra hayatının görevi olacak bir alan da, çivi yazısı ve hiyeroglifler üzerinde incelemeler yapıyordu (Berlin'de Asurabilimci Ernst Weidner ile Bruno Meissner'in çevresinde toplanmış bilginler grubuna girmiştir).

Ancak bu şekilde merak sardığı konularda asla derinleşmemiyordu. İlk çözümleme makalesi üzerinde uğraşırken (Santas ve Kupapa başlığı altında

1932'de yayımlanmıştır), o zamanlar Almanya'nın en iyi gazetesi olan "Frankfurter Zeitung"un kitap yayını bölümünde çalışmaktadır. Burada birbirinden çok farklı çeşitli kitaplar yayımladı, "Fotoğraf Kılavuzu", her ikisi de resimli "Bati'daki Arkadaş" ve "Cephe Gerisinde Silahsız" bunlar arasındadır. Bu sonuncularda gelecek bir savaşta sivil halkın çekenceği acıları tasvir ettiğinden, adları Nazilerce kara listeye alındı ve Berlin'de törenle yakılan ilk kitaplar arasında alevleri boyladı.

1933 sonbaharında Türk Milli Eğitim Bakanı'nın kendisinden Türkiye'de kalmasını istemesi, hayat dolu bu adam için şüphesiz çok uygun bir teklif olmuştu (O sırada Boğazköy'e bir gezi yapmış, Kurt Bittel'in yanında kaya yazıtları üzerinde çalışmış, bu sayede arkeoloji uygulaması konusunda ilk görgü ve bilgileri edinmiş bulunuyordu). Teklifi kabul etti ve 1934 Nisan'ından itibaren İstanbul Üniversitesi'nde profesör ve buradaki Arkeoloji Enstitüsü'ne de müdür oldu. O zamana kadar benimsediği ilkelerine hep sadık kaldı; Türk uyrukluğuna geçti ve Türk kadınıyla evlendi.

Onun için, esrarlı "Aslanlıtaş"ı aramaya niyet etmiş bu adamı, yol bozuktur gibi bir gerekçe ileri sürerek kimse yolundan döndüremezdi. Asistanı Hallet Çambel de ona uymuştu, yüksek ateşi olmasına rağmen yola çıkmak istiyordu. Daha sonra bu bayan, Bossert'in en enerjik yardımcısı olacak, hatta tek başına Karatepe'de çalışmayı bile göze alacaktır.

27 ŞUBAT, saat öğleden sonra 1. Taş arabası ağır ağır yola koyuldu (Yüzyılardan beri buralarda kullanılan yaysız bir at arabasıdır bu). Şunu da söyleyelim ki, Kadırlı bir ilçeydi, yanı bir bölgenin yönetim merkeziydi. Fakat doğru dürüst bir yolla en yakın yere bağlantısı, ancak 1954'te sağlanabilmiştir. Bu yolun yapımına kadar, yağmur mevsimi olan sonbaharda ve kış sonunda kasabanın dışarıyla ulaşımı tüm kesiliyordu. Bunun ilçe kaymakamı için iyi bir yan yok değildi: Bu aylarda yönetim işi olmuyordu.

Kısa bir süre gittikten sonra Bossert, Bayan Çambel ve kendilerine Kozan'da katılmış bulunan Adana Müze Müdürü Naci Kum, yol iz bulunmayan çamur deryasının içinde saplanıp kaldılar. Serüven dolu bir yolculuktu bu. Atlar yorgunluktan yıkılmışlardı. Küçük bir köy olan Köseli'de ister istemez mola verdiler. Arabacı da bu yolları hiç bilmediğini söylemesin mi? Üstelik arabasına en lağar beygirlerini koştuguunu ağızından kaçırınca hemen Kozan'a geri yolladılar. Köylülerin yardımıyla (bu topraklarda yolcular her zaman köylülerden yakın ilgi görürler) yeni bir arabacıyla kuvvetli atlar bulundu.

Yavaş yavaş da ortalık kararlıyordu. Yolun çamuru ise iyice derinleşmişti. Yeni atlar da çamura batıyor, ikide bir yürüyemez oluyorlardı. Yolcular arabadan inip yayan gitmek zorunda kaldılar. Derken araba da, atlar da bir hendeğe yuvarlanıverdi. "Fakat" diye yazar Bossert, "Yine de bizi bir patikalar labirentinden geçirerek sonunda sağ salim Kadırlı'ye getirdi."

Gece olmuştu. Gelecekleri haber verildiği için kaymakam, belediye başkanı ve kasabanın ileri gelenlerinin de katıldığı mükemmel bir ziyafete buyur edildiler. Bossert gerçi memnun kalmıştı, ama sabırsızlıktan yerinde duramıyordu, hemen sorusunu ortaya attı. Kadirli'de bir "Aslanlıtaş" var mıydı? Orada bulunanların hiçbiri böyle bir şey duymamışlardı. Bossert işin peşini bırakmıyordu. Acaba buraları iyi bilen, tanıyan, yaya ya da atla dolaşmış birisi yok muydu?

Gecenin on birine kadar hükümet konağına en az on kişi geldi. Her biri çevreyle ilgili çok garip hikâyeler biliyordu, ama "Aslanlıtaş"tan haberleri yoktu. Resimler, orman içinde eski duvarlar, yazılı taşlar, böyle şeyleri ne kimse görmüş ne de işitiymişti. Saat on birde sonuncu adam göründü, öğretmen Ekrem Kuşcu. Cevabı herkesi şaşırtmıştı: Elbette... Taşı görmüştü, hem bir kez de değil, 1927'den bu yana tam dört kez görmeye gitmişti. Yolcular da oraya seve seve götürmeye hazırıldı. Yarın havanın güzel olacağını sanıyor du, o halde beş, altı saat atla gidilirse rahat varırlardı.

Bu günün ilgili notunu Bossert şöyle bitiriyor: "*Kadirli'de çok rahat bir gece geçirdik.*"

Kendisini Karatepe'de nelerin beklediğinden henüz haberi yoktu.

ERTESİ SABAH sekiz buçukta atlar hazır bekliyordu. Güzel bir gündü. Yol bir düzüktür geçip tatlı eğilimle karanlık dağlara uzanıyordu. Doğu yönünde Toroslar'ın karla örtülü tepeleri yükselmekteydi. Yolcuların önünde Karatepe adı verilen dağın yamaçları yavaş yavaş belirmeye başlamıştı. Saatlerce at sırtında gittikten sonra, şimdi sık ağaçlı karanlık bir orman yollarını kesmişti; atlardan aşağı inmek zorunda kaldılar ve eski bir patikanın izini sürerek yokuş yukarı tırmanmaya koyuldular. Tepeye varıp da çevreye göz attıkları zaman, önlerinde karanlık vadilerle güneşli tepelerin alabildiğine uzandığını gördüler. Bunların arasında çamurlu bulanık sularını hırçınca köpürdeterek Ceyhan Irmağı, Antikçağın Pyramus'u akmaktaydı. İlk şaşkınlıkları geçip de, kayalar ve kaypak taşlarla dolu yakın çevrelerine bakınca "Aslanlıtaş"ı görüler.

Daha başka şeyler de gördüler. Bu "Aslanlıtaş" belli ki bir heykele temel görevi yapmıştı. Heykel ise yanlarında yatıyordu, çok hırpalanmıştı, başsız ve kolsuzdu, ama bir yazıt vardı.

Bossert yazittaki işaretlere bakar bakmaz, bunların semitik¹ olduğu kanısına vardı ve birden keyfi kaçtı. Yoksa yanlış tanıklıklara aldanarak semitik bir ulusun yerleşme merkezine mi gelmişlerdi?

Burada bu vesileyle, bir buluntu hakkında doğru tahminlerde bulunmanın ne kadar güç olduğunu ve bir araştıracının ilk beyanlarında ne kadar ihtiyyatlı davranışması gerekiğine dikkati çekmek isterim. Bu konuda ders alınacak

(1) Bkz: Açıklamalar bölümü.

bir olay, 1954 yılında acemi Mısırlı arkeologların başına gelmiştir. *Gizeh* ve *Sakkara*'da yeni bulunan ölü kayıkları ve lahitli bir piramit mezarı hakkında, bu nitelikte acele tahminlerde bulunarak dünya basınında çalkantılar ulyanmışlardı; sonradan yapılan dikkatli inceleme sonucunda bu buluntuların bilimsel açıdan hiçbir yeni özellik taşımadığı anlaşıldı.

Bossert taşın büyülüğünü dikkate aldı. Bu taşın yakınınlarda bir yerde yontulmuş olması gerekiyordu. Öte yandan taş koyu renkli, gözenekli bazalttı. Çevrede gerçi çok çeşitli taş vardı, ama hiçbir yerde bu renkte bazalt görülmemişti. Sonunda şu kanyavardı: Heykel ve tabanın ikisi de şüphesiz Hittit işiydi, yazıt semitikti. Bossert o zaman bu yazılı Arami yazısı sanmış, Fenike yazısı olduğunu sonradan anlamıştır.

Halet Çambel fotoğraf çeker ve bir kalıp çıkarmaya hazırlanırken, Bossert de heykelin alabildiğine ot bürümüş çevresini dolaşıyordu. Birçok kabartma parçaları buldu, bir tanesi bir insan başydı, biri de yarınl bir insan gövdesiydi. Ayrıca üzerlerinde hiyeroglif işaretleri taşıyan parçalar da buldu, ne yazık ki bunlar küçük parçalardı.

Birden Bossert'in zihinde bir düşünce belirdi. Burada bir Hittit sanat eseri üstünde bir semitik yazıt vardı. Ve yine burada hiyeroglif işaretleri de vardı. Eğer bu hiyeroglifler Hititler'e aitse, o halde bu iki yazı da bir alan içinde yan yana bulunduklarına göre, bilimin oldum olası arzu ettiği bir bilingue – iki dilli metin buluntusu – söz konusu demekti. Hayır, Bossert bu düşünceden hemen vazgeçti. Sadece üç saatten beri Karatepe'deydiler; hiçbir noktada toprağın içine el atmamışlardı; bütün izlenimleri yalnızca yüzeysel görgülere dayanıyordu. Bu durumda yorumlara kalkışmak yanlış bir iş olurdu.

Ormanda karanlığa kalıp sıkıntıya uğramamak için yola çıktılar, atla bir büyük saat yolculuktan sonra en yakın köy olan *Kızıysuflu*'ya gelmişlerdi. Geceleyin kendilerini ağrılama için toplanmış köylülerle birlikte kamp ateşinin çevresinde otururlarken, Bossert, Karatepe'ye tekrar-doneceğini çok iyi biliyordu.

HERHALDE öğretmen Ekrem Kuşçu'yu *Karatepe*'nin asıl kâşifi olarak göstermek yerinde olacaktır (Kendisi daha sonra Bossert'in teklifiyle Türk Tarih Kurumu'ndan bir ikramiye almıştır). Ancak Kuşçu'nun içtenlikle belirttiğine göre; kendisi, "Aslanlıtaş"ın varlığını ilk kez 1927 yılında *Kızıysuflu* köyünden Abdullah adlı seksen yaşında bir ihtiyardan öğrenmiş, köyde ise bu anıtlardan herkesin haberi varmış (Yakın zamana kadar da ayakta duruyorlarımış, herhalde yörükler define aramak için devirmiş olmalıdır).

Bu konuda geriye doğru ne kadar gidilebilir? Burada yine eski tartışmala-
ra dönmem gerekiyor. Bir şeyi bilmek iyidir, fakat bir şeyi anlamak ve anlam-
landırmak bambaşka bir iştir. Helmuth Th. Bossert ile asistanı Halet Çambel,
Karatepe'nin kâşifidirler, çünkü burayı ilk kez onlar anlaştırmışlardır.

15 Mart 1947'de Bossert, ikinci kez *Karatepe*'deydi. Bundan sonraki olay-
ları zaman bakımından hızlı bir tempo içinde anlatmak istiyoruz. Böylece ka-

tilanların hepsi üzerinde dramatik etkiler yapmış tek tek kazıların önemli noktaları özellikle belirginleşmiş olacaktır.

Bu sefer Bahadır Alkım da gelmiştir. Dr. Alkım, Bossert'in öğrencilerinden biriydi. 1915'te İzmir'de doğmuş, İstanbul Üniversitesi'ni bitirmiş, *Alacahöyük*'te ve daha başka yerlerde yapılan kazılara katılmış (bir süre *Alalak*'ta Sir Leonard Woolley'in konuğu olmuştu); birkaç dil biliyordu, ancak Kemal Atatürk'ten sonra Türkiye'de yetişme imkânları sağlanabilmiş seçkin bilim adamlarından biriydi. Bossert'e yardımıcılık yaparken, aynı zamanda İstanbul Üniversitesi'nde doçent bulunuyordu.

Birlikte yürüttükleri sondajlar 15 Nisan 1947'ye kadar dört hafta sürdü. Bu kısa zamanda olağanüstü değerde kazançları oldu. Yardımcı imkânları sınırlıydı; gereçlerden yoksundular, yatacakları doğru dürüst bir yerleri bile yoktu. Yüzyıllardan beri doğuya batıya güneye bağlayan eski kervan yolu *Akyol*'da, yörüklerin konuğu olarak çadırlarda kalıyorlar ve çok sıkıntı çekiyorlardı.

Bossert'in başka bir asistanı Muhibbe Darga, 1951'de beni bu kara çadırlara götürdü. Erkekler hayvanlarla birlikte otlakta olduğu için obada yanızca kadınlar vardı. Bir sürü kadınla birlikte, sabahdan akşamaya kadar yufka pişirilen ateşin başında oturduk. Çok yaşı bir ninenin, damla illetinden kıvrılmış kirli elleriyle bize ikram ettiği keçi peynirini yufkaya dürüp yedik. Onlara karı koca olduğumuzu, altı da oğlumuz bulunduğu söylemek zorunda kalmıştık. Çünkü karı koca ya da kardeş olmadan bir erkekle bir kadının yörük çadırlarına konuk edilmesi görülmüş, duyulmuş iş değildi.

Bossert ile Alkım işte bu çadırlarda dört hafta geçirmişlerdi; koşuşup duran ve bir sürü çocuğun yaygarası ortasında, anlatılmaz pisliklere katlanarak ve sadece peynir ile yufka yiyecek dört hafta.

Her gün *Karatepe*'ye çıkyorlardı. Sur duvarları gördüler, o halde burası bir kaleydi. Surların iç kesiminden başka duvar kalıntıları buldular, o halde burada bir tapınak ya da bir saray var olmuş demekti. Sondajlarda (kuyu açar gibi yapılan kazılardır, aşağıda bir şeyler olup olmadığını saptamaya yarar) iyi durumda ilk dikme taşları buldular. Boyu bir metreden fazla insan ve hayvan figürlü kabartmalar, koyu gri renkte bazalt plakalara yapılmış, binlerce yıl önce konuldukları yerde ve durumda durmaktadır.

Bossert ayrıca uzun bir Fenike yazısının baş kısmını da buldu (Yazının uzunluğunun ne kadar olduğundan henüz haberi yoktu). Bu konuda tek kelime konuşmadı. Yine tek kelime kimseye bahsetmeden bütün hafta arayıp durduğu şey, üstünde Hitit hiyeroglifleri bulunan başka parçalardır. Vazgeçmediği umudu bir *bilingue* – iki dilli metin – keşfetmekti. Bir dikme taşın üst kenarını, sırif daha sonraki kazılar için bir yol saptamak amacıyla, eliyle ve malasıyla şöyle kazdı; kabartmayı meydana çıkarmak için zaman yoktu, ama gördüğü şey irkilmesi için yetti de arttı.

Burada Hitit hiyeroglifleri vardı. İşaretler seçilir durumda değildi, fakat bütün Hititbilimcilerin yillardır hayalini kurduğu "*bilingue*" keşfetmek arzu-

suyla öylesine doluydu ki, bunun iki dilli bir metin olduğu kanısına vardi (Çünkü Fenike alfabesiyle yazılı kısım okunur durumdaydı).

Hittit İmparatorluğu'nu keşif tarihinin dramatik olaylarından biriydi bu, çünkü Bossert burada yanılmıştı, ama sonunda yine de haklı çıkacaktı.

GERÇEK anlamda hazırlıklı ilk *Karatepe* kazı seferi 1947 Eylül'ünde yapıldı. Gerekli ödenek Türk Tarih Kurumu, İstanbul Üniversitesi, Müzeler ve Eski Eserler Genel Müdürlüğü'nce sağlanmıştı. Gerekli araçları ve her şeyden önemlisi de paraları vardı. Bu parayla istedikleri kadar işçi tutabileceklerdi.

Bossert'in insanları etkileme konusuda ilginç buluşları vardı ve çalışma arkadaşlarını şaşırtmaktan çok hoşlanırdı. Onun için de kazının ilk günü, son gelişinde uzun Fenike yazısını bulmuş olduğu yerde herkesi topladı (Dış görünüş bakımından buranın diğer yerlerden hiç farkı yoktu, keşiften sonra dikmetaşin olduğu yerin üstünü özenle kapattırmıştı). Şimdi ise ilk kazma vuruşu için burayı seçmiş bulunuyordu. Üstündeki biraz kum ve toprak, bir iki kürekte atılıp da belirgin Fenike yazısıyla dikmetaş meydana çıktı, Bossert etraftan yükselen hayranlık çığlıklarını keyifle dinledi.

Bu sesleri bir kez daha dinlemek istediginden, yaptığı işin sonucundan emin bir edayla kazıya birkaç metre daha devam edilmesini söyledi. Bu sefer de amacı hiyeroglifli yazımı aynı mucizeli biçimde ortaya çıkarmaktı. Dikmetaş gün ışığına kavuşunca, yanındakilere bu yeni kabartma taşın üstündekileri hiyeroglif olarak açıklamaya hazırlanıyordu ki, birden yanıldığını fark etti.

O gelişinde, bir ikindi vakti şöyle bir bakıp hiyeroglif sandığı şeyler, şimdi çığ güneş ışığı altında bambaşka görünüyorlardı. Bunlar, sadece yazıya benzer resimlerdi.

O anda uğradığı düş kırıklığının derecesinikestirmek doğrusu çok güç. Her kazma darbesinde biraz daha meydana çıkan boz renkli taşa gözlerini dikmiş, bakıp duruyordu. Uzun bir hiyeroglif yazısını bulmayı umut etmiş ve bu yazının semitik işaretlerle birlikte özlenen *bilingue* düşüncesi bütün yaz ayları boyunca akılından çıkmamıştı. Böyle anlarda bilim bir karakter sorunu oluverir.

Bossert, kazıyı durdurdu. Orada burada sondaj kazıları yaptırmaya koyuldu. İnsana inanılacak gibi gelmiyor ama, gerçek bu, yalancı Hittit hiyeroglifinin bir metre yanında sahici hiyeroglif yazısı buluverdi.

1947 sonbaharı çalışmaları, *Karatepe*'de yapılan en başarılı çalışma olmuştur. Gerçi daha sonra da pek çok şey bulunmuştur, özellikle çevre iyice araştırılmış, *Domuztepe*'de¹ Hittit ve Roma çağlarına ait eserler meydana çıkarılmıştır, ama 1947 gecesinin verimliliği daha sonra elde edilenlerin hepsini gölgede bırakacak zenginlikteydi.

Karatepe üstünde kurulmuş kalenin mimarlık açısından planını soyut biçimde tasvir etmek yerine, başından geçen bir olayı anlatmak daha uygun

(1) *Karatepe*'nin tam karşısında Ceyhan'ın doğu kıyısında.

olacaktır. Bir plan belki konuya açıklık getirir, ama bir olay oranın havasını hissettirir.

1 Ekim 1951'de O'Callaghan, üniversite öğrencisi iki Alman ve ben, Kadirli kaymakamının yardımıyla bizi *Karatepe*'ye götürecek bir cip kiraladık. O'Callaghan iriyarı, şişman, neşeli bir adamdı. Birbirine zıt şeylerin çok sevimiği biçimde şahsında birleştirmiştir. Amerikalı bir Doğubilimciydi, Roma Kutsal Kitap araştırmaları Enstitüsü'nde çalışıyordu, cizvitti¹, keyifli eski Alman halk şarkıları söylemeye, birkaç ölü dili ve birkaç yaşayan dili çok iyi bilirdi, sonra bir den durup dururken herkesten ayrılmış bir köşeye çekilir, Latince dua kitabına dalardı.

Üniversite öğrencilerinin ikisi de serüven heveslisi, meraklı ve sabırsızdılar. Sabırsızlıklarını akşam saat yedide, ortalık kararırken *Kadirli*'den yola çıkmamıza neden oldu. Oysa bu Bossert'in kesin uyarısına aykırıydı. Bize, ne sebeple olursa olsun, karanlık bastıktan sonra, ne yayan ne de atla *Karatepe*'ye gelmememesini söylemişti. Ancak bu sayede unutamayacağımız olayları yaşamak fırsatını da bulmuş olduk.

Yol bulunmayan bir düzülkte yarım saat ciple gittikten sonra, Türk şoför yolunu kaybettiğini söyledi. Yine yolumuza devam ediyorduk, ama nereden gitmemizin farkında değildik. *Karatepe*'ye doğru yol alıyoruz. Gerçi cip böyle seferler için çok elverişli bir taşıttır, ama bizimkisi de pek külüstürdü.

Derken gece bastırdı, şoför farları yakınca, yalnız tek farın çalıştığını gördük. Gerçi dolunay vardı, fakat gökyüzü bulutlarla kaplıydı. Tehlikeli bir yolculuk yapıyorduk. Şırıldayan derelerden geçiyor, taşlara çarpıp hopluyorduk.

Az sonra dört bir yanda uçurumlar seçilmeye başlandı. Şoför birden frene basınca motor stop etti. Gece vakti, dağ başının sessizliğinde etrafa kulak kabartmış duruyorduk, galiba karşımıza hayaletimsi bir şeyler çıktı. Çok acayıp sesler yaklaşıyordu. Boğuk boğuk yankılanan adımlar, ağır ağır puflamalar, insanı ürperten fislamalar, kesik kesik solumalar... Sonra birden tek gözlü arabamızınlığında develer göründü, bir sürü deve, iki taraflarına öteberi yüklenmiş develerden bir kervan. Sağlı sollu arabamızın yanından geçtiler; aralarında adamlar vardı, gürültülü seserin içinde kaybolmuş gibi adamlar. Yüzümüze bile bakmadılar, sanki geceyarısı bu yolu üstünde bir cipin varlığı çok doğal, her zaman olağan bir şeymiş gibi bizi umursamadılar bile.

Şoförümüz, onlarla karşılıklı bağışarak bir şeyler konuştu. Bu bağırlılar yabancı denizlerde karşılaşan gemicilerin yaptığı gibi, karşılıklı anlaşma bağı-

(2) Cizvit – Jesuit – Hristiyan azizlerinden Ignatius Loyola tarafından 1534'te Paris'te kurulmuş (*Societas Jesu* – İsa Derneği) adlı tarikatın üyelerine verilen ad. Katolik kilisesinin örgütlenmesinde, güçlenmesinde büyük çapta etkili olmuştu. Özellikle Katolik dininin Avrupa dışı ülkelere Güney Amerika, Afrika, Pasifik Adaları, Filipinler, Çin, Japonya, Hindistan gibi yerlere yayılması cizvit misyonerlerinin ülke içi gayretleri sayesinde olmuştur. Tarikat, orduya benzer bir örgütlenmeyi başarmış, Avrupa'da ve Avrupa'yla ilişkili ülkelerde siyasal, kültürel alanlarda etkili girişimlerde bulunmuştur. En önemli Hristiyan örgütü sayılır.

şiydi. Ürkünç dev alayı çekip gittikten sonra, yeniden takır tukur motoromuzla *Karatepe* yollarının çakılları üstünde dans etmeye başladık, o zaman birden hedefimize yaklaşmakta olduğumuz hissi uyandı içimde, *Akyol'u*, eski kervanların yolunu geçmiştik. Nitekim şoförümüz de yolu tekrar bulduğunu söyledi.

İkinci defa durduğumuzda, bir saat, iki saat geçmiş olmalıydı ve gece her zamankinden daha karanlıktı. Küçük bir düzülkte bulunuyorduk. Düzük az sonra daralıyor, bir keçi yoluna dönüsyordu. Üniversitelilerden biri fırlayıp gitti, bir anda gözden kayboldu. Şoför, heyecanlı bir dille bizi geldiğimizine inandırmaya çalışıyordu.

Birden O'Callaghan kolumnu tuttu, karanlıkta bir yeri gösterdi: Orada otomobilimizin fari karşısında felce uğramış gibi duran, kurda benzer bir hayvan vardı, gözleri pırıl pırıl yanıyordu. Büyülenmiş ve afallamış bir halde yolumun etrafında geniş bir yay çizmeye başladı. Bu yörede çok görülen yaban köpeklerinden biriydi, ancak birkaçı birden tehlikeli oluyordu.

O'Callaghan'la belirli bir haykırış parolası kararlaştırıldıktan sonra, nerede bulunduğuumuza anlamak için üniversitelinin kaybolduğu yönde yürümeye başladım. Birden bana yabancı, uzak bir dünya, sadece kitaplardan tanıdığım bir dünya ile öyle ansızın, öyle burun buruna ve öyle elle tutulur biçimde karşılaşmak mutluluğuna erdim ki, böylesi normal şekilde ancak kazı yapan arkeologlara nasip olabilirdi.

Küçük düzluğun kenarından başlayan daracık, taşlı keçi yolunda yürüyordum. Işığın kuvvetli bir cep lambasıyla da yolumu bulmaktaydım. Birden bire patika genişledi, önmde basamaklar belirdi. Elimde olmaksızın duraladım.

O anda doğa da sanki bana melodramatik bir sahne etkisi vermek istercesine mehtabı bulutlardan sıyrıverdi. Parlak bir ay soluk ışıklarını merdivenin üzerine döktü, harap olmuş, ağır kesme taşlarından oluşan basamaklar ay ışığının yumuşak halkası içinde belirginleştiler.

Duraksayan adımlarla merivenlerden yukarı çıkmaya başladım. Merdiven genişledi ve sağında solumda insan boyunda dikmetaşlar gördüm. Katı bir geçit töreni havası içinde kısa aralıklarla yan yana dizilmişlerdi, üstleri olağanüstü belirginlikte resimlerle kaplıydı. Bu resimler kalın kabartmalar olduğundan, ay ışığı kenarlarında çok canlı gölgé oyunları yaratıyordu. Resimlerdeki hayvanlar ve insanlar bana bakmaktaydı. Acaba bunlar tanrılar mıydı, yoksa krallar mı?

Hayır, ünlü "*Asitavandas'ın Söleni*" kabartmalarıydı bunlar. Kabartmalar da *Karatepe*'nin efendisi hükümdar ve savaşçı olarak değil de, gırslağına düşkün bir kral olarak ebedileştirilmişti. Yüzüne baktım, sivri şapkasiyla oracıkta oturuyor, gözlerini açmış, kendisine yiyecekler, içecekler getiren hizmetkârlara sabırsızlıkla bakıyordu. Kocaman gaga burnu, basık alnı, geniş çenesi ona sevimli bir görünüm vermişti; ancak bir kibar, bir soylu edadan yoksundu. Kalın dudakları yemeklerin karşısında yuvarlaklaşmıştı ve solgun ışık oyunları yapan ay ışığında sanki hemen konuşmak için açılacak gibiydiler.

İki karanlık vücut da beni yukarıda bekliyordu, ay ışığının aydınlattığı gökyüzüne karşı tablosu yapılacak derecede güzel görüntüler halindeydiler. Seslendim, sesime dilsiz hareketlerle karşılık verdiler. Birkaç dakika sonra Bossert'in taşıdığı bir asetilen lambasının yaydığı göz kamaştıran çığ ışık halkasından içeri giriyyordum. Seslenmelerimizi duymuş ve bize doğru yönü göstermek gereğini duymuştu. Kaybolan üniversiteli bulundu ve O'Callaghan da yukarı getirildi.

Az sonra Bossert ve yardımcılarıyla birlikte, küçük bir taş evin çalı çırkıyla kapatılmış ön avlusunda oturuyorduk. Bu evi onlar yaptırmıştı. Kabaca yapılmış bir masanın başına geçtik, her yanı sallanan iskemlelere kurularak akşam yemeği yedik.

Dört bir yanımızı kuşatan karanlığın içinden çakal ulumaları geliyor ve yaban köpeklerinin havlamları uzaktan uzağa yankılanıyordu.

Bunlar kazı heyetinin değişmez gece şarklarıydı.

SABAH saat yedide kahvaltıya oturmuştuk. Yedi buçukta da çalışma başladı. Biz de ilk kez etrafı dolaşacaktık.

İnsana burada güneş başka yerlerden daha çabuk tepe noktasına varmış gibi geliyor; gittikçe daha sararan, gittikçe akkorlaşan yuvarlağa baktıkça da, kendini o gün ne yapılması gerekiyorsa bir an önce bitirme telaşına kaptırıyordu.

Şimdi karşımızda duran kale tesislerini, Bossert 1947'de tek bir çalışma mevsiminde – bütünüyle meydana çıkarmamakla birlikte – başlıca kısımlarını incelenir duruma sokmay başarmıştı. Şimdi burada çalışan işçilerin büyük çoğunluğu 1947'de de çalışmışlardı. İnsana dostça bakan, temiz yüzlü adamlardı. Bunların arasında birçoğunu adam öldürmüş katiller olduğunu öğrendiğimiz zaman doğrusu çok şaşırmıştık (Bu topraklarda bugün de etkisini süren acımasız bir kan davası töresi vardı). Şaşkınlığımız, bazlarının 1930'lara kadar *Akyol*, *Karatepe* ve *Adana Ovası*'na dek uzanan ormanlarda dehşet salmış ünlü eşkiyaların uzak yakın akrabaları olduğunu öğrenince, daha da arttı. Bu arada Bossert'in büyük kazıdan sonra, buraya bıraktığı ilk bekçinin de kısa bir süre önce vurduğunu öğrendik.

Dolaşmamıza güney kapısından başladık. Bu kapıya ulaşan merdivenlerden geçtiğimiz gece ay ışığında çıktım. Yeniden Asitavandas'ın, *Karatepe* kralının önünde durup kaldık, neşeli şolenini gözden geçirdik. Surlar boyunca yürüyerek tahkimat duvarlarından ileri fırlamış gibi duran savunma kulelerinin temellerini gördük, sonra tepenin doruğundan aşip daha aşağılarda bulunan kuzey kapısına doğru yürümeye koyulduk ve heybetli Ceyhan vadisinin ufka kadar uzanan görünümü karşısında bir süre durmak zorunda kaldık. Kral burada, bu iki kapı arasındaki durmuş ve düşman ordusunun yaklaşmasını seyretmiş olmalıydı. Herhalde bütün görkemiyle birlikte her şeyin bittiğini de anlamıştı, çünkü kendisi büyük bir savaşçı olmadığını çok iyi biliyordu.

Kuzey kapısının girişini ve doğrudan doğruya bitişindeki iki odanın duvarlarını oluşturan sıra sıra dikmetaş kabartmalarının önünden geçmemiz, bu Geç-Hitit çağının kültürünün, bu artakalmış taşra kültürünün yaygın biçimde yoksunluğunu anlamamızı sağladı. Aralarında en küçük bir ilişki olmaksızın burada duran insanlar ve hayvanlar vardı; geçit alayları, armalar, gündelik yaşıntı resimleri, tanrı tasvirleri, dinsel tören sahneleri, müzik ve dans gösterileri, suda ve karada av tasvirleri ve yanyana bir arabayla bir gemi vardı. Bunların arasına yazılar serpiştirilmişti, kimi ayrı dikmetaşlar üstünde gruplar meydana getiriyor, kimi tek başına duruyordu.

Burada Fenike ve Hitit hiyeroglif yazıları dikmetaşların üzerine gelişigüzel kondurulmuştu. Tek tek figürlerden kocaman kapı aslanlarının gövdelerine kadar, sanki nerede boş yer varsa oraya yazalmış gibi bir yöntem uygulamışlardı. Bossert'in bu arada saptamış olduğu gibi, metinlerin içeriği ile bu metinlerin üstlerine yazıldığı dikmetaşlar ve figürler arasında da en ufak bir ilişki yoktu.

KAZI heyetinin barınağına çıkışınca bir kültürel biçimlenişiin *Karkamış*, *Zincirli*'de, şimdi de *Karatepe*'de görülen bu garip kalıntılardaki esrar üzerinde tartışmaya koyuldu. İmparatorluk döneminde hiçbir zaman çağına damgasını basan bir stil bulunmadığı halde, nasıl olmuştu da yine de bir biçimleme tarzı beş yüz yıl etkisini sürdürmüştü?..

Bu noktada tarihsel bilgimizde bir gedik açlıyor. M.Ö. 1200'lerde Hattusas'ın yanıp Hitit İmparatorluğu'nun çökmesiyle M.Ö. 700'lerde son Hitit şehir-krallığının Asur İmparatorluğu'nun eline geçmesi arasında bulunan bu beş yüzyılı şimdilik yeterince aydınlatamıyoruz. Bir imparatorluk yıkılıyor ve buranın yerli halkı beş yüzyıl boyunca çeşit çeşit başka halkların ortasında, sayısız yabancı kültürlerin etkisine uğradığı halde, taşralı da olsa yine kendine özgü bir kültürü ayakta tutuyor, doğrusu çok garip bir olay.

"Günün birinde bu ilişkileri anlayacağız" dedi Bossert. Büyük bir kaba kâğıt tomarını özenle açıp önüne serdi, kâğıdın üstü Hitit hiyeroglifleriyle kaplıydı; az önce tamamlanmış bir tipki-kalıptı bu. *"Eğer Karatepe çift dilli metni ne dayanarak, Karatepe hiyerogliflerini okuyabilirsek, bu büyük imparatorluk döneminin bütün hiyerogliflerini de okuyabiliriz demektir."*

Böylece *Karatepe* kazılarının en heyecanlı, çift dilli metnin (*bilingue*) çözümlenmesine gelmiş bulunuyoruz. Hitit hiyerogliflerinin çözümlenmesi hareketinin tekrar bir kez daha durgunlaştığını kaydederek çözümleme konusunu kesmiştik. Bu bölüm işte şimdiki burada, *Karatepe*'de sona ermek imkânını bulacaktır. Burada ilginç bir şey de, Fenike yazısının yanı sıra sahici hiyeroglif yazısının bulunması üzerine ortada bir çift dilli metnin (hem sadece iki farklı yazı değil, içeriği birbirinin aynı iki yazının) söz konusu olduğuna ilişkin kanıtın hiç de öyle hemen elde edilmediğidir.

Gariptir, hatta inanılacak gibi de değildir, ama yine de gerçekdir; bu kanıt, Bossert'in çalışma arkadaşlarından biri tarafından uykuda bulunmuştur.

ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Ülke
କୁରମାନ୍ଦିଲ	Kurmak
ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Sağlıklı olmak
ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Adam
ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Kadın
ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Ana
ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Ad
ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Ayak
ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Gün
ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Barınak
ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Ordu
ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Kalkan
ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Batı
ଶ୍ରୀପାତ୍ର	Doğu

Yeni Hitit hiyerogliflerinden birkaç kelime. Bunları Bossert, Karatepe-çift dilli metnine dayanarak daha 1952'lerde çözümlemiştir bulunuyordu.

Asitavandas Konuşuyor

1947 KAZISINDAN SONRA yapılması gereken ilk iş, Fenike yazılı metnin bir an önce çevrilmesiydi. Çok eski dil özelliklerini gösterdiğinde, burada iş uzmanlara düşüyordu. Sadece hiyerogliflerle uğraşmak isteyen Bossert, ilk Fenike metinlerini birkaç tanınmış semitiste gönderdi: Berlin'de Johannes Friedrich'e, Paris'te Dupont-Sommer'e, Roma'da O'Callaghan'a ve Londra'da R. D. Barnett'e.

İlk olarak da *Karatepe*'nin keşfine sebep olan "Aslanlıtaş"ın altlık yaptığı heykelin üstündeki yazının tipki-kalibini göndermişti. Taş da bu arada bir hayli ün kazanmış bulunuyordu.

Ancak, çok gariptir, Profesör Güterbock'un ziyareti sırasında bu aslanlar, aslında iki boğa olduğu anlaşıldı.

Bu heykelin dört kolonlu metni üzerinde uzmanlar çalışıyordu ve Bossert'e ilk çeviriyi gönderen Berlin'den Johannes Friedrich oldu.

Çeviriyi kelime kelime buraya aktarmanın bir anlamı yok; çünkü metnin birçok yerlerinin kirilmasından ileri gelen eksiklikler yüzünden yazı rahatça okunamıyordu. Üstelik *Karatepe* yazılarının asıl değeri içeriğinde değil, şimdidiye kadar bulunmuş en uzun Eski-Fenike yazısı ve Hitit hiyeroglifleri oluşuyordu. Bu da içeriklerinin aynı olması umudunu uyandırmaktaydı.

Giderek yazılı kaleme alanın bir kral olduğu meydana çıktı (Alt kapıda bulunan çok miktardaki yazıların çözümlenmesine katılan Amerika ve Avrupa'nın en tanınmış semitistleri de bunu doğruladılar). Kralın adı, seslisi bulunmayan semitik yazda (*z t v d*) diye yazılmıştı (Bunu daha sonraları Bossert, seslisi bulunan hiyerogliflere dayanarak Asitavandas diye tamamlamıştır).

Burada metnin – Friedrich'in de fark ettiği gibi – "Karişımı olmaksızın saf Eski Fenikece ile yazılmış olması", kralın yaşadığı zamanı saptama imkânını vermiştir. M.Ö. 8. yüzyılda yaşadığından kuşkumuz yok ve başka buluntulara dayanarak da bu zamanı daha daraltıp, M.Ö. 730'lara getirebiliyoruz. Yine bu tarihlerde, belki de kral henüz hayattayken *Karatepe* düşmanlar tarafından ele geçirilip yıkılıyor. Asitavandas kendini beğenmiş biri, ancak Doğu'da herkeste görülen kendi kendini göklere çıkarmalarla karşılaşıldığında ondaki böbürlenmede, yine de Hitit asıllı olmaktan ileri gelen alçakgönüllülük öğeleri buluyoruz: "Ve ben bu kenti yaptırdım ve ona Asitavanda adımı verdim". – "Ve ben

	၁၇၈	၁၇၉	၁၈၀
A126			
	၁၈၁	၁၈၂	၁၈၃
	၁၈၄	၁၈၅	၁၈၆
	၁၈၇	၁၈၈	၁၈၉
A127	၁၉၀	၁၉၁	၁၉၂
A128	၁၉၃	၁၉၄	၁၉၅
	၁၉၆	၁၉၇	၁၉၈
	၁၉၉	၁၁၀	၁၁၁
	၁၁၂	၁၁၃	၁၁၄
	၁၁၅	၁၁၆	၁၁၇
	၁၁၈	၁၁၉	၁၁၁
M15	၁၁၁	၁၁၂	၁၁၃
K15	၁၁၄	၁၁၅	၁၁၆
I 2	၁၁၇	၁၁၈	၁၁၉

Hiyeroglifle yazılmış bir Hittit kurban formülü

- A 11 b 6 : Tanrılar içinde şunlara yillik yemek olarak söyle kan akıtilır:
Tanrı Karhuha için bir siğır ve bir koyun.
Tanrıça Kupapa'ya bir siğır ve bir koyun.
Tanrı Sarkú'ya bir koyun ve erkek tanrılar için bir koyun.

A 4 d : Tanrılar içinde bu tanrı A'ya da (fil kırılmış) yillik yemek olarak
(bir) siğır ve (iki) koyun...

A 1 a 5 : Kimin koyun adağı varsa, şimdi bu kahramana (?), tanrıya bir koyun
kurban etmeli ve kimin yemek adağı varsa.

Kululu 1 2 : Ve onu öteki dünyanın tarhundu yaptım. Yıldan yıla ona bir siğır ve
üç koyun kurban edeceğim.

dört bir yanına güçlü kaleler yaptırdım, sınırlara ve kötü insanların talancıların başına geçtiği yerlere de kaleler yaptırdım.”

Kendisini "Danuna Hükümdarı" diye adlandırıyor, bunun Adana ovasında yaşayan halk olduğunu biliyoruz. Bildirdiğine göre, doğu sınırlındaki bütün düşman ulusları kovmuş, batı sınırında da barışı sağlamış. Fakat sık sık tekrarlayarak üzerinde en çok durduğu nokta, kendisinin olsun halkın olsun sürekli mutluluk ve refah içinde yaşadığı belirtmesidir. İnsanın onu sofrası başında görünce, hiç değilse böyle yaşamaya olan eğilimi bakımından bu tombul hükümdara inanazı geliyor.

Friedrich'in çevirisinden anlaşıldığına göre, Fenike metni içeriğinin başlıca noktaları bunlar. Paris ve Roma'dan gelen çeviriler, birkaç ayrıntıda bazı farklılıklar gösteriyorsa da, Friedrich'in metnindeki önemli noktaların tümüyle uyarlılık halindeydiler. Derken, Londra'dan da çeviri geldi. Bu çeviri de, ötekilerden farklılık göstermiyordu, ancak çevirmen 5. satırda bambaşka

bir anlam çıkarmış, kısacası yazında Asitavandas'dan başka bir kral daha, bir Kral Anek keşfetmişti. Bu durum konuya ilgilenenlerde büyük bir heyecan firtınası kopardı. Profesör Barnett'in akıl yürütümleri çok zekiceydi (çeviriye bir de tarihsel bir giriş bölümünü yazmıştı), çevirisini ayrıca iki semitistin, Jacob Leveen ve Cyril Moss'un çalışmalarıyla da sağlamlaştırmak istemişti.

Yazılı Fenike kelimesi (*n k*) ile başlıyordu, tekil I. şahıs zamiriydi, yani "ben" demekti. Beşinci satırda bu işaret tekrar ediliyordu, fakat öyle bir gramer ilişkisi içinde bulunuyordu ki, burada bunu "ben" diye okumak imkânsızlaşıyordu. Üçüncü kolonun dokuzuncu satırıyla da desteklenen bir teori ortaya çıkarıyordu. Orada (*n k*) "ben" diye anlaşılırsa, burada metin "*ben'in oğulları ve kızları*" oluyordu. İngiliz araştırıcının fark ettiği "yalnız çeviride değil, Fenikece metinde de aynı derecede mantıksız" bir şeyin ortaya çıktıydı.

Barnett bunu "ben" yerine, yeni bir kral adı olarak, "Anek" diye okuyordu (Ya da *İnak*, sesli harf yoktu çünkü). Bu yüzden de üç semitist araştırıcı olağanüstü bir bilimsel çalışmanın içine dalıyorlar. En uzak tarihsel ilişki noktalarını araştırıyorlar, bu Kral Anek ya da İnak'la uzak yakın akrabalığı mümkün olabilecekler üzerinde tahminler yürütüyorlar ve hatta bazı sonuçlar çıkarma-ya bile çüret ediyorlar.

Ancak bu kralla ilgili olarak yürütülen bütün tahminleri hep yanlış varsayımlara dayanıyordu. Kral Anek ya da İnak hiçbir zaman var olmamıştı.

Ama ortada bir gerçek vardı, (*n k*) kelimesi bir sorun olarak boşlukta kalmıştı. Ne var ki Friedrich bunu ilk çevirisinde çoktan çözmiş bulunuyordu, bir dipnotunda bu sorunu çözümlemiştir. Barnett'in dışında öteki çevirmenler de, Leveen ve Moss da bu görüşü paylaşmışlardır.

Friedrich, "*yazımı kaleme alanın*" diye yazıyor; "*barbar işi bir dil alışkanlığı var*, (*n k*) "ben" e, tekil I. şahıs yerine, erkek tekil 3. şahıs anlamı yükliyor".

Böylece eski yazıcının bozuk dil kullanmasından 2700 yıl sonra yeni bir kral doğmuş, fakat doğduğu gibi, yeniden ölmesi de çok çabuk olmuştu.

GENÇ bir bilimin evrimi içinde böyle aldanmalar kaçınılmaz şeylerdir. Bunlar daha sonraki gelişimi uzun süre engellerse tehlikeli olurlar. Böyle bir hali Jensen'in bir Hittit hiyeroglif yazısında, bir adı "*Syennesis*" diye okumasında görüyoruz. İsmi böyle okumasını o kadar zekice gerekçelere bağlamıştı ki, diğer bütün araştırmalar tarafından da benimsenmişti (Gerçekte ad, Bossert'in tanıtladığı gibi "*Uarpalauas* – Asurca Urballa – diye okunuyordu). Fakat bir yanlış iş zararsız da olabilir – Barnett'in Kral Anek'i bu cinstendir – burada yanlış yayılanmasından hemen sonra öteki araştırmalar tarafından giderilmiştir.

Fenike metninin okunmasıyla herhalde çift dilli metinden yararlanmanın da zamanı gelmiş oluyordu. Yani hiyeroglif sözlerinin Fenike metni ile karşılaştırılması yoluyla Hittit hiyerogliflerinin kesin çözümlenmesine artık geçilmeliydi.

Görece ölçüler içinde bunu söylemek kolay, fakat alabildiğine güç bir durum vardi; kazı yapanların ilk başarı sarhosluğu içinde inandıkları gibi, gerçekten çift dilli bir metnin elde olduğuna dair bir kanıt henüz elde edilebilmiş değildi. Ortada üç Fenike yazısı vardi, bunlardan ikisi Hittit hiyeroglifli metinlere eşlik ediyordu. Saçma sapan bir tutumla büyük kapıların ve yapıların orasına burasına dağınık durumdaydı; öyle ki Hittit hiyeroglif yazısının nerede başladığı kestirelemiyordu.

Gerçekten yazılar gelişigüzel ikide bir taştan taşı atlamaktaydı. Araştırcının kelime bilgisinden yana gücsüz oluşu (o sırada yalnız bir kelimeyi "yapmak fiilini" biliyorlardı) – yazıların içerik bakımından niteliğini saptama olanağını vermiyordu. Bu bakımdan söz gelimi sadece bir Asitavandas isminin Hittit hiyeroglif metninde keşfedilmesi, gerçek bir bilingue ihtimali umutlarını alabildiğine güçlendirmiştir.

Sorun bu hale gelip dayanmışken doğruya bulmak ve anlamak yolunda şans, Bossert'in bir öğrencisine arka arkaya iki defa güldü.

FRANZ STEINHERR herkesten farklı bir insandı. Ona bugün Ankara'da Alman Büyükelçiliği odalarında, Türkiye ile Federal Almanya Cumhuriyeti arasındaki ticaret anlaşmalarını çevirir ve raporlar hazırlarken rastlayan, kendisinin boş zamanlarında neyle uğraştığını asla kestiremez.

1902'de İsar⁽¹⁾ kuyısında Landshut'ta doğdu ve ortaokul öğreniminden sonra muhasebeci yardımcı olarak meslek hayatına başladı. Sonra bir vapur işletmesinde muhasebe memuru oldu, arkasından bir bankada, bir yapay ipek firmasında, bir inşaat şirketinde çalıştı ve bu şirketin temsilcisi olarak ilk kez İstanbul'a geldi. Görülmemiş çeşitli dil bilgisini bu şehirde yaptığı temsilcilik görevleri sırasında geliştirdi. Yayımladığı ilk makalelerinden birinin adı söyleydi: "*İstanbul Halk Dili ve Kültphanbey Deyimleri*". İşverenin bu yazışdan haberi bile olmadı, zaten böyle bir şeyin olabileceğini dahi aklına getiremezdi.

15 yıl Türkçe, 17 yıl Arapça, 18 yıl Japonca, 19 yıl Rusça öğrendi. Bir konuşmasında şöyle demişti: "Öğrenilen dillerin sayıca çoğalmasıyla insan, başka dilleri öğrenmek için belirli bir teknik kazanıyor." Fransızca ve İngilizceyi de ana dili gibi konuştuğu söylememize bilmem gereklidir mi? 1939'da bir rastlantı sonucu tanıtıtiği Profesör Bossert'in – böylesine olağanüstü dil yeteneği bulunan bir kimseden Eskiçağlar bilimi için yararlanmak amacıyla – Latince ve Grekçeyi öğrenmesinin zorunlu olduğunu söylemesi üzerine bu dilleri de öğrendi. Ancak gerçek bir inceleyici olabilmesi için üniversite öğrenimi yapması, bunu yapabilmesi için de önce liseyi bitirmiş olması gerekiyordu. 37 yaşında olduğu halde lise bitirme sınavlarına girmeye gitti. Sınavlarda parlak bir başarı gösterdi. Geri dönüp Bossert'in öğrencisi olmak üzere fakülteye yazıldı.

(1) İsar – Tuna'nın Bavyera bölgesinde akan sağ kolu.

Böylece o zamanlar İstanbul'daki Alman Hastanesi'nin muhasebecisi ve idare müdürü olan Steinherr, Bossert'in yanında felsefe doktoru payesini kazandı. 1947'de *Karatepe* kazalarına konuk olarak davet edildi.

Orada her işe koşan, her işe bakan oydu. Başlangıçta işçiler yeterince toplanmadığından, kollarını sıvayıp çadırları kurdu, kampı düzene soktu, fotoğraflar çekti; çevreyi araştırdı, yazıtları ve kabartmaları temizledi, yazıları kopuya etti ve sıraladı (daha doğrusu, sıralamayı denedi), çünkü yazıların, özellikle Hittit hiyeroglif yazılarının sayısı her geçen gün biraz daha kabarıyordu.

Bir bayram akşamı, topraktan yeni çıkarılmış, iyi durumda bir sfenks'e göz gezdirir ve elini heykelin toz topraktan kabuk bağlamış sirtında oynatarak dolaşırırken, kabuğun ince kalmış bir yerini kaldırıldı. "O zaman bütün gövdenin Hittit hiyeroglifleriyle kaplı olduğunu gördüm. Elimin ortaya çıkardığı hiyeroglifleri okumaya çalıştım ve yazının Fenike metninde sözü edilen Kral Asitavandas ile ilgili olduğunu anlayınca büyük bir heyecana kapıldım. Yazı tarzı gerçi çok değişikti... Ama yine de öteki bazı işaretler sayesinde okunması mümkün oluyordu... Gece bu önemli buluntu bütün kazı heyetince kutlandı ve Muhibbe Darga bana, buralarda çok kullanılan mavi incilerden bir kordonu törenle armağan etti, bu kordonu hatırlı olarak hâlâ saklarım."

Bu durumda *Karatepe*'de her iki yazının aynı kraldan söz ettiği açıkça ortaya çıkmaktaydı. Sadece hikâyelerin değil, kelime kelime metinlerin de aynı olduğunu da ancak bir cümelenin okunması gösterdi.

Steinherr, yeniden İstanbul'a, Alman Hastanesi'ndeki masasının başına dönmüştü. Akşamları metinler üzerinde çalışıyordu. Bu çalışma haftalar sürdü, metinleri karşılaştırıyor, sıraya koyuyor, kopya ediyordu. "Bu şekilde her iki dildeki metnin bütün parçaları hafızama iyice yerleşti, adeta demir atmış gibi oldu, öyle ki diledigim zaman diledigim parçayı kâğıda aktarabiliyordum."

Bir öğle sonrası Bossert'in bir metin okuma dersine katıldı. Fenike metninin bir parçasıydı bu, içinde diğerlerinin arasında söyle bir cümle vardı: "...ve ben yaptım at ata, kalkan kalkana, ordu orduya..."

Akşamleyin gecenin geç saatlerine kadar bu konu üzerinde çalıştı, sonunda yorulup, zihni hep bu sorunla dolu bir halde uyumaya gitti. Rüyasında kendini yine aynı sorunun içinde buldu. Birden uyandı, yataktan doğruldu ve önünde bütün açıklığıyla hiyeroglif yazının bir parçاسını gördü: İki at başı art arda duruyordu. İşaretleri hemen tanıdı, "ben yaptım" için kullanılan işaretlerdi bunlar (Burada o zamanlar Hittit hiyerogliflerinde bilinen tek fiilin "yapmak" olduğunu hatırlayalım). Bir gün önce öğleden sonra Bossert'in dersinde inceledikleri metin ne diyordu? "...ve ben yaptım at ata..."

İşte kanıt buydu! Bir Fenike cümlesine tipatıp uyan bir Hittit hiyeroglif cümlesi bulunmuştu. O halde *Karatepe* yazısı bir çift dilli metindi.

Şimdi her iki yazı arasında bir ilişki kurulduğuna göre, Bossert'in derin bilgisile Hittit hiyeroglif yazısının başlangıcını bulması gerekiyordu. Nitekim Bossert de onun keşfine dayanarak, kendisinden başka hiçbir araştırcıda bu-

lunmayan bu malzemeden hareketle, başaracağına olan sağlam inancıyla Hittit hiyerogliflerinin kesin çözümlenmesi işine girdi. Bugün, bu satırları yazdığını 1955 yılının başlarında şunu söyleyebiliyoruz artık:

“Yetmiş yıla dağılmış ve üç nesil boyunca sürmüş bir bilginler çabasına dayanarak, Hittit hiyeroglifleri, uzun zaman bilinmeden kalmış bir ulusun, bilinmeyen bir yazıyla yazdığı bilinmeyen dili, Ceyhan Irmağı kıyısında *Karatepe*’de meydana çıkarılan çift dilli metin sayesinde artık okunabilmektedir.”

BOSSERT, yanında Bahadır Alkım ve onun karısı Handan Alkım olduğu halde, çoğu kez kendi karısı Bayan Hürmüz’ün de katılmasıyla, eski işçileri ve öğrencileriyle birlikte *Karatepe*’de uzun süre kazı yaptı. Arzusu, restore etmek, çeşitli heykel ve yazı parçalarını bir araya getirmekti. Ne var ki, sayısız kabartma ve yazı, kışın yağmur altında, yazın kızgın güneşte dura dura özgün durumlarını yitirip çok çabuk dağılmaya yüz tutuyordu.

Şunu da belirtelim ki, Bossert çalışmaları için gerekli parayı bulmakta sürekli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bilim hamisi zenginlerin zamanı artık geçmişti ve Türkiye bilimsel kurumlarının imkânları da çok sınırlıydı. Son kazılarından birinin masrafını arkadaşlarıyla birlikte kendi cebinden ödemek zorunda kalmıştı. Üstelik 1953’té yapılan bu kazı, kimse ciddi şekilde bir şey beklememişti halde, yine de sürprizli bir sonuç vermiştir. Ancak bu sonuç, aslında masa başında kılık kırk yararcasına yapılan zihinsel bir çalışmanın ürününden başka bir şey değildi.

Karatepe’de bütün yazıların karşılaştırılmasından Bossert bazı gediklerin bulunduğu sonucunu çıkarmıştı. Yeterince tamamlanamayan mantıksal ilişkiler, güney kapısı yazılarının şimdije kadar yapılan kazılara dayanılarak kabul edilen miktardan çok daha fazla olması gerektiğini gösteriyordu. O halde kaybolmuş parçalar var demekti. Bu parçaların aranması gerekiyordu, bunun için de güney kapısı önündeki sarp yamacın üzerinde arama yapmaktan başka çıkar yol yoktu.

Kayalar ve diken kümeleri arasında, insana korkunç zaman kaybettiren, zahmetli bir çalışma başladı. Burası ayrıca yılanlar ve akrepler için cennet bahçesi gibi bir yer olduğundan, bunların tehlikesi her an yanı başlarındaydı. Ancak sonuç Bossert’ın kanısını haklı çıkardı: Yığınla yazı parçası bulundu. Bunlar bir araya getirildiklerinde, yeni metinli yeni bir “*bilingue*” oluşturdu-lar.

Karatepe’deki çalışmalar henüz bitmemiştir; Bittel’in Boğazköy’deki çalışmaları da öyle. Suppiluliuma ve Asitavandas konuşmaya devam ediyor...

Ben bunu kazı heyetinin konuğu olarak bulduğum sırada, 1951 yılında bir akşam benliğimin derinliklerinde hissettim. Bir akşam karanlık çöktüğü sırada Asitavandas’ın resimlerine törensel bir yürüyüş yapmıştık. Bossert elinde bir asetilen lambası tutuyor, bundan çıkan çığ bir aydınlichkeit yolumuzu gösteriyordu. Dört bir yanımızı binlerce böceğin çıktıığı sesler sarmıştı; karan-

lik tepelerden esrarlı gece hisşirtileri yankılanıyordu. Bir kazı mevsimini sona erdirmiştik ve biz bunu şimdi krala, 2700 yıl önce buralara egemen olmuş ve artık bizimle konuşmasına ara vermiş krala bildirmek istiyorduk; bu amaçla huzurunda saygıyla eğildik.

Son Görünüm-

ARAŞTIRMALAR sadece *Karatepe*'de sürüp gitmiyor. Artık bu işi yapanlar sadece Avrupalılar da değil. Kemal Atatürk, Ankara'da Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ni kurdu; Hitit dili ve tarihi için ilk öğretmenler olarak da Alman bilginleri Landsberger ile Güterbock'u getirtti. Bossert daha önce İstanbul'a gelmişti. Alman, İngiliz ve Fransız arkeoloji enstitüleri, İstanbul ve Ankara'daki çalışmalarını hayli zamandan beri sürdürüyorlardı. Bu kurumların desteği altında Türk arkeolog ve Hititbilimcilerinin ilk nesli yetişti:

Bahadır Alkım'ı *Karatepe*'den tanıyoruz. Tahsin Özgür ile karısı Nemet, *Karahöyük*, *Dündartepe*¹ ve *Kültepe*'de başarılı kazılar yaptılar. Remzi Oğuz Arık *Alacahöyük* kazlarını müdür yardımcısı olarak yönetti.

Aynı dönemde başka genç Türkler de yurdisında öğrenim görmüşlerdi. Birçok dil bilen ve girişken bir insan olan Bayan Halet Çambel, Paris'te okudu (Dönüşünde yalnız Bossert'le değil, uzun süre Kurt Bittel'le de birlikte çalışmaları); Hamit Zübery Koşay, Budapeşte'de okudu (Türkiye Müzeleri Genel Müdürü oldu ve başarılı kazılar yaptı); Ekrem Akurgal ile Sedat Alp de Berlin'de öğrenim gördüler.

Araştırmalar sürüp gidiyor, *Boğazköy* ile *Hama*, *Izmir* ve *Tell-Halaf* arasında birçok yerler kazıldı ve daha birçok yerler kazılacak. Bulunan ve bulunacak olan her hiyeroglif yazısı artık okunabiliyor. Böylece, Hitit İmparatorluğu tarihi her geçen gün biraz daha belirginleşen çizgilerle tamamlanıyor. Fransız Claude Schaeffer'in *Ugarit*'te yaptığı son kazılar da bu konuda destekler sağlıyor.

Yetmiş yıl önce ne Hititler, ne de onların kurduğu imparatorluk biliniyordu. Bugün okullarda hâlâ M.Ö. 2. binyilda askeri ve politik bakımdan Önasya ve Küçükasya'nın kaderine biçim verenlerin Mozopotamya ulusları ile Mısır olduğu okutuluyor. Şimdi bunların yanında "üçüncü büyük güç" olarak Hitit İmparatorluğu var. Başkent Hattusas, Babil ve Teb başkentleri yanında bunlara denk bir değerde yer almıştır. Bu denklik kültürel bakımdan olmasa bile, Hititler'in kendine özgü siyasal kudreti ve önemi bakımından kesindir.

Bir imparatorluğun keşfinin tarihi, oluşumu, yıkılışı, dilleri, yazıları üzerinde yaptığımız gezinti burada sona eriyor.

(1) Samsun'un 3 km. güneydoğusundadır.

Bir gelişimi saptamaya çalıştık. Bu gelişim, ilk keşiften son keşfe, Charles Texier'in hiçbir seyden haberi olmaksızın Boğazköy harabeleri karşısında durduğu 1834 yılından, bu devletin ve bu ulusun öğrenilmesi için zorunlu en son anahtar olan *Karatepe* çift dilli metninin bulunduğu 1947 yılına kadar "Boğazköy"den "*Karatepe*"ye uzanmaktadır.

Hittit İmparatorluğu Tarihinin Kronolojik Tablosu

(*Bütün Tarihler Milattan Öncedir*)

Kralların egemenlik sürelerini gösteren tarihler Dr. Sidney Smith ve Prof. Albrecht Gotze'nin çalışmalarından alınmıştır. Kesin yılların eksik olduğu yerlerde, ortalama insan ömrüne göre yapılmış boşlukların zaman bakımından ihya edilmesi çalışmaları Dr. O. R. Gurney'e aittir. Dr. Gurney 1590 ve 1335 tarihlerini her bakımından güvenilir sağlam yıllar saymaktadır. Öteki tarihlerin hepsi yaklaşık olarak doğru kabul edilmektedir. Haklarında pek az bilgi bulunan krallar siyah puntolarla yazılmıştır.

**Kussarali
Pitkhanas**

Küçükasya'da uluslar hareketi başlıyor. Hint-Avrupa kökenli boyalar da kuzeydoğu veya kuzeybatıdan gelip, Anadolu'ya giriyorlar. Buranın yerli halkı, Protohattileri yenerek, ilk şehir-devletleri kuruyorlar. Bunlardan bir tanesi Kızılırmak yayı içinde bugünkü Boğazköy'de bulunan Hattusas'dır.

**Kussarali Anittas
(1800 yılları)**

Kral Anittas, Hattusas'ı yenilgiye uğratıyor, şehri yıkıyor ve yeniden kurulmasını önlemek için de bir lanette bulunuyor. Fakat şehir yeniden kuruluyor; yeni hükümdarlar, kökenlerini Kussara hanedanına dayandırmaktadır (Feodal düzen – seçimle krallık vardır).

I. Tudhaliyas (1740-1710)

Gerçek anlamda Hitit Devleti'nin kurucusu olarak Labarnas kabul ediliyor. Şehir devletleri bir merkezden yönetilen federal devlet halinde birleştiriliyor. Egemenliğini doğuya ve batıya doğru genişletiyor. Kral henüz soyular meclisinin denetimi altında olmakla birlikte, halefini kendi tayin etme hakkını elde etmiştir. Labarnas adı kendisinden sonra gelen hükümdarların genel unvanı oluyor.

**Pusarrumas
(1710-1680)**
Labarnas (1680-1650)

I. Hattusilis (1650-1620)

İlk kez büyük çapta siyasal atılımlarda bulunan hükümdardır. Toroslar'ı aşip Halep üzerine yürüyor. Ölümünden kısa bir süre önce, tutumunu beğenmediği için oğlunu tahta çıkmak hakkından yoksun bırakıyor ve halefi olarak I. Mursilis'i gösteriyor.

I. Mursilis (1620-1590)

Halep seferini tekrarlıyor, burayı alındıktan sonra Babil üzerine de yürüyüp ele geçiriyor. Hittit Devleti Yakındağının en önde gelen büyük gücü oluyor. Mursilis öldürülüyor.

I. Hantilis

Bu önemsiz krallar, fethedilmiş yerleri kaybediyorlar. Krallık ile soylular sert çatışmala girişiyor. Tahta çıkmayı baba ve kardeş katilliği tayin ediyor.

I. Zitandas

Ammunas

I. Huzziyas

Telipinus (1525-1500)

Telipinus ilk kez gerekli yasal reformları gerçekleştiriyor, bunların en önemlisi, tahta çıkışma hakkının sağlam kurallara bağlanmasıdır. Böylece iktidarına sağlamlaştırma ve egemenliğini dışarıya yayma olanağını buluyor. Bu dönemde Hitit yasaları topluca yazılı metin haline getiriliyor. Doğu ülkelere yaygın olan göze göz ilkesinin aksine, insana değer veren ceza maddelerinin bulunması bu yasaları ilginç kılıyor.

Alluvamnas (1500-1490)

Hurriler, Doğu Anadolu'da siyasal ve kültürel bakımdan çok güçlü Mitanni İmparatorluğu'nu oluşturuyorlar. Özellikle kültürel bakımdan Hititler üzerinde etkileri oluyor. Ancak Hititler, özellikle üç kral zamanında – II. Tudhaliyas, II. Hattusilis, III. Tudhaliyas – yönetiminde güçlerini Suriye sınırına kadar olan bölgede sağlam biçimde korumayı başarıyorlar.

II. Hantilis (1490-1480)

II. Zitandas (1480-1470)

II. Huzziyas (1470-1460)

II. Tudhaliyas (1460-1440)

I. Arnuvandas (1440-1420)

II. Hattusilis (1420-1400)

III. Tudhaliyas (1400-1385)

II. Arnuvandas (1385-1375)

I. Suppiluliuma (1375-1335)

Hittit ulusu Suppiluliuma'nın şahsında en büyük hükümdarını buluyor. Gerek politika, gerekse askerlik alanında dâhilere yarışır eylemleri oluyor. Çağın büyük gücü Mitanni İmparatorluğu'nu yıkıyor, sınırlarını Lübnan'a kadar genişletiyor. Fethettiği ülkelerin halkını, zamanın töresine aykırı ola-

rak köle yapmıyor, bağlı uluslar haline getiriyor; bu bağları kimi zaman da siyasal evlenmelerle pekiştiriyor. O günün dünyasında gücünü öylesine duyuruyor ki, Tut-enh-Amun'un dul karısı, Mısır kraliçesi, firavunlar tahtına oturmak üzere ogullarından birinin kendisiyle evlenmesini istiyor.

III. Arnuvandas (1335-1334)
II. Mursilis (1334-1306)

Arnuvandas bir yıl kadar krallık yaptıktan sonra ölüyor. Suppiluliuma'yı devam ettiren Mursilis oluyor. Babasının fetihlerini sağlamlaşıtırıyor. Sayısız sınır savaşları yapıyorsa da, daha çok din ve sanatla ilgili işlerle uğraşıyor (Onun "Veba duası" ve "Vekayiname"si önemli edebiyat ve tarih belgeleridir).

Muvatallis (1306-1282)

Oğlu Muvatallis zamanında Mısır'la kesin hesaplaşma günü gelip çatıyor. O günkü dünyanın iki süper devleti Asi Irmağı yakınında, Kadeş kenti önlerinde M.O. 1296'da savaşıyor. Mısır'ın mağrur firavunu II. Ramses bozguna uğruyor ve canını güç kurtarıyor.

Urhi-Teshup (1282-1275)
 (II. Mursilis adıyla
 tahta çıkıyor)
III. Hattusilis (1275-1250)

Muvatallis'in kardeşi olan III. Hattusilis, Urhi-Teshup'u zorla tahtından indiriyor. Mısır'la "sonsuz barış" antlaşmasını imzalıyor. Kızlarından birini Ramses'le evlendire-rek barışı pekiştiriyor (Onun yazdırdığı "Hayat Hikâyesi" tarihin özeleştirisel otobi-yografisisidir).

IV. Tudhaliyas (1250-1220)
IV. Arnuvandas (1220-1190)
II. Suppiluliuma (1190 yılları)

İmparatorluk yavaş yavaş gücünü yitiriyor. Doğu'da ve Batı'da o zamana kadarki bağlı uluslar başkaldırıyor; yeni bir uluslar gücü sınırları aşip ülkeyi çiğniyor. Hitit İmparatorluğu yıkılıyor. 1200 yıllarında Hattusas yanıyor. Hitit kültürü (özellikle Hitit-hi-yeroglif yazılarıyla) Kuzey Suriye'de (Karka-mış, Zincirli vs.) ve Kilikya'da (Karatepe gibi) kurulan şehir-devletlerde M.O. 700 yıllarına kadar devam ediyor. Fırat'ın kuzey kesimlerinde Hitit kültürünün etkisi (Hitit hiyeroglif yazısıyla) M.S. I. yüzyıla kadar sürüyor.

Açıklamalar

DIE BIEN PHU SAVAŞI: 1953'te Vietnam'ı yeniden sömürgesi yapmak isteyen Fransızlarla Vietnam Bağımsızlık Cephesi Kuvvetleri arasında 55 gün ve 55 gece aralıksız yapılmış bir savaştır. Bu savaş Fransızlar'ın kesin yenilgisile sonuçlandı ve Fransızlar, ülkeyi terk etti.

DİL AİLESİ: Yeryüzünde şimdiye kadar kullanılmış ve günümüzde kullanılmakta bulunan dillerin sayısı (2786) olarak saptanmıştır. Bu sayıya lehçeler katılmamıştır. Diller (26) grupta toplanmıştır. Bu gruplardan ancak birkaçının karşılaşmalı gramerleri yapılmış ve bilimsel anlamda birer dil ailesi oldukları belirlenmiştir.

Dil ailesi diye, ortaklaşa eski bir dilden çıktıkları kabul edilen ve aralarında dilbilgisi kuralları ile kelime hazinesi bakımından benzerlikler bulunan dillerin meydana getirdiği gruba denir.

Bu aileler şunlardır: Hint-Avrupa (Kuzey Hindistan, Pakistan dilleri, Farsça ve Avrupa dilleri), Altay (Moğol, Tunguz, Türk dilleri), Fin-Ugor (Fin, Macar, Estonya dilleri), Bantu (Ekvator'un güneyindeki Afrika dilleri), Dravit (Güney Hindistan dilleri), Malezya-Polinezya (İndonezya, Filipinler ve Pasifik Okyanusu Adaları dilleri), Sami-Hami (Arapça, Habeşçe, İbranice, Süryanice ve eski Mısır, Mezopotamya dilleri).

Öbür gruplara ise daha çok birer bölgesel topluluk gözüyle bakılmaktadır: Eski Akdeniz, Kafkas, Sudan-Gine, Çin-Tibet, Kore-Japon, Amerika yerli dilleri.

BASK DİLİ: İspanya ile Fransa'yı ayıran Pirene dağları bölgesinde ve Kuzey İspanya'da yaşayan Basklar, Hint-Avrupa dil ailesinden olmayan bir dil konuşurlar. Bu dil hiçbir zaman bir devletin resmi dili olmamıştır. M.S. VIII. yüzyıldan beri bilinen Baskça kelimeler vardır, ama tarihi bilinen en eski metinler XVI. yüzyıla aittir. Bask dili, İspanyolca, Fransızca ve Gaskonya lehçesinden çok sayıda kelime aktarmıştır. Ancak cümle kuruluşu ve genel yapısı bakımından Kafkas Grubu dilleriyle akrabalık göstermektedir. Bu akrabalığı açıklamak için çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Gerçeğe en yakın varsayıma göre, Bask dilinin en eski biçimi M.Ö. 2000 yıllarına doğru, maden çağının başında, Önasya'dan gelen göçmenler tarafından getirilmiştir.

HİNT-AVRUPA DİL AİLESİ: Bu aile içinde ölü ve yaşayan (132) dil yer

almaktadır. Dilciler, bu dilleri (II) ana kola ayırmak istemektedir. Indo-German, Indo-Cermen terimleri, bu aileyi belirlemek için kullanılmaktadır.

Eski Anadolu kolunda yer alan başlıca dil Hittitçedir.

Hint-İran kolu, bugün Kuzey Hindistan'da konuşulan dillerle İran dilini kapsamaktadır.

Hint ve İran dilleri M.Ö. 2000 yıllarında birbirinden ayrılmıştır. Hint dilinin en eski dili Veda Hintçesidir. Hintliler'in Kutsal Kitabı bu dille yazılmıştır. Daha sonra bu dilin yerini Sanskritçe almış, Hindistan'ın klasik edebiyatı bu dille yazılmıştır. Çağdaş Hint dilleri geniş bir dallanma gösterir. Bugün kullanılan dillerin başlıcaları şunlardır: Kuzeyde Batı Pencabî ve Sindhi dilleri; güneyde Marathi ve Singhali dilleri, kuzeydoğu'da Oriya, Bilharî, Assamî, Bengali dilleri, orta kesimde Batı Hindî, Pencabî, Cucerati, Bhili, Khandaşî, Racastanî ve Paharî dilleri. Bu dillerin en önemlisi Batı Hindî'dir. Bunun Hindostanî, Urdu, Dakhinî, Bangaru gibi lehçeleri vardır. Çağdaş Hint dillerinin bu kolları dışında sınıflamaya giremeyen bir üyesi daha vardır: Çingene dili. Romanî veya Romanca denilen Çingene dili, Orta Hintçenin Paisaci lehçesinden oluşmuş ve yeryüzüne dağılmıştır.

Eski İran çağının biri imparatorluk dili, öbürü din dili olmak üzere iki dil bırakmıştır. Birincisi Eski Farsça, ikincisi Zerdüşt dininin Kutsal Kitabı Avesta'nın yazıldığı Avesta dilidir. Bugünkü Farsça VIII. yüzyılda oluşmuştur.

Hint-Avrupa dil ailesinde ölü dillerin sayısı çoktur. Bunların bazıları aile içinde birer kol oluşturur. Frig-Trak-Makedon ölü dilleri bir koldur. Makedon dili, Büyük İskender'in konuştuğu dildir ve bugün Yugoslavya'da Makedonya Cumhuriyeti'nde konuşulan dille bir ilgisi yoktur.

Eskiçağda Batı Anadolu, Güney İtalya, Ege Adaları ve Yunanistan'da kullanılmış, özellikle M.Ö. 4. ve 5. yüzyıllarda ünlü Grek kültürünü yaratmış olan Helence, ayrı bir koldur. Bu dil Bizans'ta devam etmiştir. 15. yüzyılda oluşan yeni Yunanca, eski Grekçeden farklılıklar gösterir.

Arnavutça ve Ermenice, bu aile içinde ayrı birer koldur.

Hint-Avrupa dil ailesinin Avrupa kesiminde başlıca üç kol görülür. Roman, Cermen, İslav dilleri.

Roman dilleri kolunda Roma Devleti'nin dili Latince, İtalyanca, Fransızca, Fransa'da Provansça, İspanyolca, İspanya'nın kuzeydoğusunda Katalonca, İspanya'nın kuzeybatısında Galisçe, Portekizce, Güney İsviçre'de Reteromans dili, Rumence yer alır.

Cermen dilleri kolunda Norveç, Danimarka, İsveç, Hollanda dilleri ile Almanca, İngilizce ve Belçika'da konuşulan Flamanca yer alır.

İslav dilleri kolunda Güney İslav dilleri (Bulgarca, Slovence, Makedonca, Sırpça-Hırvatça), Batı İslav dilleri (Çekçe, Slovakça, Polca-Polonya dili), Doğu İslav dilleri (Rusça, Beyaz Rusça, Ukraynaca veya Küçük Rusça) yer alır.

Bir zamanlar Avrupa'da yaşamış olan (Kelt, Galya, Briton, Venet, Osk, Umbria) dilleri bu ailede ayrı bir kol daha oluşturur.

DRAVİT DİL AİLESİ: Hindistan'ın güneyinde ve Seylan'da yaklaşık yüz milyon insanın konuştuğu dilleri kapsayan bir ailedir. Bu ailede yer alan başlıca diller şunlardır: Telugu, Tamul, Kanara, Tulu, Malalayam ve Brahni.

SAMİ-HAMİ (Hamito-Semitik) DİL AİLESİ: Altı binyıldan beri kullanılanlığı saptanan dillerin meydana getirdiği bir ailedir. Çıkış yeri olarak Arapistan yarımadası kabul ediliyor. Dilciler bu aileyi Sami ve Hami diye ikiye ayırmaktadır.

Hami dillerinde başlıca üç kol vardır: Eski Hamice, Libya-Berber dili, Kuşî. Eski Hamice, eski Mısır uygarlığının diliidir. Eskiliği M.O. 4500 yilla rına kadar çıkar. M.S. 3. yüzyılda Mısır halkı Hristiyanlaşmış ve Kiptî denenen şekli almıştır. Kiptî adı, bizde Çingene anlamına gelirse de, bu dilin Çingenece ile bir ilgisi yoktur. Kiptî dili 7. yüzyılda Arapçanın önünde gerilemiş, 12. yüzyılda önemini yitirmiştir. 19. yüzyılda ise ölü dil haline gelmiştir. Şimdi sadece Mısır Hristiyanlarının kilise dili olarak yaşamaktadır. Mısır Kiptî topluluğundan bazı aydınlar, İsrail'de İbrani dilinin diriltilmesini gözönünde bulundurarak, Kiptî dilini de diriltmeye çalışmışlarsa da bu deney başarısız kalmıştır.

Libya-Berber dili, eski çağda bütün Kuzey Afrika'nın dili olmuştur. 7. yüzyıldan sonra Arapçanın karşısında gerilemiş, adacıklar halinde bazı toplulukların dili haline gelmiştir. Ancak bugün Libya'dan Fas'a, Senegal kıyılarından Mavritanya'ya kadar geniş bir sahada hâlâ konuşulmaktadır.

Kuşî dili bugün Eritre, Somali, Kenya ve Sudan'ın bir kısmında konuşulmaktadır. Birçok lehçeleri vardır. Eski edebiyatı yoktur. Bugün bu lehçelerden bazıları Afrika'da yeni kurulan cumhuriyetlerde devlet dili olarak kullanılmaktadır.

Sami dilleri tanımlamak için "Semitik" terimi kullanılmaktadır. **Sami diller, Doğu, Orta ve Batı olmak üzere üç dala ayrılır.** Doğu dalında tek bir dil vardır: Akadça. Eski Sümer resim-yazısından geliştirilmiş çivi yazı ile yazılan ve Akad-Asur-Babil krallıklarında kullanılan bu dilin eskiliği M.O. 3800 yıllarına kadar çıkar. Bu dilin en eski şekli, yani asıl Akadça M.O. 2000 yılına kadar sürmüştür. Babil'in kuruluşu ve başkent oluşuya bu dilin Eski Babilce şekli başlamıştır. M.O. 2400 yıllarından sonra, daha kuzeyde, Dicle vadilerinde merkezi Asur şehri olan Asur Devleti meydana geldi. Akad dilinin orada kullanılan şekline de Asurca diyoruz. Bunun da eski ve yeni çağrıları vardır. Eski Asurca metinlerini Kayseri yakınında, Kültepe'deki kazılardan çıkarılan tabletlerde buluyoruz. Yeni Asurca M.O. 600 yıllarına kadar devam etmiştir. Akad dilinin son şekli Yeni Babilcedir. Bu da M.O. 626-539 yılları arasında kullanılmış ve İranlılar'ın 539'da Babil'i ele geçirmesiyle önemini yitirmiştir. Akad dili, en çok eski Babilce şekliyle, eski Yakindoğu'nun büyük kültür dillerinden biri olmuş, bu dille

zengin bir edebiyat gelişmiş ve hele M.Ö. 18-15. yüzyıllarda bu dil Yakındoğu'nun uluslararası diploması dili olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan bu dille yazılmış belgelerin çokluğu Hitit, Mezopotamya, Mısır, İran tarihinin aydınlığa çıkarılmasında başlıca etken olmuştur. M.Ö. IV. yüzyıldan sonra bu dil sadece bir din dili olarak kalmış ve M.S. I. yüzyılda büsbütün kaybolarak yerini Aramcaya bırakmıştır.

Sami dillerinin orta dalında da tek bir dil vardır: Ugarit dili. Suriye sınırimizde yakın bir noktada, Lazkiye'nin 12 km. kuzeyinde, Ras Şamra (Ugarit) denilen yerde 1929'da başlayan kazılardan yazılı kalıntıları meydana çıkan bu dil, doğrudan doğruya Sümer-Akad çivi yazısıyla ilgisi olmayan ve Fenike alfabe sistemine yaklaşan alfabetik bir çivi yazısıyla yazılmıştır. Kazılardan çıkan metinlerin çoğu M.Ö. 14. yüzyıla aittir.

Sami dillerinin Batı dalı, Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünür: Kuzey bölümü başlıca iki gruba ayrılır: Kenani ve Arami. Kenani diller, eski Fenike ve Filistin'de konuşulmuş olan şu dört dilden oluşur: Eski Kenanca, Moabca, Fenikece, İbranca. Bunlardan Fenike ve İbran bölgesinin hemen her yerinde koloniler kurdukları için çeşitli kazılardan bu dille yazılmış pek çok belge çıkarılmıştır. Kartaca da bir Fenike kolonisi olduğundan, buradaki Pön dili de Fenike dilinin bir devamı sayılır. Buna göre Fenike dilinin M.Ö. 13. yüzyıldan M.S. 4. yüzyıla kadar kullanıldığını söyleyebiliriz. İbran dili – İbrani-İbrit-Leşon, Hakkodeş, Israileşenler'in Kenan diyarında kullandıkları dildir. Tevrat ve Zebur bu dille yazılmıştır. M.Ö. 332'de Büyük İskender, Filistin'i ele geçirdiğinde İbranca, artık kullanılmış kalkmış, ancak dinde kullanılan bir yazı dili haline gelmiş bulunuyordu. Ortaçağda Yahudiler Arapça, İspanyolca, Almanca ve Fransızca gibi yabancı diller kullandıkları halde, kendi hahamları ve din bilginleri, İbrancayı yazı ve edebiyat dili olarak yaştılar. İbrancanın bu son şekline de Yeni İbranca denmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Siyonizm – uluslararası Yahudilik hareketi – İbrancayı diritti. Bilginler bu dili işleyip zenginleştirtiler. İbranca köklerden İbranca dilbilgisi kurallarına göre yeni kelimeler ve terimler türettiler. Şimdi İbrancanın "İvrit" denilen bu şekli, 1947'de kurulan İsrail devletinin resmi dilidir.

Batı Sami dilinin Kuzey bölümünün ikinci dili Aramca-Arami, Sami ulusların anayurdu Arabistan yarımadasından çıkararak kuzeye doğru yayılan dil dalgalarının üçüncüsüdür (Birincisi Akadça, ikincisi Kenan dilleri, dördüncüsü Arapça). Aramca, Tevrat'tan ve Akad belgelerinden bilinen ve eskiliği M.Ö. 14. yüzyıla kadar çıkan bir dildir. Anayurdu Arabistan'dan Urfa'ya kadar yayılmış. Ortaasya'dan, Çin'den, Hint'ten Mısır'a, İtalya'ya, hatta İngiltere'ye kadar uzanan çok geniş bir alan içinde serpili olarak yazılı belgeler bırakmıştır. M.Ö. 6. yüzyılda bu dil Yakındoğu'nun yönetim ve diploması dili durumuna yükselmiş, İran hükümdarları, Aramcayı kullanmışlardır. Bu yaygınlık M.S. 7. yüzyıla kadar sürmüştür. Bugün çeşitli lehçeleri hâlâ yaşamaktadır. Süryani, Yakubi, Fellahi, Nasturi

dilleri bunlar arasındadır. Hazreti İsa'nın ana dili de Taberiye-Nasra Aramcası denilen dildi.

Batı Sami dilinin Güney grubu da iki bölümlüdür: Güney ve Kuzey. Güney dilleri, Günep Arapça, Habeşcedir. Kuzey dilleri, Kuzey Arap veya Arap-öncesi lehçeleri, asıl Arapçadır.

HERO İLE LEANDER: Çok eski bir Grek efsanesinin kahramanlarıdır. Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasındaki kentte yaşayan Hero adlı bir kral oğlu, karşı yakada bulunan Tanrıça Aphrodite tapınağındaki Leandros adlı rahibeyle sevişir. Her gece yüzerek boğazı geçer. Bu geçişte kızın yaptığı meşaleyle yolunu bulurmuş. Bir gece fırtına çıkar, meşale söner. Hero, yolunu kaybeder ve boğulur. Cesedi sabahleyin kıyıya vurur. Bunu gören Leandros da kendini denize atar. Bu efsaneyi İstanbul'daki Kız Kulesi'ne de yakıştırırlar. Bu nedenle de Kız Kulesi'ne Avrupa dillerinde Hero ve Leander Kulesi derler.

KUTSAL KİTAP: Eski Sözleşme (Ahd-i Atik) ve Yeni Sözleşme (Ahd-i Cedit) adlı iki bölümden meydana gelmiştir. Yahudi dininin kutsal kitabı olan Eski Sözleşme, üç bölümdür. Birinci bölüm beş kitaptır ve Tevrat adını taşır. Bu bölüme Musa'nın Beş Kitabı da denir. İkinci bölüm Peygamberler, üçüncü bölüm Ketubim kitabıdır. Yeni Sözleşme, Hıristiyanların kutsal kitabıdır. Yeni sözleşme Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri ile Peygamberlerin İşleri adlı bölümde meydana gelmiştir. Türkçede kısaca İncil ya da İncil-i Şerif denilen kitap, bu Yeni Sözleşme kitabıdır.

MOHENJO-DARO: Bugünkü Pakistan'da, İndus ırmagının aşağı kesiminde bulunan büyük bir kent örenidir. M.O. 3. binyılı ait yüksek bir kültür temsil etmektedir. **Paskalya Adası**, Şili'nin 3000 km. açığında, 118 km² yüzölçümünde, volkanik bir adadır. Üzerindeki dev büyüklükte yüzlerce heykel, bilim adamları arasında tartışmalara yol açmıştır. Adadaki yazıtları 1955'te Th. Bartel okumayı başarmıştır.

MARNE SAVAŞI: Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız General Joffre'un Marne Ormanı kıyısında Alman ordularını durdurmak için 24 Ağustos-13 Eylül 1914 arasında girdiği harekâtın tümüne verilen isimdir. Marne Savaşı, şiddetli bir saldırıyla Fransız ordusunu safdıși etmek isteyen Alman strateji planını başarısızlığa uğratmıştır.

VERDUN SAVAŞI: Birinci Dünya Savaşı'nda Meuse ırmağı kıyısında Verdun kasabası dolaylarında cereyan eden şiddetli çarışmalara verilen isimdir. 4 Ağustos 1916'da başlayan Fransız karşı saldırısıyla Verdun kasabası bir yıkıntı halinde Almanlar'dan geri alınmıştır.

DİZİN

- Abd-ül-Hac, 27
Abdullah, 150
Abdülmahit II, 36, 40
Abu Simbel, 115, 130
Abydos, 115
Adana, 11, 148, 155, 160
Ahd-i Atik, 10
Ahhiyava, 111, 132
Akalar, 132, 100
Akurgal, Ekrem, 167
Akyol, 151, 154, 155
Alakahöyük, 17, 151, 167
Alalak, 151
Alalgar, 93
Albright, 100
Alişarhöyük, 136
Alkum, Bahadir, 151, 164, 167
Alkum, Handan, 164
Alman Doğu Kurumu Haberleri, 37, 57, 61
Almanca, Gotça, Lituanca, Latince, Sanskritçenin karşılaşış-tırmalı grameri, 56
Almanlar ve Antik Dünya, 39
Alp, Sedat, 167
Alulim, 93
Amalekitler, 24
Amarna (Tell-el-Amarna), 26, 27, 28, 29, 37, 43, 47, 114
Amenophis III, 28, 37
Amenophis IV, 27, 28, 109, 112
American Palestine Exploraton Society, 18
Amka, 109
Ammunas, 88
Amon, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123
Amoritler 10,
Amosis, 105
Amsterdam, 11
Amurru, 116, 125
Anittas, 85
Anittâ, 65
Ankara, 39, 48, 162, 167
Antalya, 18
Antilübnan, 109
Apil-Sin, 93
Aradus, 120
Arafat dağı, 18
Arami, 150
Arik, Remzi Oğuz, 167
Arminius, 113
Arnuvandas II, 108
Arnuvandas III, 110
Arnuvandas IV, 47, 132
Aron, 18
Arta Kserkses III, 97
Arthaud, G., 76
Arzava, 29, 37, 43, 48, 110, 132
Asi ırmağı, 18, 114, 115, 116, 117, 118
Asia Minor, 10
Asitavandas, 143, 154, 155, 159, 161, 162, 163, 164
Aslanlıtaş, 147, 148, 149, 150, 159
Asur, 11, 17, 20, 25, 26, 42, 48, 67, 85, 88, 97, 98, 99, 100, 101, 140, 141, 156
Asurbanipal, 47, 96
Asurbilim Dergisi, 76
Atatürk, Kemal, 151, 167
Atina, 30
Aton, 28
Avusturya, 31
Baal, 120
Baal, 121, 122, 123, 124,
Babil, 10, 37, 38, 44, 48, 88, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 102, 105
Babil-Asur, 42, 48, 97, 99
Bad-Tibira, 93
Ball, C.J., 76
Barca, Calderon de la, 89
Barnett, R. D., 159, 161
Barth, H., 17
Basel, 18
Bask, 57
Batı'daki Arkadaş, 148
Belzoni, 44
Bentesina, 116, 125, 127
Bergama, 17, 31
Berlin, 27, 30, 31, 33, 34, 36, 41, 43, 44, 48, 101, 135, 136, 137
Bethel, 10
Biedermeier, 14
Bittel, Kurt, 72, 78, 89, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 14, 164
Bizans, 115
Blegen, Carl William, 73
Boğazköy, 11, 13, 16, 17, 29, 36, 40, 42, 44, 48, 54, 57, 59, 63, 64, 65, 67
Boğazköy Yazılılarında Sekiz Dil, 64
Boğazköy, 72, 78
Bopp, Franz, 56
Bossert, Helmuth Th., 77, 80, 138, 143, 167
Botta, Paul Emile, 17, 97
Brahe, Tycho, 89
Britannica Ansiklopedisi, 21
British and Foreign Evangelical Review, 23
British Museum, 20, 48, 72
Bruckhardt, Johann Ludwig, 18
Bruno, Giordano, 89
Budapeşte, 167
Bulak, 2, 43
Bulgar Madeni, 67
Büyükkale, 41

- Cambridge, 18
 Campbell, J., 76
 Cannae, 113
 Carlyle, 84
 Carnarvon, Lord, 31
 Carter, Howard, 31
 Censorinus, 98
 Cephe Gerisinde Silahsız, 148
 Cerebus, 20
 Ceyhan, 149, 155, 164
 Champollion, Jean François, 54, 55
 Chantre, E., 29
 Charlemagne, 108
 Chicago, 101, 102, 136
 Churchill, Winston, 132
 Colorado, 102
 Conder, C. R., 76
 Corpus Inscriptionum Hettitici, carum, 74
 Cowley, A. E., 76
 Curtius, Ludwig, 38, 39, 45, 47, 136
 Çambel, Halet, 147, 148, 150, 167
 Çanakkale, 9
 Çerkezler, 34, 35
 Danuna, 160
 Dardanel, 9
 Darga, Muhibbe, 147, 151, 163
 Davis, E. J., 20
 Delaporte, L., 63
 Deniz Ulusu, 132, 142
 Description de l'Asie Mineure, 16
 Dicle, 97, 99, 114
 Dien Bien Phu, 113
 Doerner, Friedrich Karl, 143
 Doğu Komitesi (Alman), 30, 41
 Doğu Kurumu, 57, 61
 Domuztepe, 152
 Dulkadirogulları, 136
 Dumzi, 93
 Dupont-Sommer, 159
 Dündartepe, 167
 Ebers, Georg, 98
 Eduard VII, 36
 Ege, 9, 21, 26
 Ehnaton, 28, 29, 112, 114
 Ekeret, 120
 Elbistan, 34
 En-men-gal-anna, 93
 En-men-lu-anna, 93
 Ensariler, 32
 Eridu, 93
 Ermeni, 33, 75
 Eski Babil Kral Listesi WB 444, 93
 Europa, 20
 Evans, Arthur, 38, 73
 Fefe, 147
 Fenike, 34, 115, 126, 150, 151, 152, 156, 159, 160, 161, 162, 163
 Ferezit, 24
 Firat, 18, 20, 32, 97, 99, 108
 Filistin, 10, 18, 24, 58, 114, 115, 125
 Forrer, Emil, 64, 65, 77, 89
 Fotoğraf Kilavuzu, 148
 Frank, Carl, 76, 77
 Frankfurter Zeitung, 148, 10
 Friedell, Egon
 Friedrich, Büyük, 91, 89
 Friedrich, Johannes, 63, 64, 69, 71, 75, 159, 160, 161
 Friesland, 56, 62
 Frigyalılar, 133
 Galileo, Galilei, 89
 Garstang, John, 48
 Geçici Notlar, 47, 57, 61
 Gelb, J., 77
 Gilgamiş, 42, 121, 142
 Gibbon, Edward, 83
 Girkazit, 24
 Girit, 38, 54
 Gizeh, 27, 150
 Gleyse, A., 76
 Goell, Teresa, 143
 Gordium, 9
 Götze, Albrecht, 9, 63, 89, 101, 169
 Graf, Theodor, 27
 Grafenhausen, 38
 Grekler, 9, 13, 20, 24, 34, 38, 91, 92, 107, 111, 113, 132, 143
 Grotefend, Georg Friedrich, 54, 70
 Guillaume, E., 17
 Gurney, Dr. O. R., 65, 169
 Güterbock, Hans Gustav, 78, 80, 101, 159, 167
 Habeş, 115
 Habeşistan, 18
 Halep, 18, 19, 86, 87, 109
 Halévy, J., 76
 Halil Bey, 39
 Halys, 11, 13
 Hama, 17, 19, 20, 23, 54, 69, 74, 167
 Hamdi Bey, 30, 32, 34, 35
 Hamilton, William, 14, 17
 Hamlet, 88
 Hamurabi, 94, 99, 100
 Hamurabi, 101
 Hantilis, 88
 Hareb, 120
 Haremhab, 114
 Harrow, 55
 Hasan, 46
 Hatti, 25, 26, 29, 37, 42, 43, 65, 84, 85, 87, 105, 109, 111, 114, 115, 120, 122, 123, 124, 129, 130, 131, 132
 Hattusas, 44, 63, 83, 87, 108, 132, 133, 136, 137, 138, 141, 156
 Hattusilis I, 85, 86, 87
 Hattusilis II, 42, 79, 108
 Hattusilis III, 43, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132
 Hatusil, 42
 Hayasa, 108
 Hazar Denizi, 66
 Hazreti İbrahim, 24
 Hazreti Musa, 18, 24
 Hazreti Süleyman, 10
 Hebron, 10
 Heidelberg, 135
 Heidenheim, 135
 Hekataios, 112
 Helen, 34, 138
 Helenizme Kadar Önasya Tarihi, 101
 Hellespont, 9
 Herder, 84

- Herkulaneum, 133
Herkül, 121
Hero, 9
Herodot, 83
Herodot, 91
Heta, 25
Heta, 42
Heth Çocukları, 24
Hetsar, 42
Hiksoslar, 105, 106
Hindistan, 55, 87
Hint-Avrupa, 55, 56, 57, 59, 60, 63, 65, 66
Hiob Kitabı, 111
Histoire de L'Art dans L'Antiquité, 17
Hittit Dilbilimi İncelemeleri, 61
Hittit Kralları Cetveli, 89
Hittit Sorununun Çözümü, 57
Hittit Sözlüğü, 64
Hittitçenin İlkeleri, 64
Hititler ve Ermeniler, 75
Hititlerin Büyük İmparatorluğu, 23
Hititlerin Dili, Yapısı ve İndo-Cermen Dil Ailesinden Oluşu, 61
Hititlerin Ülkesi, 48
Hitler, Adolf, 96
Hobbes, Thomas, 89
Hogarth, D. G., 36, 48
Homeros, 42, 116
Hommel, Fritz, 76
Hor dağı, 18
Horsabad, 93
Horus, 115
Hrozny, Bedrich (Friedrich), 49, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 77, 137
Huizinga, Johan, 84
Humann, Karl, 17, 30, 36
Hurri, 89, 105, 106, 108, 141
Huzziyas, 88
Hürmüz (Bossert), 164
İndus, 71
İran, 105
İrun, 120
İsar, 162
İskender, Büyük, 9, 31
İskenderun, 31, 34, 35
İslahiye, 31, 35
İsmail, 40
İspanya, 11, 89
İsrailoğulları, 10
İstanbul, 20, 30, 34, 38, 39, 40, 58, 66, 71, 135, 138, 147, 148, 151, 152, 162
İstanbul Halk Dili ve Külhanbey Deyimleri, 162
İstanbul, 163, 167
İştar, 127
İtalya, 87
İvriz, 20
İzis, 98
İzmir, 21, 69, 71, 167
Jensen, Peter, 75, 77
Jessup, Dr., 18
Johnson, Augustus, 18
Jones, William, 55, 56
Josua, 24
Jovanoff, 71
Julian, 98
Jüpiter, 14
Kadeş, 105, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 123, 125, 127
Kadirli, 147, 148, 149, 153
Kadmonitler, 24
Kafkasya, 61, 66
Kahire, 26
Kaliforniya, 11
Kalküta, 55
Kammergruber, A., 49, 58
Kampman, 141
Kanez, 64
Kant, Immanuel, 132
Kapadokya, 67
Karadeniz, 12, 66
Karahöyük, 37
Karatepe, 138, 142, 143, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 163, 164, 167, 168
Karkamış, 20, 26, 36, 48, 67, 75, 76, 109, 110, 142, 156
Karl V, 89
Karl XII, 87
Karmel Dağı, 37
Karnak, 42, 115, 128
Kaska, 111, 125
Kassitler, 105, 106
Katalaun, 113
Kayseri, 11, 37, 67
Kenan Ulusu, 24
Kenan Ülkesi, 10
Kenitler, 24
Kepler, Johannes, 89
Keyhusrev, 15
Kızıldırılıler, 103
Kızılrımk, 11, 12, 13, 29, 32, 106
Kızıysuflu, 150
Kikkuli, 106
Kizvadna, 120
Knossos, 38
Knudtzon, J. A., 60
Kober, Alice, 54
Koldeway, Robert, 38
Konstantin, 34
Koşay, Hamit Zübeyr, 167
Kozan, 148
Köseli, 148
Krezus, 11, 15
Kudüs, 37, 87
Kum, Naci, 148
Kurus, 31
Kussara, 85
Kuşçu, Ekrem, 149, 150
Kuzey denizi, 62
Kültape, 37, 67, 85, 133, 142, 167
Kürt, 34
Kürtlər, 32
Labarnas I, 85, 142
Landau, 147
Landau, Kont Wilhelm von, 39
Landsberger, Benno, 101, 167
Landshut, 162
Langlois, 17
Lapava, 37
Lawrence, T. E., 36, 48
Layard, Austen Henry, 17, 42, 44, 97
Leander, 9
Leibnitz, 89
Leipzig, 61
Lepsius, Karl Richard, 17
Leveen, Jacob, 161
Libby, Dr. Willard, 102, 103

- Likya, 116
 Londra, 18, 20, 21, 23, 27, 42,
 48, 55, 64, 159
 Lui XIV, 45
 Luksor, 115
 Luschan, Dr. Felix von, 34
 Luther, Martin, 24
 Lübnan, 109
 Macbeth, 88
 Macridy Bey, Theodore, 39, 40,
 41, 46, 136
 Malatya, 26
 Malta, 17
 Manetho, 97
 Maraş, 34
 Marburg, 135
 Marduk, 99
 Mari, 100
 Mariette, Auguste, 17
 Mariyas, 108
 Marne, 113
 Mattivaza, 109
 Maya, 91
 Medinet Habu, 132
 Meissner, Bruno, 147
 Mekke, 18
 Menant, J., 76
 Menes, 92, 97
 Menna, 123
 Meriggi, 77
 Mese, 120
 Messerschmidt, Leopold, 74,
 76
 Meyer Ansiklopedik Sözlüğü,
 10
 Meyer, Eduard, 61, 99
 Mezopotamya, 16, 67, 85, 87,
 97, 135, 143
 Misir, 10, 16, 18, 25, 26, 27,
 31, 42, 44, 67, 91, 92, 94, 97,
 98, 99
 Misir Kronolojisi, 99
 Misir, 102, 105, 109, 110, 112,
 114, 115, 116, 117, 118, 122,
 123, 124, 125, 128, 129, 130,
 131, 132, 143
 Miken, 47, 111
 Minos, 73
 Misyalilar, 132
 Mitanni, 28, 43, 89
 Mitanni, 105, 106, 108, 109
 Mogollar, 103
 Mohenjo-Daro, 71
 Molière, 89
 Month, 120, 121, 122, 123
 Moortgat, Anton, 101
 Moortgat, Anton, 126
 Mordtmann, A. D., 17
 Mordtmann, A. D., 71
 Moss, Cyril, 161
 Mursilis, 47
 Mursilis I, 85, 86, 87, 102
 Mursilis II, 105, 109, 110, 111,
 112, 127, 129
 Myres, John, 73
 Napolyon, 87, 113, 127
 Nefesköy, 41
 Nehr-ül-Kelb, 126
 Nemrud, 42
 Nemrut dağı, 143
 Neri, 127
 Nesa, 65
 Nietzsche, 84
 Nil, 26, 91, 98, 105, 114, 128
 Ninova, 42, 44, 47, 96
 Nippur, 95
 Nişantaş, 78, 79
 Nişantepe, 17
 Nut, 124
 O'Callaghan, 153, 154, 155,
 161
 Ober-Hollabrunn, 31
 Ongunsu, Nihal, 147
 Osten, Kont von der, 136
 Önasya Kurumu, 41, 60
 Ordekgöl, 34
 Özgür, Nimet, 167
 Özgür, Tahsin, 167
 Paris, 16, 159, 167
 Parrot, André, 100
 Paskalya Adası, 71
 Pedes, 120
 Peiser, F. E., 76
 Perrot, Georges, 17
 Pers, 92, 97
 Petrie, William Flinders, 27
 Pompei, 133
 Portekiz, 89
 Prusya, 30
 Ptah, 116, 117, 118
 Pteria, 15
 Ptolemeus, 54
 Puchstein, Otto, 30, 44, 46, 133,
 136, 138
 Pusarrumas, 85
 Pylos, 73
 Pyramus, 149
 Queensland, 11
 Ramesseum, 115
 Ramesseum, 128
 Ramsay, 36
 Ramses I, 128
 Ramses II, 25, 42, 43, 112, 114,
 115, 116, 117, 118, 119, 120,
 122, 123, 124, 125, 128, 129,
 130, 131
 Ramses, 143
 Ranke, Leopold von, 83, 84
 Rask, Rasmus Christian, 56
 Re (Ra), 115, 116, 117, 118,
 120, 124, 130
 Reke, 120
 Ren, 147
 Reşit Taşı, 54
 Richard III, 88
 Riemschneider, Dr. Margarete,
 87
 Rigveda, 60
 Roma, 14, 159
 Romalilar, 24, 107, 112, 113
 Romania, 136
 Rozetta Taşı, 54
 Rusch, R., 76
 Rusya, 87
 Sabu, 93
 Sakkara, 150
 Saksonya, 38
 Samsi-Adad, 99, 100, 101
 Samsu-iluna, 94
 Sargon, 85, 94, 96, 101
 Sayce, Archibald Henry, 21, 23,
 25, 26, 27, 29, 33, 48, 67, 69,
 71, 72, 75, 80, 143
 Schaeffer, Claude, 167
 Schede, Martin, 135, 136

- Schliemann, 30, 42, 46
 Scripta Minoa I, 73
 Serhas, 9
 Seth, 130
 Sethos, 114, 115, 129
 Shakespeare, 88
 Sidon, 38, 39
 Simon, James, 136
 Sin-Muballit, 93
 Sirius, 98
 Sisam, 31
 Sittig, Ernst, 54
 Skeene, W. H., 20
 Smith, George, 20, 42
 Society for Biblical Archaeology, 21
 Sommer, Ferdinand, 63, 66
 Sothis, 98
 Sothis, 99
 Spengler, Oswald, 84, 91
 Spinoza, 89
 Stalingrad, 9, 113
 Steele, 30
 Steinherr, Franz, 163
 Strabo, 14
 Sturtevant, 64
 Sueton, 83
 Sumu-Abi, 93, 94
 Sumu-la-il, 93, 94
 Suphi Paşa, 19
 Suppiluliuma I, 29, 37, 47, 78, 79, 102, 108, 109, 110, 126, 129, 132, 138, 164
 Suppiluliuma II, 133
 Suriye, 10, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 28, 29, 48, 67, 105, 107, 109, 112, 114, 125, 131
 Sutekh, 116, 117, 122, 124
 Sümer, 107
 Şam, 18, 19, 114, 124
 Şeyh İbrahim, 17
 Tacitus, 83
 Tarhundaraus, 37
 Tarkumava (Tarkondemos) Mührü, 72
 Tarkondemos Mührü, 72
 Tarsus, 17, 20
 Tarteshub, 128
 Tavium, 13, 14
 Teb, 44, 167
 Telipinus, 85, 88, 89, 105, 108, 126,
 Tell-el Amarna, 26, 27, 37, 47
 Tell-Halaf, 167
 Tell-Hariri, 100
 Teutoburg, 113
 Tevrat, 10, 111
 Texier, Charles Felix-Marie, 13, 18, 20, 36, 40, 44, 84, 168
 The Empire of the Hittites, 25, 48
 Thompson, R. C., 76
 Thukydides, 83
 Thutmosis, 25
 Tiglat-pileser, 26
 Toros, 11, 147, 149
 Toroslar, 67, 149
 Toulouse, 11
 Toynbee, 84
 Travels in Syria and the Holy Land, 18
 Trayan, 113
 Trier, 63
 Troya, 30, 42, 46, 113, 116
 Tudhaliyas I, 85
 Tudhaliyas II, 79, 105, 108
 Tudhaliyas III, 79, 108
 Tudhaliyas IV, 132, 138
 Tushratta, 28
 Tut-enh-Amun, 31, 102, 109
 Ugarit, 167
 Ungnad, 100
 Ur, 107
 Urhi-Teshub, 126
 Uygulamlı Sanatlar Tarihi, 147
 Ürdün, 24, 37
 Varus, 113
 Ventrist, Michael, 54
 Verdun, 113
 Versay (Versailles), 45
 Viyana, 58, 135
 Voltaire, 83
 Wasmuth, 147
 Waterloo, 113
 Weidner, Ernst, 57, 58, 61, 100, 147
 Wilhelm II, 36
 Winckelmann, Johann Joachim, 56
 Winckler, Dr. Hugo, 36, 44, 46, 48, 57, 63, 89, 128, 133, 136, 137
 Winter, Franz, 30, 33, 34
 Woolley, C. Leonard, 36, 48, 107, 133, 151
 Wright, William, 19, 20, 23, 25, 29, 33, 48, 54, 67, 143
 Württemberg, 135
 Yabuzitler, 24
 Yago, 39
 Yakim Addad, 100
 Yazılıkaya, 11, 15, 17, 20, 138, 140
 Yerusalem, 37
 Young, Thomas, 56
 Yunanistan, 95
 Zamal, 26
 Zidantas, 88
 Zincirli, 30, 31, 33, 34, 142, 156
 Ziya Bey, 40, 41, 45, 136, 137

C. W. Ceram'ın son eseri olan *Tanrıların Vatanı Anadolu*, yüzyıllar önce Anadolu'ya gelip olağanüstü bir uygarlık kurmuş olan Hititler üzerine en tutarlı bilgi ve belgeleri sunmaktadır.

Örneğin, Önasya'da 500 yıl süreyle toplumsal, siyasal ve kültürel açıdan en önde gelen topluluklardan biri olan Hittit devletinin çağdaşlarına oranla üstünlüğü, kuruluşundan M.Ö. 1200 yıllarına kadar sürdürmüştür.

Kutsal kitaplarda da kendinden söz ettiren, buna karşılık Yunan ve Roma'ya yabancı kalmış bu büyük uygarlığın araştırma ve kazılar sonucu günüşigine çıkarılması, çağdaş arkeolojinin en coşkulu anları sayılır.

C. W. Ceram, yurdumuza da gelerek bizzat katıldığı araştırmalarda edindiği bulguları bu kitapta bir roman akıcılığıyla yansıtmaktadır.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-0356-8

9 789751 403568

12,50 ₺

